

J A A R

V E R

S L A G

2 0 1 7

SO
L

2
V
G

A
E
B

INTRODUCTIE

Dit is het jaarverslag van het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel over het jaar 2017. Hierin legt het bestuur verantwoording af over het gevoerde beleid en de financiële resultaten.

Het bestuur kijkt met tevredenheid terug op 2017. Het fonds slaagde er met vereende krachten in om voor het einde van het jaar tot een vernieuwde basispensioenregeling te komen. Dit was gezien de complexiteit daarvan en de zeer strakke tijdsplanning een huzarenstukje. Daarnaast herstelde het pensioenvermogen zich goed en kwam het bestuur tot een voorkeursrichting voor een toekomstig bestuursmodel.

Stevige basisregeling voor de toekomst

Het bestuur is tevreden over de vernieuwde CDC-basispensioenregeling. Na het akkoord van de arbeidsvoorwaardelijke partijen eind 2016 over de nieuwe uitvoeringsovereenkomst, werkte het fonds de nieuwe regeling in de eerste helft van 2017 uit. Hierna kon het bestuur besluiten om de regeling met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2016 in te voeren. Vervolgens implementeerden de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG) en een externe projectleider de regeling in de tweede helft van 2017. Het was een mooie prestatie dat ze hier in zo'n korte tijd in slaagden.

Het uitwerken en invoeren van de vernieuwde basispensioenregeling was extra uitdagend doordat het fonds deels een eindloonregeling heeft. Het overzetten daarvan naar een CDC-regeling luistert nauw. Daarnaast moest de implementatie met terugwerkende kracht plaatsvinden tot 1 januari 2016. Het fonds kreeg intern en extern complimenten voor zijn aanpak.

Het pensioenfonds kon alleen slagen in de invoering van de vernieuwde basispensioenregeling in 2017 dankzij de grote inzet van de CDC-stuurgroep, de externe projectleider en BSG. Daarnaast werd de invoering een succes door de steun van de belanghebbenden; van sociale partners tot het verantwoordingsorgaan. Het bestuur bedankt alle betrokkenen hier nadrukkelijk voor. Het is ervan overtuigd dat het fonds bij gelijkblijvende omstandigheden een toekomstbestendige basispensioenregeling heeft.

Premievrijheid Netto Aanvullende Pensioenregeling

De deelnemers kunnen per 1 januari 2018 zelf hun jaarlijkse premie-inleg voor de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) bepalen. De NAP heeft hierdoor ruimere opbouw mogelijkheden gekregen. Het bestuur woog voor deze aanpassing de belangen van de deelnemers aan de NAP zo evenwichtig en zorgvuldig mogelijk af en blijft deze regeling periodiek monitoren.

Gestaag herstel

Het bestuur is tevreden over het gestage herstel van de financiële positie van het fonds in 2017. Dat kwam allereerst door een mooi beleggingsrendement van 8,6% in 2017. Dit ligt boven het langjarig gemiddelde en ook boven de benchmark. Bijzonder was dat alle beleggingscategorieën positieve rendementen hadden. Daarnaast verbeterde de financiële positie door de licht stijgende rente.

Het belegd vermogen van het fonds is nu ruim 3 miljard euro. De beleidsdekkingsgraad maakte een grote sprong van 100% naar 114%. Vanwege de stijging boven de 110% was ook weer een gedeeltelijke indexatie mogelijk.

Actief of passief beleggen

Het bestuur is blij dat de investment beliefs een vaste plek hebben gekregen in de beleggingspraktijk van het fonds. Het bestuur bekeek in 2017 of het fonds in lijn met de investment beliefs voldoende passief belegt. In het verslagjaar is verder invulling gegeven aan het raamwerk voor de keuze tussen actieve en passieve beleggingsoplossingen.

Dynamische renteafdekking

Het bestuur besloot in november 2017 op basis van een ALM-studie over te gaan van een statische naar een dynamische afdekking van het renterisico. De dynamische renteafdekking hangt af van de rentestand. De reden dat het bestuur hiervoor koos, is de aanhoudend lage rente, waarbij de verwachting van een substantiële, verdere rentedaling klein is. Bij een hogere rente is die kans groter, maar dan dekt het pensioenfonds het renterisico ook meer af.

Naar een toekomstbestendig bestuursmodel

Het bestuurswerk vraagt steeds meer tijd en vaardigheden. Een rol daarbij spelen de steeds strengere eisen vanuit het externe toezicht. De implementatie van de Europese richtlijn IORP II maakt bijvoorbeeld een extra professionaliseringslag nodig binnen het bestuur. Daarnaast bereiken veel bestuursleden in 2021 het einde van hun bestuurstermijn. Het zal dan niet gemakkelijk zijn om nieuwe mensen te vinden. Een werkgroep governance van het fonds doet vanwege deze druk op het bestuur vanaf 2016 onderzoek naar een toekomstbestendig bestuursmodel.

De werkgroep kwam in 2017 tot een voorkeursrichting voor een omgekeerd gemengd bestuursmodel. Het bestuur ging daarmee akkoord na het horen van de stakeholders van het fonds. In een omgekeerd gemengd bestuursmodel bestaat het bestuur uit uitvoerende bestuurders die de dagelijkse gang van zaken regelen en niet-uitvoerende bestuurders die toezicht houden op de dagelijkse uitvoering. Samen bepalen ze de strategie en het beleid.

In 2018 bekijkt een projectgroep wat de gevolgen zijn van het omgekeerd gemengde bestuursmodel voor het pensioenfonds. Daarna neemt het bestuur er een definitief besluit over.

Beter kosteninzicht

Het bestuur is tevreden dat het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel als kleiner fonds de kosten relatief laag weet te houden. Wel is wat betreft kosten sinds enkele jaren sprake van een stijgende trend. Deels heeft het bestuur daar geen grip op. Het bestuur let daarom speciaal op de kosten die het wel kan sturen. De uitvoering is dermate complex geworden dat de beheersbaarheid van de kosten onder druk komt te staan. Het bestuur overlegt daarom nu eerder met de arbeidsvoorwaardelijke partijen als de uitvoering te gedetailleerd wordt en dus te veel dreigt te gaan kosten. Daarnaast is het bestuur zich ervan bewust dat soms keuzes nodig zijn. Dat betekent ook een meer bedrijfsmatige aanpak om de kosten goed onder controle te houden. Het bestuur wordt daarbij vanaf 2018 geholpen door een verbeterd kostenallocatiemodel voor het fonds. Dit geeft meer inzicht in wat het fonds afneemt en tegen welke kosten. Besparingen worden zo ook inzichtelijker.

Er is sprake van een sterke stijging van de uitvoeringskosten. De onderzoeken van de toezichthouder en de daardoor benodigde aanpassingen zorgen voor extra kosten voor het fonds. Daarnaast waren er in 2017 de eenmalige kosten van de vernieuwde pensioenregeling. Denk bijvoorbeeld ook aan de kosten van het onderzoek naar een toekomstbestendig bestuursmodel. Tot slot zorgt het vervallen van de btw-vrijstelling voor het fonds vanaf 2017 voor een structurele stijging van de uitvoeringskosten. Zonder de eenmalige kosten van vernieuwde pensioenregeling en het btw-effect zijn de pensioenuitvoeringskosten per deelnemer in 2017 gelijk gebleven aan die in 2016.

Personalia

De onafhankelijke voorzitter en twee bestuursleden beëindigden in 2017 hun werkzaamheden. De heer E.H. Kok was tot 1 juli 2017 onafhankelijk voorzitter van het pensioenfonds. Het bestuur dankt hem voor zijn jarenlange en gedreven inzet voor het pensioenfonds. Verder traden de heer P.J. Vanagt (per 1 maart 2017) en mevrouw M.I. Kartman (per 10 augustus 2017) terug als bestuurslid. Ook hen danken we voor hun vele inspanningen voor het fonds. Daarnaast bedankt het bestuur mevrouw I.T. van den Doel en de heer S. Bartlema die stopten als lid van de beleggingsadviescommissie voor hun jarenlange werkzaamheden.

Tot slot dankt het bestuur alle anderen, onder wie de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie, voor hun inzet voor en betrokkenheid bij het pensioenfonds.

Amstelveen, 8 juni 2018

Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

Arend de Jong
vicevoorzitter

Rob Koster
vicevoorzitter

INHOUD

Introductie	II	7 Risicomanagement	35
		7.1 Risicobeleid	35
Inhoud	V	7.2 Risicomanagementorganisatie	38
Kerncijfers	VI	8 Toekomstverwachting 2018	41
Bestuursverslag	VIII	9 Ontwikkelingen na balansdatum	42
1 Profiel pensioenfonds	1	10 Verslag visitatiecommissie	43
1.1 Organogram	1	11 Verslag verantwoordingsorgaan	47
1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel	1		
1.3 Missie, doelstelling, visie en strategie	2	Jaarrekening	50
1.4 Doelgroep jaarverslag	4	Balans per 31 december	51
1.5 Pensioenregelingen	4	Rekening van baten en lasten	52
1.6 Risicohouding	6	Kasstroomoverzicht	53
		Toelichting algemeen	54
2 Externe ontwikkelingen	7	Toelichting op de balans	63
2.1 Financiële markten in 2017	7	Risicobeheer	79
2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2017	7	Toelichting op de rekening van baten en lasten	89
2.3 Toezicht in 2017	9		
		Overige gegevens	102
3 Interne ontwikkelingen	10	Bestemming van het resultaat	102
3.1 Financiële positie pensioenfonds	10	Actuariële verklaring	103
3.2 Pensioenregeling en uitvoering	12	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	105
		Bijlagen	113
4 Beleid	15	Personalia	114
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid	15	Functies en nevenfuncties bestuur	115
4.2 Ontwikkeling financieel beleid	17	Deelnemersbestand	117
4.3 Ontwikkeling communicatiebeleid	21	Ontwikkelingen 2008-2017	119
4.4 Beleidsontwikkeling pensioenuitvoering	22		
5 Governance	23		
5.1 Inrichting van de governance	23		
5.2 Overgang naar CDC-regeling	24		
5.3 Governancetraject	24		
5.4 Geschil over uitvoeringsovereenkomst	25		
5.5 Geschiktheid	25		
5.6 Uitvoering en uitbesteding	25		
5.7 Externe relaties	26		
5.8 Gedragsregelingen	26		
5.9 Melding onregelmatigheden	27		
5.10 Privacybeleid	27		
5.11 Beheerst beloningsbeleid	28		
5.12 Sancties	28		
6 Kosten	29		
6.1 Kosten pensioenuitvoering	29		
6.2 Kosten vermogensbeheer	31		
6.3 Transactiekosten	33		
6.4 Verhouding rendement en kosten	34		

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)

	2017	2016
Deelnemers		
Aantal actieve deelnemers	9.779	9.132
Aantal gewezen deelnemers	2.552	2.702
Aantal pensioengerechtigden	1.500	1.347
Totaal	13.831	13.181
Pensioenactiviteiten		
Feitelijke premie ¹	161,6	61,5
Kostendekkende premie	154,6	87,4
Gedempt kostendekkende premie	81,0	48,5
Periodieke pensioenuitkeringen	22,1	18,6
Afkopen pensioenen	1,9	10,8
Pensioenuitvoeringskosten	4,5	3,2
Vermogen		
Stichtingskapitaal en reserves	499,6	170,7
Voorziening pensioenverplichtingen	2.730,7	2.688,7
Dekkingsgraad		
Nominale dekkingsgraad	117,0%	106,1%
Beleidsdekkingsgraad	114,0%	100,0%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	127,4%	127,3%
Reële dekkingsgraad	79,6%	71,6%
Wettelijke reële dekkingsgraad	91,9%	81,3%
Indexering		
Pensioenrechten actieve deelnemers ²	0,23%	0,00%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,30%	0,00%
Beleggingen		
Vastgoed	301,9	279,4
Aandelen	1.425,8	1.341,2
Vastrentende waarden	1.352,3	1.249,7
Overig	123,1	-0,4
Totaal	3.203,1	2.869,9

¹ Als gevolg van de invoering van de CDC-regeling met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 is in 2017 nog een aanvullende premie betaald over boekjaar 2016. Deze extra premie is verantwoord in de cijfers van 2017. De extra pensioenopbouw over 2016 als gevolg van de wijziging van de regeling is verwerkt in de kostendekkende premie en gedempt kostendekkende premie van 2017. De uitsplitsing van de bedragen kunt u vinden onder nummers 11 en 13 in de toelichting op de rekening van baten en lasten.

² In april 2018 heeft het bestuur besloten om met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 aan actieven een indexatie van 0,23% toe te kennen. Aangezien het besluit in 2018 is genomen, is dit niet in de jaarrekening verwerkt, maar opgenomen als gebeurtenis na balansdatum.

	2017	2016
Rendement		
Rendement vastgoed	8,7%	6,0%
Rendement aandelen	16,2%	8,7%
Rendement vastrentende waarden	2,5%	7,6%
Totaalrendement	8,6%	10,2%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	7,5%	8,9%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	6,3%	5,8%

Kostenratio's

Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's) ³	419	303
Kosten vermogensbeheer/gemiddeld belegd vermogen	0,56%	0,49%
Transactiekosten/gemiddeld belegd vermogen	0,19%	0,19%

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmcabinefonds.nl en op www.facebook.com/klmcabinefonds. Voor een toelichting op de verschillende technische begrippen in dit verslag verwijzen wij u naar de begrippenlijst op de website. Vragen aan het bestuur over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen met een e-mail aan: bestuur@klmcabinefonds.nl.

³ De toelichting van de kosten is opgenomen in hoofdstuk 6.

BE STUURS VER SLAG

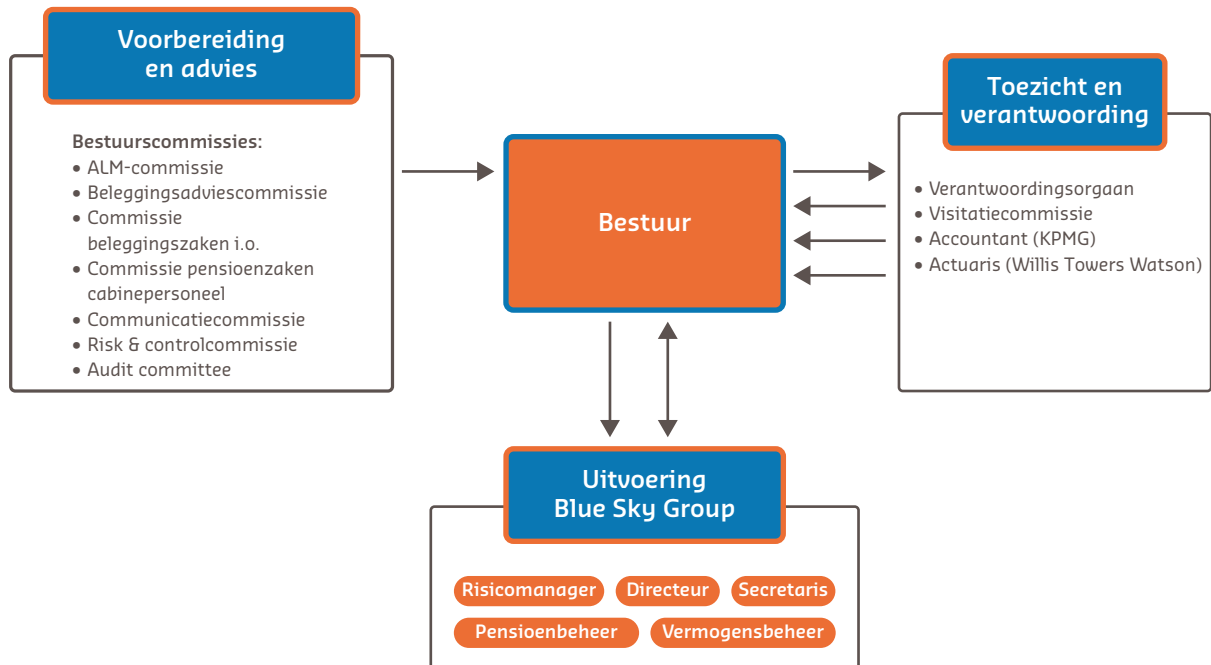

1 PROFIEL PENSIOENFONDS

1.1 Organogram

1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

De Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is een onafhankelijke stichting die losstaat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert.

Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds, dat in 1978 is opgericht. Het voert de pensioenregeling voor het cabinepersoneel van KLM en KLC (KLM Cityhopper) uit, zoals deze is overeengekomen door KLM N.V. en de werknemersverenigingen voor cabinepersoneel.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds heeft een zogeheten paritair bestuursmodel. Het bestuur van het pensioenfonds bestaat uit vertegenwoordigers van werknemers, de werkgever en pensioengerechtigden en telt tien leden. Een onafhankelijke voorzitter zonder stemrecht leidt de vergaderingen van het bestuur.

Het bestuur legt verantwoording over het gevoerde beleid af aan het verantwoordingsorgaan. Dat bestaat uit zes vertegenwoordigers van werknemers, pensioengerechtigden en de werkgever. Het interne toezicht wordt uitgevoerd door een visitatiecommissie van drie onafhankelijke deskundigen tot het moment dat een raad van toezicht wordt ingesteld. Vanaf 1 januari 2019 is voor pensioenfonds met een beheerd vermogen van ten minste 1 miljard euro een raad van toezicht wettelijk verplicht.

Het pensioenfonds heeft het pensioen- en vermogensbeheer en de bestuursondersteuning uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). Het bestuur heeft functionarissen van BSG aangewezen als (titulair) directeur en secretaris van het pensioenfonds. Een actuaaris van BSG is adviserend actuaaris van het fonds. Verder ondersteunt de client risk manager van BSG het bestuur in de uitvoering van het risicomanagement. De client risk manager heeft een directe rapportagelijijn naar het bestuur via de Risk & controlcommissie.

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds. Het fonds koos in 2017, net als de andere twee KLM pensioenfondsen, Willis Towers Watson als extern certificerend actuaaris.

De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in de bijlage onder Personalialia.

1.3 Missie, doelstelling, visie en strategie

Missie

Het pensioenfonds heeft als missie: 'Het uitvoeren van de pensioenregeling, overeengekomen tussen KLM en werknemersorganisaties en vastgelegd in de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. De vertaling van dit doel is het waarborgen van nominale pensioenaanspraken van de deelnemers en zo veel mogelijk koopkrachtbehoud daarvan, met acceptabele risico's voor de premiebetalers.'

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het cabinepersoneel van KLM en KLC. Het fonds heeft dit uitgewerkt in ambities zoals waardevastheid, acceptabele risico's voor alle belanghebbenden en kwalitatief hoogwaardige dienstverlening tegen een acceptabel kostenniveau.

Toekomstvisie

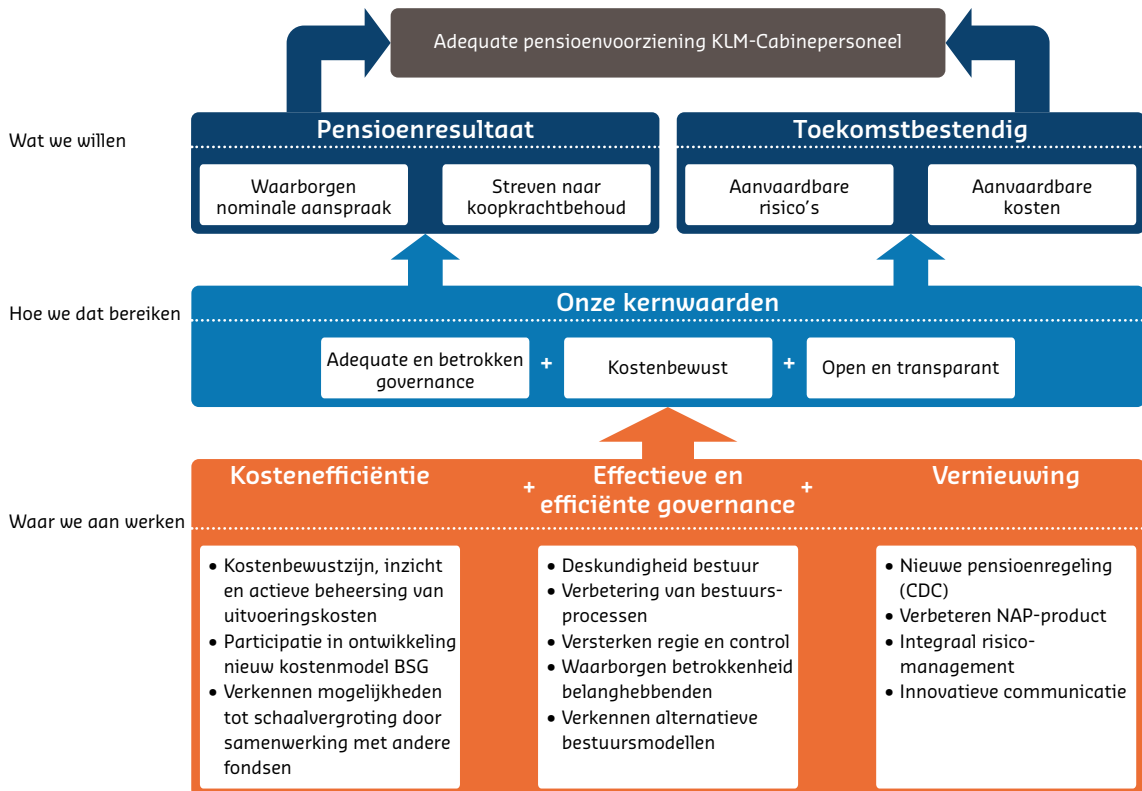
Vanuit zijn missie heeft het pensioenfonds de volgende toekomstvisie geformuleerd: 'Het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel verzorgt de pensioenregeling(en) voor het KLM-Cabinepersoneel. De uitvoering gebeurt met partner Blue Sky Group, waarvan het pensioenfonds medeaandeelhouder is. De producten van het fonds zijn concurrerend qua serviceniveau, beleggingsresultaten, maatschappelijke verantwoordelijkheid, communicatie en kosten. De onderneming heeft namelijk de keuze wie een pensioenovereenkomst uitvoert (pensioenfonds, verzekeraar, APF, PPI). Bij regelingen met keuzevrijheid voor deelnemers kiezen werknemers voor de producten van het pensioenfonds. Het pensioenfonds is transparant over zijn beleid en resultaten en communiceert actief met de belanghebbenden.'

Strategie

Het bestuur heeft de missie, doelstelling, visie en strategie vastgelegd in een strategiedocument en een strategiekaart (zie hierna).

Strategiekaart Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel 2016 – 2018

Hierbij horen de volgende strategische thema's:

Kostenbeheersing en continuïteit van de pensioenfondsorganisatie

Het bestuur vindt op termijn een breder draagvlak voor het pensioenfonds wenselijk om tegen aanvaardbare en te verantwoorden kosten aan de vereiste wettelijke voorschriften en maatschappelijke verwachtingen te voldoen. Schaalvergroting binnen het pensioenfonds is niet mogelijk. Daarom wil het fonds kijken naar een bredere doelgroep of samenwerking met andere pensioenfonds. Het aantal werknemers met een cabinefunctie buiten KLM N.V. is beperkt. Hierdoor is schaalvergroting via de beroepsgroep geen echte oplossing en moet de aandacht op alternatieven worden gericht. Het bestuur startte in 2016 met een verkenning van de mogelijkheid tot samenwerking met andere pensioenfonds, waaronder die voor KLM-grondpersoneel. Begin 2017 besloot het bestuur het governancetraject bij het pensioenfonds prioriteit te geven. Mede vanwege de andere lopende trajecten bij het fonds pakt het de verkenning van de mogelijkheden tot samenwerking weer op na afronding van het governancetraject.

Kwaliteit en continuïteit van de governance

Het huidige (paritaire) bestuursmodel en de bijbehorende werkwijze komen op termijn onder druk te staan. Het bestuur onderzocht in het verslagjaar de mogelijkheden om de effectiviteit en efficiëntie van de governance te verbeteren. Dat onderzoek betrof het functioneren van het huidige model en een verkenning van alternatieve wettelijke modellen. Belangrijk kader van dit onderzoek is de adequate vertegenwoordiging van de risicodragers. Het onderzoek leidde eind 2017 tot de goedkeuring van het

bestuur om de bestuurlijke voorkeursrichting voor het bestuursmodel van het pensioenfonds in 2018 uit te werken en er een besluit over te nemen.

Transitie naar een toekomstbestendig pensioen

De arbeidsvoorwaardelijke partijen voor het cabinepersoneel zijn verantwoordelijk voor een toekomstbestendig pensioen. Het pensioenfonds vervult daarbij een ondersteunende (adviserende) rol. Het heeft echter ook een eigen verantwoordelijkheid, waarbij het afspraken toetst op rechtmatigheid, financiële soliditeit, uitvoerbaarheid en evenwichtigheid.

De arbeidsvoorwaardelijke partijen voor het cabinepersoneel bereikten eind 2016 (op hoofdlijnen) overeenstemming over de afschaffing van de overschotten- en tekortenregeling en een overgang naar een CDC-regeling. Na een intensief traject in 2017 implementeerde het fonds de CDC-regeling in het laatste kwartaal van 2017.

In de tweede helft van 2018 vindt in het bestuur een herijking van de visie en de strategie plaats.

1.4 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Deelnemers en pensioengerechtigden worden onder andere ook via de website en het pensioenblad Focus van het pensioenfonds geïnformeerd over het gevoerde beleid en de gerealiseerde resultaten.

1.5 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert als basisregeling een voorwaardelijke eindloon- en een middelloonregeling uit met voorwaardelijke toeslagverlening (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B). Het pensioenfonds biedt zijn deelnemers ook de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP), die vanaf 1 januari 2015 een vrijwillige regeling is.

Basispensioenregeling (Reglement 2008 A en Reglement 2008 B)

CDC-regeling

Het karakter van de basisregeling betreft een uitkeringsovereenkomst en heeft de vorm van een collectieve beschikbare premieregeling (collective defined contribution-regeling of CDC-regeling). Met de regeling wordt een vaste pensioenopbouw nagestreefd met een vaste (collectieve) pensioenpremie voor de werkgever. Is de premie ontoereikend in een bepaald jaar, dan past het fonds de voor de toekomst op te bouwen pensioenaanspraken (opbouwpercentage) zodanig aan dat de premie weer toereikend is. De vaste premie van 36,3% van de pensioengrondslag exclusief de deelnemersbijdragecompensatie, bestaat uit een werkgeversbijdrage en een werknemersdeel (deelnemersbijdrage).

Ouderdomspensioen

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling bij volledige indexering gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren. Deze regeling kent een onderscheid tussen individuele loonsverhogingen en collectieve loonsverhogingen. De eindloonsystematiek geldt alleen voor de individuele loonsverhogingen.

De opgebouwde pensioenaanspraken worden voorwaardelijk geïndexeerd met maximaal de algemene loonronde. De premievrije pensioenaanspraken en de pensioenrechten worden jaarlijks geïndexeerd met maximaal de prijsindex, vanaf 1 januari 2017 met de niet-afgeleide prijsindex.

Vanaf 1 januari 2017 bedraagt de pensioenopbouw van de voorwaardelijke eindloonregeling 1,20% van de pensioengrondslag.

In de middelloonregeling is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren. Per 1 januari 2017 is de pensioenopbouw 1,36% van de pensioengrondslag. De regeling kent dezelfde (voorwaardelijke) indexatiesystematiek als de eindloonregeling van het fonds.

De franchise is met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2016 in beide pensioenreglementen gebaseerd op 100/66,28 van de AOW-uitkering voor een gehuwde inclusief vakantietoeslag. Ze was per 1 januari 2017 14.850 euro (vanaf 1 januari 2018 15.099 euro).

Het pensioengevend loon waarover deelnemers pensioen kunnen opbouwen, kent vanaf 1 januari 2015 een maximum. Voor het jaar 2017 was dit 103.317 euro (voor 2018 105.075 euro).

De normpensioendatum is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt. De vroegst mogelijke pensioendatum is de dag waarop de deelnemer 50 jaar wordt. Het is mogelijk om later met pensioen te gaan, maar uiterlijk op de dag waarop de deelnemer de AOW-leeftijd bereikt. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van deeltijdpensioen. Ook kunnen de deelnemers kiezen voor een tijdelijke verhoging of verlaging van het pensioen.

Verder voorziet de basispensioenregeling in een:

- facultatief partnerpensioen (op risicobasis);
- Anw-hiaatpensioenverzekering;
- wezenpensioen;
- arbeidsongeschiktheidspensioen.

Indexatiebepalingen

Beide regelingen (en de NAP-regeling, zie hierna) kennen een voorwaardelijke indexatie. Voor actieve deelnemers indexeert het fonds voorwaardelijk op grond van de algemene loonronde KLM. De indexatie voor gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is vanaf 2 januari 2016 voorwaardelijk op basis van de niet-afgeleide prijsindex (prijsindex inclusief de invloed van kostprijsverhogende en consumptiegebonden belastingen).

NAP-regeling

De Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) vult het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aan met een extra levenslange ouderdomspensioen vanaf de normpensioenleeftijd van 60 jaar. De deelnemers betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Ze kunnen vanaf 1 januari 2018 jaarlijks zelf de hoogte van hun premie-inleg bepalen.

Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is de deelnemer geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd. De (gewezen) deelnemers en gepensioneerden moeten jaarlijks nog wel (eventueel) vermogensrendementsheffing betalen over het opgebouwde pensioenvermogen.

De levenslange, aanvullende uitkering kan op pensioendatum worden omgezet in een tijdelijke aanvullende uitkering tot de AOW-gerechtigde leeftijd. Verder is het mogelijk om de levenslange uitkering op de pensioendatum en sinds 2015 ook tussentijds in één keer af te kopen. In dat laatste geval mag er tijdens het dienstverband nog eenmaal opnieuw worden gestart met deelname aan de regeling. De waarde van de NAP-aanspraken kan bij het overlijden van de deelnemer in de nalatenschap vallen en uit hoofde hiervan uitgekeerd worden aan de erfgenamen.

De NAP-regeling kent geen verzekering voor een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Per 1 januari 2017 is de premievrijstelling voor nieuwe ziektegevallen vervallen.

De NAP-regeling kent een voorwaardelijke indexatie. De systematiek hiervan is gelijk aan die van de basispensioenregeling.

1.6 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Deze geeft aan in hoeverre het pensioenfonds en zijn belanghebbenden risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na afstemming met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het horen van het verantwoordingsorgaan. De risicohouding van het bestuur en de arbeidsvoorwaardelijke partijen is niet gewijzigd bij de invoering van de CDC-regeling.

Allereerst is sprake van een kwalitatieve risicohouding. De belanghebbenden van het pensioenfonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele (te betalen) pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een waardevast pensioen.

Daarnaast is er een kwantitatieve risicohouding. Voor de korte termijn komt deze tot uitdrukking in de hoogte van het wettelijk vereist eigen vermogen. Per 1 januari 2017 was deze 27,3% van de pensioenverplichtingen.

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. Deze ondergrenzen zijn:

- mediaan scenario: pensioenresultaat 90%;
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in slechtweersscenario: 43%.

In het algemeen heeft het pensioenfonds een licht offensieve houding ten aanzien van risico's, oftewel een licht offensieve 'risk appetite'. Reden hiervoor is dat het nemen van risico inherent is aan het behalen van rendement. Voldoende rendement is voorwaardelijk voor het realiseren van de ambitie om pensioenen en opgebouwde rechten te kunnen indexeren. De risk appetite is de mate van risico die het pensioenfonds bereid is te accepteren in relatie tot de doelstellingen van het pensioenfonds. Het pensioenfonds is bezig met het verder uitwerken van de risk appetite op onderliggende risicogebieden en verwacht dit in het najaar van 2018 te hebben afgerond.

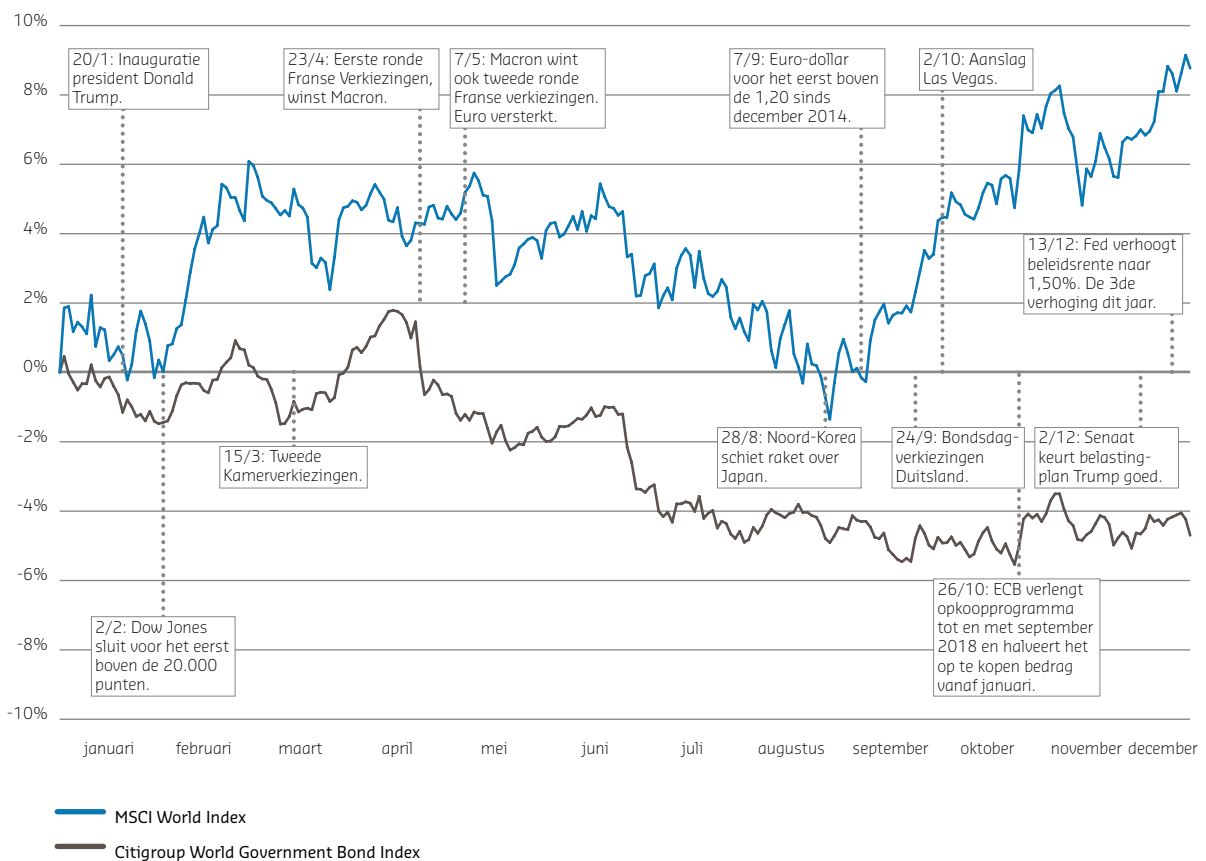

2 EXTERNE ONTWIKKELINGEN

2.1 Financiële markten in 2017

In 2017 vond de lang verwachte economische groeiversnelling plaats. De ontwikkelde markten stonden er beter voor dan in 2016. De financiële markten reageerden goed op de economische groei met positieve rendementen voor het pensioenfonds als gevolg. De kerninflatie (inflatie zonder de energie- en voedselprijzen) bleef laag. Dit was een belangrijke reden voor de Europese Centrale Bank (ECB) om in tegenstelling tot de Amerikaanse Federal Reserve (Fed) een verruimend beleid te blijven voeren. Geopolitieke ontwikkelingen zoals verkiezingen in Frankrijk en Duitsland, onderhandelingen over de Brexit en spanningen rond Noord-Korea konden het sentiment niet langdurig negatief beïnvloeden.

Figuur: tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2017 en verloop van de MSCI World Index en de Citigroup World Government Bond Index

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2017

Nieuw pensioenstelsel

In het regeerakkoord van het kabinet Rutte III van oktober 2017 is afgesproken dat het kabinet met de sociale partners wil komen tot een nieuw toekomstbestendig pensioenstelsel. In dit beoogde nieuwe stelsel bouwt iedere deelnemer een persoonlijk pensioenvermogen op. De collectieve risicodeling en uitvoering van pensioenregelingen blijven echter bestaan. Daarnaast wordt een leeftijdsafhankelijke premie in plaats van de doorsneepremies beoogd. Het kabinet wil in 2018 overeenstemming bereiken met de sociale partners over de vernieuwing van het pensioenstelsel, zodat de nieuwe wetgeving in 2020 klaar is.

Belastingplan 2017

Het Belastingplan 2017 regelt onder andere het schrappen van de 100%-grens en het vervallen van het zogeheten doorwerkvereiste uit de fiscale wetgeving. De 100%-grens houdt in dat een pensioen fiscaal gezien niet meer mag bedragen dan 100% van het pensioengevend loon. Het doorwerkvereiste betekent dat de ingang van het ouderdomspensioen alleen kan worden uitgesteld indien iemand in een dienstbetrekking doorwerkt.

Waardeoverdracht kleine pensioenen

De wettelijke regeling voor afkoop van kleine pensioenen (minder dan 467,89 euro) is gewijzigd. Pensioenfondsen hoeven kleine pensioenen bij tussentijdse beëindiging van het deelnemerschap niet meer af te kopen, maar kunnen ze automatisch overdragen aan de nieuwe pensioenuitvoerder van de gewezen deelnemer. Verder mogen pensioenuitvoerders hele kleine pensioenen van minder dan 2 euro laten vervallen. De nieuwe regeling gaat in op 1 januari 2019 en moet zorgen voor kostenbeheersing en efficiëntie bij pensioenuitvoerders.

Wettelijke (fiscale) pensioenrichtleeftijd

In 2017 was de wettelijke pensioenrichtleeftijd voor de opbouw van een ouderdomspensioen 67 jaar. Per 1 januari 2018 heeft de wetgever deze verhoogd naar 68 jaar. Het pensioenfonds heeft de pensioenopbouw van deelnemers aan het pensioenfonds vanaf 1 januari 2018 verlaagd, omdat hun pensioenrichtleeftijd ongewijzigd blijft (eerste dag van de maand waarin de deelnemers 60 jaar worden).

AOW-leeftijd

De AOW-leeftijd was 65 jaar en negen maanden in 2017. Deze loopt stapsgewijs op tot 67 jaar in 2021. Vanaf 2022 volgt de AOW-leeftijd de levensverwachting. Dat leidt tot een AOW-leeftijd van 67 jaar en drie maanden in 2022. Omdat de levensverwachting minder snel stijgt dan eerder verwacht, heeft de regering in november 2017 besloten dat de AOW-leeftijd in 2023 niet omhoog gaat.

Governance

Eind december 2017 nam de Eerste Kamer de Verzamelwet pensioenen 2017 aan. Deze verzamelwet regelt onder andere dat een ondernemingspensioenfonds met een paritair bestuur en een belegd vermogen van ten minste 1 miljard euro een raad van toezicht moet instellen. Vanaf 1 januari 2019 dient het fonds een raad van toezicht te hebben om intern toezicht te houden in plaats van de visitatiecommissie.

IORP II

In 2014 is de Europese Commissie gestart met een herziening van de Institutions for Occupational Retirement Provisions (IORP). Deze IORP II-richtlijn heeft als doel: meer transparantie, meer grensoverschrijdende activiteiten, beter bestuur, betere bescherming van de deelnemer en meer langetermijnbeleggingen in de Europese economie. De nieuwe regels zijn in werking getreden op 12 januari 2017 en moeten op 12 januari 2019 in nationaal recht zijn omgezet. Op 13 april 2018 is het wetsvoorstel voor de implementatiewet IORP II naar de Tweede Kamer gestuurd. Het IORP-wetsvoorstel betekent met name:

1. Uitbreiding van de informatieverplichtingen
2. Inrichten van drie sleutelfuncties (risicobeheer, actuariaat en interne audit)
3. Verduidelijking onder welke voorwaarden een verplaatsing van een pensioenregeling naar het buitenland kan plaatsvinden.

2.3 Toezicht in 2017

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van twee toezichthoudende instanties: De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Dit toezicht richt zich op de bescherming van belanghebbenden. DNB ziet vooral toe op de financiële positie van pensioenfondsen en houdt toezicht op de naleving van wetgeving. De AFM houdt vooral toezicht op de communicatie met belanghebbenden. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages, gerichte onderzoeken en periodieke contacten. Als een pensioenfonds zich niet aan de regels houdt, kunnen de toezichthoudende instanties sancties treffen.

Het pensioenfonds werkte in juni en juli 2017 mee aan de sectorbrede, periodieke uitvraag van DNB ten aanzien van niet-financiële risico's. Doel daarvan was het krijgen van inzicht in deze risico's en de beheersing ervan bij het fonds, om risicogebaseerd toezicht door DNB mogelijk te maken. Hierbij keek DNB ook naar de invloed van bedrijfsmodel, governance, gedrag en cultuur op het risicoprofiel van het fonds.

Het pensioenfonds nam in dezelfde periode deel aan het vervolgonderzoek self-assessment EMIR van DNB. EMIR is een Europese verordening en staat voor European Market Infrastructure Regulation. DNB wilde met dit onderzoek een zo volledig mogelijk beeld krijgen van de mate van compliance ten aanzien van de EMIR-eisen en de gevolgen voor de bedrijfsvoering.

Aan het einde van het verslagjaar had het pensioenfonds de uitkomsten van beide DNB-onderzoeken nog niet ontvangen. Eind januari 2018 meldde DNB in de nieuwsbrief pensioenen op hoofdlijnen de uitkomsten van het vervolgonderzoek self-assessment EMIR.

In september 2017 overlegde het pensioenfonds met DNB over het proces van de opdrachtaanvaarding van de nieuwe CDC-pensioenregeling door het fonds. Daarnaast was er in december 2017 periodiek overleg met DNB over de ontwikkelingen bij het fonds. Verder meldde het pensioenfonds in december 2017 aan DNB dat het gebruik maakte van de wettelijke mogelijkheid tot eenmalige verhoging van het risicoprofiel van het fonds.

Intern toezicht

Naast extern toezicht kent het pensioenfonds intern toezicht. Een visitatiecommissie voert dit uit. Deze commissie onderzoekt jaarlijks de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds. Ze heeft daarbij bijzondere aandacht voor de beheersing van risico's en de evenwichtige afweging van besluiten. De visitatie over 2017 vond plaats in de tweede helft van 2017 en in het eerste kwartaal van 2018. De bevindingen en aanbevelingen van de visitatiecommissie staan in dit jaarverslag.

In verband met de komende verplichtstelling voor ondernemingspensioenfondsen met een belegd vermogen van ten minste 1 miljard euro om een raad van toezicht in te stellen, startte het bestuur begin 2018 met de voorbereidingen daarvoor.

Het bestuur hecht waarde aan goed toezicht. Ervaring leert dat scherp toezicht het pensioenfonds uitdaagt tot beter functioneren. Wel is een goede maatvoering van belang. Het bestuur ziet de afgelopen jaren een toename van toezichtactiviteiten en daarmee een stijging van de toezichtkosten.

3 INTERNE ONTWIKKELINGEN

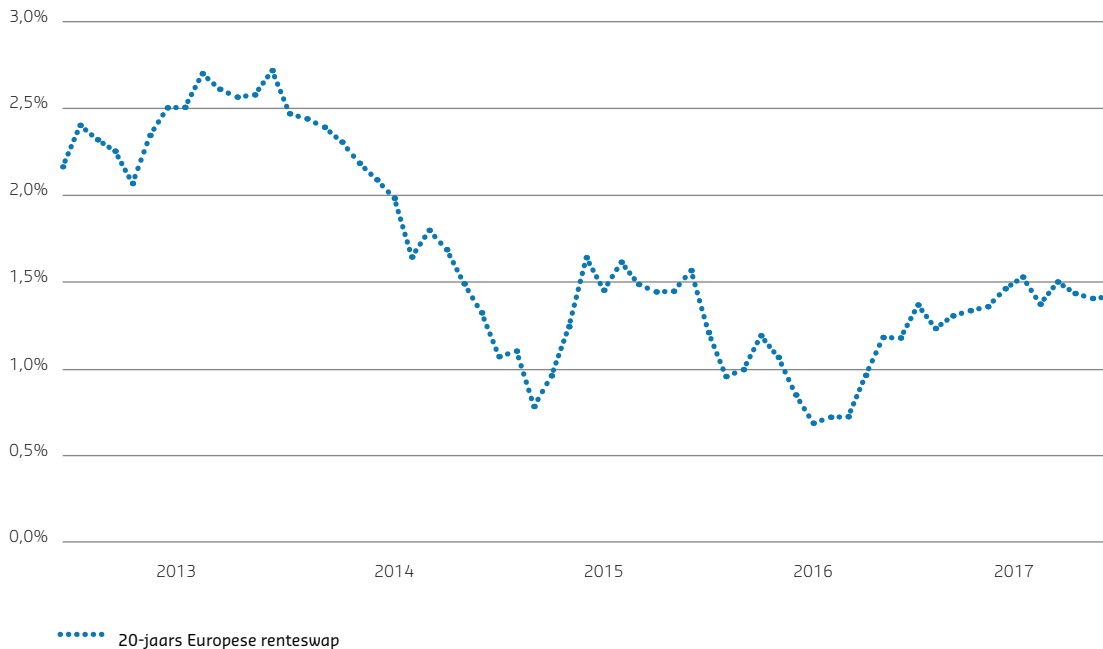
3.1 Financiële positie pensioenfonds

Vermogensontwikkeling

Het pensioenfonds behaalde een totaalrendement van 8,6% in 2017⁴. Dit rendement lag boven de langetermijnverwachting van het bestuur. Het rendement had een positief effect op de dekkingsgraad, omdat de waarde van het vermogen van het fonds hierdoor steeg.

In 2017 steeg de rente na een dieptepunt in 2016 dankzij het herstel van de economie. Het opkoopbeleid van de ECB drukte de stijging. De rentestijging had een positief effect op de dekkingsgraad, omdat de waarde van de verplichtingen daalde. Hoe hoger de rente, hoe 'lager' (omgerekend) de waarde van de verplichtingen van het pensioenfonds. De figuur hieronder laat zien hoe de rente zich de laatste vijf jaar ontwikkelde.

Figuur: renteontwikkeling over de laatste vijf jaar

Het bestuur koos er in het verleden voor om niet het gehele renterisico af te dekken. Ook besloot het om geen nieuwe renteswaps af te sluiten voor het opvangen van verdere rentedalingen. Daardoor is de dekkingsgraad gevoelig voor een rentedaling. Een dalende rente leidt namelijk tot hogere verplichtingen, wat deels wordt opgevangen door een hogere waarde van de beleggingen.

De reden dat het fonds niet het hele renterisico afdekt, heeft te maken met afwegingen tussen de korte- en langetermijnrisico's. Het fonds verwacht dat de negatieve gevolgen voor de haalbaarheid van de missie van het fonds (zie 1.3 Missie, doelstelling, visie en strategie) op korte termijn beperkt zijn als het fonds het renterisico gedeeltelijk afdekt en de rente daalt. Voor de lange termijn zou een totale afdekking van het renterisico er echter voor zorgen dat het fonds weinig zou profiteren van een rentestijging.

⁴ Het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van vermogensbeheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

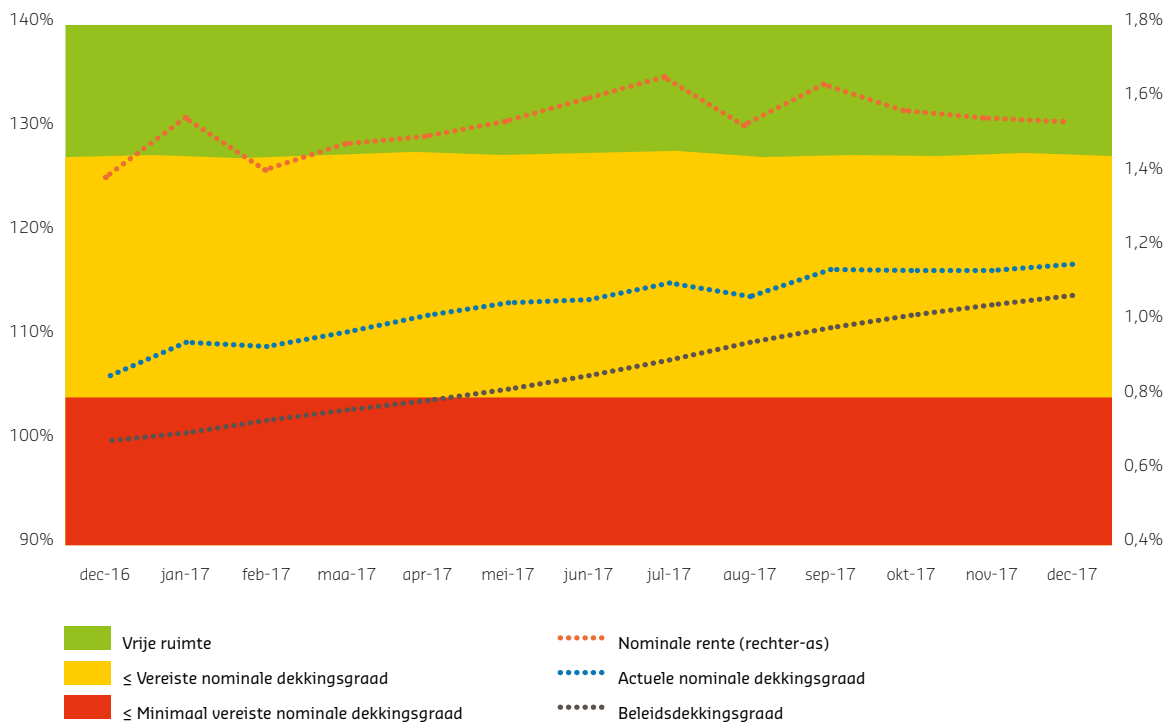

Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien of het fonds voldoende vermogen heeft om alle tot nu toe opgebouwde pensioenverplichtingen nu en in de toekomst te betalen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de maandelijkse nominale dekkingsgraden van de afgelopen 12 maanden. Pensioenfondsen moeten hun beleid baseren op deze dekkingsgraad.

Op 1 januari 2017 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 100%. Eind 2017 was de beleidsdekkingsgraad gestegen tot 114,0%. Dit kwam zoals hiervoor beschreven door de stijgende rente en het goede beleggingsrendement. De volgende figuur geeft de ontwikkeling weer van de dekkingsgraden in 2017, met daarbij ook de ontwikkeling van de rente.

Figuur: ontwikkeling dekkingsgraad en rente

Gezien de wettelijk vereiste dekkingsgraad (wettelijk minimum en wettelijk vereiste buffer) voor het pensioenfonds van 127,3% had het fonds begin 2017 nog een reservetekort en heeft het pensioenfonds een geactualiseerd herstelplan per 1 januari 2017 opgesteld. Met zo'n plan geeft het pensioenfonds aan op welke wijze het fonds het reservetekort binnen de wettelijke termijn opheft.

Het pensioenfonds diende het herstelplan in maart 2017 in bij DNB, die het kort daarna goedkeurde. Dit plan ging uit van een herstel binnen de wettelijke termijn van tien jaar.

Indexatie

Nadat het pensioenfonds enkele jaren niet over voldoende financiële middelen beschikte voor indexatie, kon het de premievrije pensioenrechten en de ingegane pensioenen verhogen met 0,30% per 1 januari 2018. De beleidsdekkingsgraad bedroeg 113,1% per 30 november 2017. Vanwege de hoogte van de beleidsdekkingsgraad en de toe te passen regels voor toekomstbestendige indexatie (TBI) was er beperkte ruimte voor indexatie.

De basis voor indexatie van actieven is de algemene loonronde bij KLM. Op het moment dat het bestuursbesluit tot indexatie werd genomen, was de algemene loonronden 0%. Als gevolg van

cao-afspraken die in 2018 zijn gemaakt, is alsnog een loonronde met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 toegekend. Het bestuur heeft in april 2018 besloten om met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 aan actieven een indexatie van 0,23% toe te kennen. Aangezien het besluit in 2018 is genomen, is dit niet in de jaarrekening verwerkt, maar opgenomen als gebeurtenis na balansdatum.

Gegeven de financiële positie van het pensioenfonds en de lage rente verwacht het fonds niet dat het de komende jaren volledige indexatie kan toekennen.

Haalbaarheidstoets

In 2017 voerde het pensioenfonds de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. De toets is een intern gericht instrument voor het bestuur en sociale partners om te beoordelen hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen (zie paragraaf 1.6 Risicohouding) zich verhouden tot de geformuleerde pensioenambitie. Het pensioenfonds is wettelijk verplicht de haalbaarheidstoets periodiek uit te voeren. Met de haalbaarheidstoets toonde het fonds aan dat het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau voldoende aansloot bij de door het bestuur in overleg met betrokken partijen gestelde ambitie en risicohouding. Beoordeeld vanuit de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2017 werden de ondergrenzen (voor het pensioenresultaat op fondsniveau) niet overschreden.

Als gevolg van de wijziging van de pensioenregeling is in 2017 ook een aanvangshaalbaarheidstoets uitgevoerd. Deze toets is noodzakelijk als de pensioenregeling significant wordt gewijzigd. Ook deze toets voldeed aan de gestelde ondergrenzen.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Akkoord pensioenovereenkomst en invoering CDC-regeling

Sociale partners kwamen begin 2017 een nieuwe pensioenovereenkomst overeen. Deze pensioenovereenkomst is met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2016 van toepassing. Kern van deze overeenkomst betreft een overgang naar een financiering met vaste premies over langere perioden, zonder overschotten- en tekortenregeling. Is de premie op enig moment niet voldoende voor de toekomstige opbouw van het pensioen, dan kan het pensioenfonds het opbouwpercentage verlagen. De werkgever heeft geen recht op overschotten, maar is ook niet langer verplicht tot bijstorting (herstelpremie). Dit kan tot gevolg hebben dat het pensioenfonds in een uiterste situatie de opgebouwde pensioenaanspraken en de pensioenrechten moet korten. Het karakter van de pensioenregeling is niet gewijzigd. Bij de regeling gaat het om een uitkeringsovereenkomst.

Reglementswijzigingen

Wijziging pensioenregeling

In augustus 2017 zijn de pensioenregelingen van het fonds (de basisregeling, Reglement 2008 A en Reglement 2008 B, en NAP) met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 aangepast. De aanpassingen zijn tot stand gekomen op grond van afspraken in het Protocol pensioenregeling KLM-Cabinepersoneel.

Uniformering van de basisregeling

Vanwege de afspraken in het protocol bestaat er met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2016 geen verschil meer tussen beide reglementen wat de definitie van de brutopensioengrondslag (BPG) betreft. Verder gaat vanaf 1 januari 2016 de franchise die in de eindloonregeling van het fonds van toepassing is (de zogeheten eindloonfranchise: 100/66,28 x AOW gehuwden) voor beide reglementen gelden. Dit betekent een verhoging van de franchise op grond van Reglement 2008 B.

De aanpassingen van de BPG en de franchise in Reglement 2008 B zorgen voor een uniformering van beide basisregelingen, die eerder niet bestond.

Deelnemersbijdragecompensatie (DBC)

Het fonds heeft, met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2016, de grondslag van het pensioengevend salaris verbreed, onder toevoeging van een deelnemersbijdragecompensatie (DBC). De DBC (16% van de pensioengrondslag) betreft een compensatie voor de versoering vanaf 2014 en 2015 van de pensioenopbouw.

Op grond van Reglement 2008 B geldt ook een tijdelijke DBC van 4% per jaar naast de (structurele) DBC. Het fonds verstrekt deze tijdelijke DBC in de periode 2017 tot en met uiterlijk 2020.

Verdere verhoging pensioengrondslag

Met terugwerkende kracht is per 1 januari 2016 de (niet-pensioengevende) levensloopbijdrage van de werkgever bij het maandsalaris vervallen. Gelijktijdig zijn de salarisschalen en de leeftijdstoelage met 6% verhoogd. Deze verhoging leidt automatisch tot een hogere pensioengrondslag voor de deelnemers aan de pensioenregeling.

Wijziging indexatiemaatstaf

Tot en met 1 januari 2016 gold voor de indexatie van de premievrije pensioenaanspraken en de pensioenrechten de afgeleide prijsindex. Vanaf 2 januari 2016 en daarmee ook op 1 januari 2017 geldt de niet-afgeleide prijsindex. Deze aanpassing is vanaf 1 januari 2018 ook van toepassing voor de gewezen deelnemers en de pensioengerechtigden op grond van de oude reglementen (de Reglementen 1977, 1998, 2004 en 2006 A en 2006 B).

Deelnemersbijdrage basisregeling

De deelnemersbijdrage ouderdoms-, wezen- en arbeidsongeschiktheidspensioen is met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 voor de periode 2016 tot en met 2018 jaarlijks 1,2% van de pensioengrondslag exclusief de DBC.

Voor de toekenning van de DBC wordt in het kader van de deelnemersbijdragen, naast de bijdrage in de premie voor het ouderdoms-, het wezen- en arbeidsongeschiktheidspensioen, een deelnemersbijdrage met dezelfde hoogte als het bedrag van de DBC in rekening gebracht. Hetzelfde geldt voor de toekenning van de tijdelijke DBC. Voor de periode 2017 tot 2021 wordt de bijdrage van de deelnemers aan de genoemde premie ook jaarlijks verhoogd met een extra bedrag gelijk aan de hoogte van de tijdelijke DBC.

De bijdrage voor het facultatieve partnerpensioen (FPP) is met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 1,6% van de pensioengrondslag, exclusief de DBC. Per 1 januari 2017 (en ook per 1 januari 2018) bedraagt deze bijdrage jaarlijks 1,6% van de pensioengrondslag, exclusief de DBC.

De Anw-hiaatpremie bedroeg per 1 januari 2017 20 euro per maand (2016: 18,90 euro per maand). Het fonds heeft deze per 1 januari 2018 verhoogd naar maandelijks 21,40 euro.

Wijzigingen NAP-regeling

Ongemaximeerde premie-inleg

Deelnemers bepalen vanaf 1 januari 2018 jaarlijks zelf de hoogte van hun premie-inleg. Het premiepercentage bedraagt minimaal 1. Tussen 1% en 5% kunnen deelnemers kiezen voor halve percentages en boven 5% voor hele percentages. Voorwaarde bij de premie-inleg is dat de individuele premie uit het nettosalarijs of uit de salaris-vervangende nettoarbeidsongeschiktheidsuitkering van de betreffende deelnemer kan worden voldaan.

Eenmaal per jaar krijgen deelnemers de gelegenheid hun premie-inleg voor het komende kalenderjaar aan te passen. Het bestuur kan de hoogte van de individuele premie-inleg beperken op grond van een toets voorafgaande aan het kalenderjaar. Dat gebeurt als het collectieve premievolume (de totale premie-inleg van alle deelnemers samen in enig jaar) in dat jaar uitstijgt boven 4% van de NAP-grondslag (exclusief 6% verhoging van de salarisschalen per 1 januari 2016 en uitgaande van 100% deelname aan de regeling).

Afschaffing premievrijstelling voor nieuwe ziektegevallen

Het fonds heeft de premievrijstelling in de NAP voor nieuwe ziektegevallen per 1 januari 2017 afgeschaft. Voor reeds lopende 'ziektegevallen' van vóór 1 januari 2017 geldt een overgangsbepaling voor premievrije voortzetting.

Verder is de afspraak vervallen dat er geen premie in het tweede ziektejaar wordt ingehouden. Daarmee bepaalt de deelnemer voortaan of hij aan de NAP wil blijven deelnemen bij arbeidsongeschiktheid.

Deelnemersbijdrage NAP-premie

De premie die voor de deelname aan de NAP wordt ingehouden op het nettosalaris bedroeg tot 1 januari 2018 2% over 13,96 maal het maandsalaris. Vanaf 1 januari 2018 is dit 'vaste' inhoudingspercentage vervallen ('ongemaximeerde' premie-inleg). Verder is de NAP-opslag arbeidsongeschiktheid met terugwerkende kracht tot 1 januari 2017 beëindigd. Dit gebeurde in samenhang met het beëindigen van de premievrije voortzetting van het ouderdomspensioen bij invaliditeit voor NAP.

Overige aanpassingen van de pensioenregeling in 2017

Verevening

Ook na twee jaar na de echtscheiding kunnen deelnemers nog een vereveningsverzoek van het ouderdomspensioen bij het fonds indienen. In dat geval verevent het fonds alleen als beide partners het verzoek daartoe hebben ondertekend.

Belastingplan 2017

Vanwege het Belastingplan 2017 (zie 2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2017) schrapte het pensioenfonds in de pensioenregeling het doorwerkvereiste bij uitstel pensioeningangsdatum (artikel 17 lid 11).

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds bestaat uit regels voor het indienen van geschillen of klachten door belanghebbenden en de behandeling hiervan door het pensioenfonds. In 2017 kwamen geen klachten van (gewezen) deelnemers of gepensioneerden binnen bij het bestuur.

Dagvaarding deelname aan de pensioenregeling

In 2015 is het pensioenfonds gedagvaard door een gepensioneerde. Deze maakte met terugwerkende kracht aanspraak op deelname aan de pensioenregeling van het fonds over de periode 1976 tot 2001. In een tussenvonnis wees de kantonrechter de claim af. In aanvulling op de eerdere claim vorderde de gepensioneerde ook pensioenopbouw over overuren gemaakt in de periode 2001 tot en met 2011 als flexwerker in dienst van KLM. De kantonrechter gaf de partijen bij zijn besluit in overweging de kwestie in goed overleg op te lossen. Uiteindelijk gebeurde dit in mei 2017.

4 BELEID

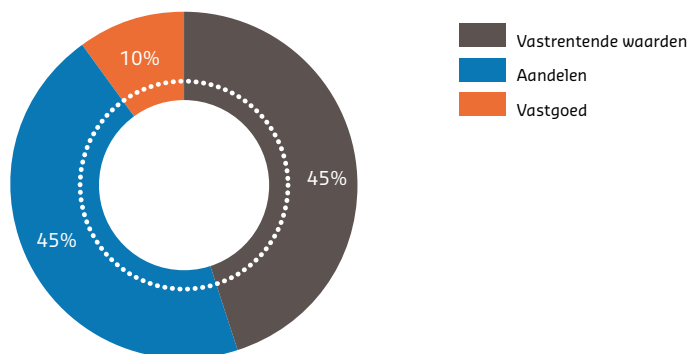
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Met beleggingsrendementen kan het fonds de pensioenafspraken nakomen en de premies betaalbaar houden. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan nog indexatie van pensioenen volgen. Jaarlijks maakt het fonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders waarbinnen het moet opereren.

De beleggingen spreidt het fonds over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan in 2017 vindt u in de grafiek hieronder. Deze categorieën zijn verder verdeeld in regio's en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het fonds rekening met onder andere het valutarisico, het rentemismatchrisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 Risicomanagement).

Figuur: strategische mix 2017

Voor zijn beleggingen hanteerde het pensioenfonds in 2017 de volgende 'investment beliefs' (beleggingsbeginselen):

1. Het fonds belegt om de doelen voor de deelnemer te behalen: een waardevast pensioen.
2. Het nemen van beleggingsrisico is daarvoor nodig, maar is geen doel op zich. Als het fonds dichterbij de doelstelling is, kan minder risico worden genomen.
3. De verdeling over de verschillende beleggingscategorieën bepaalt voor het grootste deel het rendement.
4. Het behalen van bovengemiddeld rendement in financiële markten door actief beheer is op langere termijn zeer moeilijk.
5. Bij de keuze van beleggingen zijn kosten belangrijk, maar niet leidend. De verwachte verbetering van de risico-rendementverhouding is doorslaggevend.
6. Risicomanagement is essentieel onderdeel van het beleggingsproces: risico en rendement kunnen niet los van elkaar worden gezien.
7. Elke beleggingskeuze is voor het bestuur begrijpelijk, beheersbaar en uitlegbaar.
8. Door uitgangspunten van maatschappelijk verantwoord beleggen in het beleggingsbeleid op te nemen, draagt het fonds bij aan een leefbare en duurzame samenleving op lange termijn.

Beleggingsrendementen 2017

2017 was een goed beleggingsjaar. Het pensioenfonds behaalde in 2017 een totaalrendement van 8,6%⁵. Dit was inclusief het rendement op derivaten ter afdekking van risico's. Het rendement van de aandelenportefeuille was 16,2%. Dit had te maken met beter dan verwachte macro-economische en bedrijfs cijfers, die zorgden voor een positief sentiment onder beleggers. De vastrentende waarden stonden onder druk door een oplopende rente. De meer risicovolle obligaties zorgden ervoor dat de totale categorie het jaar afsloot met een positief rendement van 2,5%. Tot slot was het rendement op vastgoed positief met 8,7%. De oorzaken waren de lage rente en het positieve sentiment onder beleggers.

De volgende tabel bevat een overzicht van de rendementen. Het totaalrendement is het op basis van de marktwaarde van de beleggingen gewogen gemiddelde van de rendementen per beleggingscategorie.

Totaalrendement 2017 (PF = Pensioenfonds, BM = benchmark)

(in %)

	PF	BM
Vastrentende waarden	2,5	2,4
Aandelen	16,2	15,6
Vastgoed	8,7	8,8
Totaal	8,6	8,3

In 2017 deed het pensioenfonds het bij de vastrentende waarden en aandelen beter dan de benchmark. De sterke performance van de actieve aandelenmanagers binnen de regio's Europa en Pacific is de oorzaak van het relatief positieve rendement van de totale aandelenportefeuille. Bij het vastgoed was het rendement van het pensioenfonds bijna gelijk aan de benchmark.

De volgende tabel geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie.

Beleggingsportefeuille naar categorieën 2017

(bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF (%)
Vastrentende waarden	1.352	42,2
Aandelen	1.426	44,5
Vastgoed	302	9,4
Nominale renteswaps	33	1,1
Overig	90	2,8
Totaal	3.203	100,0

Strategisch beleid

Het pensioenfonds loopt renterisico. Dit is het risico dat de rente daalt en het pensioenfonds daardoor meer vermogen moet hebben om de pensioenen in de toekomst te kunnen betalen. Het renterisico wordt deels afgedekt met obligaties en renteswaps. In het verleden hield het fonds de afdekking van het renterisico op hetzelfde strategisch vastgestelde niveau op 50%, ongeacht de hoogte van de rente.

⁵ Alle in deze paragraaf genoemde rendementen zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten.

Het bestuur keek in 2017 met een ALM-studie naar het effect van een dynamisch rentebeleid. Bij een dynamisch rentebeleid hangt de renteafdekking af van de hoogte van de rente:

- Is de rente laag dan is de kans op een verdere daling van de rente ook laag en dekt het pensioenfonds weinig renterisico af. Hierdoor profiteert de dekkingsgraad wanneer de rente weer stijgt.
- Bij een hoge rente is de kans groter dat de rente in de toekomst weer daalt. Het pensioenfonds dekt dan meer renterisico af. Dit verkleint de gevolgen van een toekomstige daling van de rente.

Het bestuur verwacht dat het dynamisch rentebeleid een positieve bijdrage levert aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad en de zekerheid waarmee het fonds pensioenen kan uitbetalen. Het pensioenfonds heeft het dynamische rentebeleid eind 2017 ingevoerd.

Verder houdt het pensioenfonds rekening met het valutarisico dat ontstaat door beleggingen in vreemde valuta's. Het fonds dekt beleggingen in andere valuta's dan de euro grotendeels af met valutatermijncontracten.

De investment beliefs hebben een vaste plek gekregen in de beleggingspraktijk van het fonds. Het bestuur bekeek in 2017 of het fonds in lijn met de investment beliefs voldoende passief belegt. Het concludeerde dat het fonds veel actiever belegde dan gewenst. In 2017 is verder invulling gegeven aan het raamwerk voor de keuze tussen actieve en passieve beleggingsoplossingen. Het raamwerk wordt in 2018 geactualiseerd naar aanleiding van de diversificatiestudies die dan op de agenda staan. Per regio en per beleggingscategorie zal aan de hand van het raamwerk en aanbevelingen van BSG de keuze tussen een actieve of passieve beleggingsoplossing worden gemaakt.

Environmental, social and governance (ESG)

Het fonds acht het van groot belang dat zijn maatschappelijke rol centraal staat in de vormgeving van het beleid. Milieu-, Sociale en governance-aspecten (ESG-factoren) spelen daarom een belangrijke rol in de totstandkoming en het beheer van de beleggingsportefeuille. Het fonds gaf dit uitgangspunt onder andere al vorm door de uitoefening van stemrecht. Hierdoor oefent het fonds invloed op het bestuur van ondernemingen. Het fonds publiceert stemrapportages over de uitoefening van het stemrecht op de website. Verder is het beleid voor het voeren van class actions (gezamenlijke rechtszaken tegen een onderneming door een groep van gedupeerden) geformaliseerd.

Het fonds heeft eind 2017 kritisch naar het ESG-beleid gekeken en geconcludeerd dat de ambities van het fonds op het gebied van ESG hoger liggen dan hetgeen op dat moment in het ESG-beleid lag verankerd. Het ESG-beleid wordt daarom momenteel aangescherpt. Concreet wordt hierbij gekeken naar het uitsluiten van bedrijven die zich schuldig maken aan schending van het United Nations Global Compact, het uitsluiten van sectoren met onwenselijke impact op de samenleving (onder andere tabak) en het actief voeren van een dialoog met bedrijven in de portefeuille om hen aan te sporen ESG-principes mee te nemen.

4.2 Ontwikkeling financieel beleid

Algemeen

Vanwege de omzetting van de pensioenregeling naar een CDC-regeling wijzigde het financieel beleid van het pensioenfonds in 2017 met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016. Het financieel beleid richt zich op de hoogte van de vastgestelde premie, de (inhaal)indexatie, de solvabiliteit en de berekening van de dekkingsgraad.

Premiebeleid

De vaste premie voor de CDC-regeling is door de arbeidsvoorwaardelijke partijen vastgesteld op 36,3%. Deze premie wordt geheven over de pensioengrondslag exclusief deelnemersbijdragecompensatie (DBC). Als onderdeel van de opdracht aanvaarding door het pensioenfonds van de CDC-regeling vond een

onderzoek plaats naar de financiële gevolgen van de aangepaste pensioenafspraken. Uit dit onderzoek bleek dat het premiepercentage van 36,3% naar verwachting voldoende is om langere tijd de geambieerde pensioenopbouw te kunnen financieren. Eind 2020 zal het fonds de hoogte van de premie opnieuw onderzoeken.

Onderdeel van de vaste premie van 36,3% zijn een opslag voor administratiekosten en een opslag voor premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid van 0,8% van de salarissom exclusief DBC.

Het pensioenfonds verhoogt de vaste pensioenpremie met de vrijwillige deelnemersbijdragen voor:

- het facultatief partnerpensioen (1,6% van de premiegrondslag);
- de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP);
- de verzekering van het Anw-hiaat (20,00 euro per maand, niveau 2017).

Feitelijke en (gedempt) kostendekkende premie

Het pensioenfonds stelt jaarlijks de kostendekkende premie vast. Het fonds maakt daarbij gebruik van de mogelijkheid om de jaarlijkse schommelingen van de kostendekkende premie door fluctuerende marktrentes te dempen. De demping vindt plaats op basis van het verwachte portefeuillerendement en de voorwaardelijke toekomstige indexering. Voor de berekening van de voorwaardelijke toekomstige indexering wordt uitgegaan van:

- een indexering van actieven op basis van looninflatie tot de pensioendatum en op basis van prijsinflatie na de pensioendatum;
- een indexatie van niet-actieven op basis van prijsinflatie.

Daarbij wordt gebruikgemaakt van de wettelijk minimale verwachtingswaarden voor loon- en prijsinflatie.

Naast de gedempt kostendekkende premie berekent het pensioenfonds de kostendekkende premie. Dit gebeurt met de marktrente aan het begin van het boekjaar.

Omdat de CDC-regeling met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 is ingevoerd, is de opbouw over verslagjaar 2016 aangepast. De extra pensioenopbouw 2016 van 13,3 miljoen euro (dit is inclusief 0,2 miljoen euro excassokosten) en de extra premie die hiervoor is betaald van 31,1 miljoen euro) worden in de overzichten apart getoond.

In 2014 en 2015 heeft de werkgever tijdelijk extra gelden in beheer gegeven. Volgens de afspraken uit de CDC-regeling worden de bedragen verhoogd met rente omgevormd tot een premiereserve. Het bedrag van 34,4 miljoen euro is als premie verwerkt. Uit de premiereserve worden de volgende toezeggingen gefinancierd:

- De backservicekoopsom voor de verhoging van de pensioengrondslagen als gevolg van de wijziging van de pensioenregeling over verslagjaar 2015 voor pensioenregeling 2008A. De opbouw hiervan is opgenomen als extra pensioenopbouw;
- De koopsom die nodig is voor de opbouw van de voor de jaren 2017 tot en met 2020 verhoogde deelnemersbijdragecompensatie van 4 procentpunt per jaar. De koopsom van deze verhoging is opgenomen in de pensioenopbouw 2017.

Een uitsplitsing van de kostendekkende en gedempte premie staat in de volgende tabel:

Premie 2017

(bedragen in miljoenen euro's)

	Kosten- dekkende premie	Gedempte premie
Pensioenopbouw 2017	72,7	28,4
Pensioenopbouw 2016	13,1	6,2
Extra pensioenopbouw	11,4	4,5
Individuele salarisontwikkeling	13,8	4,9
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,1	4,0
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excasso- kosten)	6,2	4,9
Solvabiliteitsopslag	32,3	13,3
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	14,8
Totaal	154,6	81,0

In 2017 was de feitelijke premie (de door de werkgever betaalde premie) hoger dan de gedempte premie (premie die het pensioenfonds minimaal moet ontvangen). Dit geldt voor zowel de ontvangen premies over verslagjaar 2017 als verslagjaar 2016.

De volgende tabel geeft de berekening van de feitelijke premie weer.

Premie

(bedragen in miljoenen euro's)

	Feitelijk
Reguliere pensioenpremie verslagjaar	60,9
Aanpassing reguliere premie voorgaand jaar	31,1
Extra premie verslagjaar	34,4
Risicopremies overlijden en invaliditeit	4,5
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (inclusief excassokosten)	5,4
Solvabiliteitsopslag	25,3
Totaal	161,6

Naast de toets om vast te stellen of de premie kostendekkend is, wordt door het pensioenfonds nog een extra toets uitgevoerd. De uitkomst van deze toets bepaalt of het opbouwpercentage van de pensioenregelingen verlaagd zou moeten worden. Voor deze toets wordt de feitelijke premie vergeleken met een toetspremie. Deze toetspremie is het maximum van:

- de gedempte premie;
- een kostendekkende premie berekend op basis van een rekenrente van 3,2% en een solvabiliteitsopslag van 21,3%.

Als in enig jaar de feitelijke premie lager is dan de toetspremie, kan het fonds de opbouw van de deelnemers verlagen. In 2017 was dit niet aan de orde.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk indexatiebeleid. Dit beleid sluit aan bij de wettelijke eisen voor toekomstbestendig indexeren.

Het pensioenfonds streeft ernaar:

- de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronden bij KLM;
- de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de niet-afgeleide prijsindex.

Het voorwaardelijke karakter van de indexering betekent dat er geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur beoordeelt jaarlijks of het pensioenfonds de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers, de premievrije pensioenrechten van (actieve en) gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kan verhogen. Dit gebeurt op basis van de financiële positie van het pensioenfonds. Bij deze besluitvorming gaat het pensioenfonds uit van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 30 november van het voorgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager is het wettelijk niet toegestaan om indexatie toe te kennen. Bij een beleidsdekkingsgraad boven 110% zal het pensioenfonds in beginsel de pensioenaanspraken en ingegane pensioenen (gedeeltelijk) indexeren. Het pensioenfonds stelt de indexering dan zo vast dat het de indexering naar verwachting in de toekomst kan continueren.

Per 30 november 2017 bedroeg de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds 113,1%. Op basis van de wettelijke rekenregels was er ruimte om 23,26% van de maatstaf te indexeren (zie tabel hieronder). Het bestuur vindt het een bemoedigende ontwikkeling dat het fonds na enkele jaren weer voorzichtig kan indexeren.

Het bestuur heeft besloten om per 1 januari 2018 de volgende indexaties⁶ toe te kennen:

Indexatie per 1 januari 2018

	Maatstaf		Mate van Toegekende toekenning	indexatie
Opgebouwde pensioenrechten actieven	KLM loonronde	1,00%	23,26%	0,23%
Ingegane en premievrije pensioenaanspraken	Prijsindex	1,30%	23,26%	0,30%

Inhaalindexatie

Een achterstand in de indexering kan het pensioenfonds onder voorwaarden inhalen. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de nominale dekkingsgraad van het vereist vermogen (op 30 november 2017 was dit 127,7%) en dat het pensioenfonds de indexering ook voor de toekomst kan toekennen. Jaarlijks mag een pensioenfonds maximaal een vijfde van het vermogen boven deze grenzen beschikbaar stellen voor inhaalindexatie. De inhaalindexatie geldt voor alle opgebouwde en premievrije aanspraken en voor alle ingegane pensioenen.

⁶ In april 2018 heeft het bestuur besloten om met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 aan actieven een indexatie van 0,23% toe te kennen. Aangezien het besluit in 2018 is genomen, is dit niet in de jaarrekening verwerkt, maar opgenomen als gebeurtenis na balansdatum.

Het pensioenfonds kent indexatieachterstanden. De volgende tabel geeft een overzicht van de beoogde, de feitelijk toegekende en de cumulatieve achterstand van de indexatie.

	Actieve deelnemers			Premievrije en gepensioneerde deelnemers		
	Beoogde loonindex	Feitelijk toegekende loonindex	Cumulatieve achterstand loonindex	Beoogde prijsindex	Feitelijk toegekend prijsindex	Cumulatieve achterstand prijsindex
1 januari 2012	3,03%	0,00%	3,03%	2,30%	0,00%	2,30%
1 januari 2013	0,00%	0,00%	3,03%	2,00%	0,00%	4,35%
1 januari 2014	0,00%	0,00%	3,03%	0,90%	0,43%	4,83%
1 januari 2015	0,00%	0,11%	2,92%	0,70%	0,68%	4,86%
1 januari 2016	0,00%	0,00%	2,92%	0,40%	0,00%	5,27%
1 januari 2017	0,00%	0,00%	2,92%	0,40%	0,00%	5,70%
1 januari 2018 ⁷	1,00%	0,23%	3,71%	1,30%	0,30%	6,76%

Solvabiliteitstoets

Met het uitvoeren van de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's te kunnen opvangen. Als maatstaf geldt dat voldoende vermogen aanwezig moet zijn om de kans dat de nominale dekkingsgraad binnen één jaar daalt tot onder 100% kleiner dan of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist vermogen en de hieruit af te leiden vereiste dekkingsgraad gebruikt het pensioenfonds de standaardtoets. Uit deze toets bleek dat de vereiste solvabiliteit op basis van de strategische beleggingsportefeuille 747,7 miljoen euro bedroeg aan het einde van 2017. Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds was 463,8 miljoen euro ultimo 2017.

4.3 Ontwikkeling communicatiebeleid

Algemeen

Doel van de communicatie van het pensioenfonds is om het pensioenbewustzijn bij deelnemers te vergroten. Het gaat dan naast kennis van de regeling en de verwachte pensioenuitkomst, ook om bewustwording van de risico's die horen bij de pensioenopbouw. In de communicatielijn 2015-2017 richtte het fonds zich op het helpen van de deelnemer bij het maken van pensioenkeuzes. Daarnaast bleven vertrouwen in en tevredenheid over het fonds belangrijk.

Het pensioenfonds hanteert de volgende kernwaarden in zijn communicatiebeleid:

- *Activerend*: het fonds biedt overzicht aan de deelnemer. De deelnemer staat centraal en wordt in zijn of haar kracht gezet voor het maken van bewuste keuzes.
- *Persoonlijk*: het fonds staat niet op afstand, maar dichtbij en kent de deelnemer. Het fonds communiceert door herkenbare situaties te laten zien.
- *Toegankelijk*: deelnemers kunnen het pensioenfonds, het bestuur, BSG en de PIT-ers (leden van de pensioeninformatieteams) gemakkelijk benaderen. Klantvriendelijk en met aandacht richt iedereen zich tot de deelnemer.
- *Modern*: het cabinepersoneel is altijd onderweg en ziet veel van de wereld. Ze weten wat er in de wereld te koop is. Daar past een pensioenfonds bij dat laat zien ook van deze tijd te zijn door te werken met moderne middelen voor het maken en onderhouden van contact.

⁷ Zie onder 6.

Speerpunten communicatiejaarplan

In het communicatiejaarplan 2017 benoemde het pensioenfonds vier speerpunten voor de communicatieactiviteiten.

1. Deelnemers informeren over de regeling en het pensioenfonds

De communicatie over de vernieuwde regeling was dé communicatiegebeurtenis van 2017. In de eerste helft van 2017 ging het vooral over het meenemen van de deelnemer in het proces van opdracht-aanvaarding. Later in het jaar werd de informatie concreter en persoonlijker. Voor de juiste verwachtingen is het belangrijk om de deelnemers goed te informeren over de risico's van pensioenopbouw. Vanuit die insteek verbeterde het fonds ook de communicatie over de financiële opzet.

2. Eenvoud en gemak bieden aan deelnemers

Sinds 2016 biedt het pensioenfonds deelnemers de mogelijkheid van een persoonlijk gesprek tijdens de pensioensprekuren. Vooral bij de invoering van de vernieuwde NAP-regeling maakten deelnemers gebruik van deze mogelijkheid. Vanaf 2018 kunnen deelnemers voor de NAP-regeling jaarlijks zelf kiezen hoeveel premie zij inleggen (zie 1.5 Pensioenregelingen). Ze kunnen deze keuze online doorgeven. Verder richtte het fonds de Pensioen In Zichtdag opnieuw in. Na afloop is er ruimte voor een persoonlijk gesprek om deelnemers te ondersteunen bij hun pensioenkeuzes.

3. Digitaal communiceren

Het pensioenfonds heeft sinds 2017 een actief digitaal beleid en is overgestapt naar 'digitaal ja-tenzij'. Standaard communiceert het fonds digitaal, tenzij een deelnemer hier bezwaar tegen maakt. Alle deelnemers hebben daarom in MijnKLMpensioen toegang gekregen tot een digitale map 'Mijn documenten'. Begin 2017 nam het fonds het inloggen met DigiD in gebruik en heeft het de eerste stappen gezet voor een nieuw digitaal platform. Dit deelnemersportaal wordt de basis voor alle pensioeninformatie. Deelnemers kunnen hier ook 'de pensioenplanner' raadplegen, een zeer uitgebreide rekentool, waarmee inzicht kan worden verkregen in de pensioensituatie en waarin diverse keuzemogelijkheden kunnen worden meegenomen.

4. Deelnemer activeren om regie in eigen hand te nemen

Met communicatie wil het pensioenfonds de deelnemer stimuleren en ook helpen om de regie meer in eigen hand te nemen. Dat doet het fonds onder andere met het event Cabine Pensioenplein. Tijdens het event stond in 2017 uiteraard de nieuwe pensioenregeling centraal. Het andere onderdeel was de workshop 'Maak je persoonlijke pensioenplaatje'. Niet alleen het aantal bezoekers van 400, maar ook hun beoordeling van het event was hoger dan ooit. Op Facebook steeg het aantal leden van Cabine Pensioenplein naar ruim 3.600. Het aantal volgers van de fanpagina is nu ruim 1.600. De besloten Facebookgroep is uitermate geschikt voor het stellen van persoonlijke vragen en het uitwisselen van informatie met collega's.

4.4 Beleidsontwikkeling pensioenuitvoering

Het bestuur van het pensioenfonds zette in 2017 onder meer met de ontwikkeling van een deelnemersportaal in op verdergaande digitalisering van de pensioenuitvoering. Het fonds heeft sinds 2017 een actief digitaal beleid (zie 4.3 ontwikkeling communicatiebeleid).

5 GOVERNANCE

Dit hoofdstuk gaat over de governance van het pensioenfonds in het verslagjaar. Het bestuursmodel van het pensioenfonds vindt u in paragraaf 1.2 van dit jaarverslag.

5.1 Inrichting van de governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden.

Daarnaast bepaalt het bestuur de strategie van het fonds en het te voeren beleid en houdt het toezicht op de uitvoering. Daarbij is risicomanagement een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het verantwoordingsorgaan en het jaarverslag. Verder communiceert het bestuur periodiek over de financiële positie van het fonds, het gevoerde beleid en de resultaten van dat beleid.

Wijzigingen in het bestuur en het verantwoordingsorgaan

Alle zittende bestuursleden zijn met ingang van 2017 herbenoemd voor een nieuwe zittingstermijn van vier jaar. De heer P.J. Vanagt verliet het bestuur per 1 maart 2017 vanwege het aanvaarden van een dienstbetrekking buiten KLM N.V. In verband met zijn vertrek is er een vacature in het bestuur. Daarnaast beëindigde mevrouw M.I. Kartman haar werkzaamheden in het bestuur per 10 augustus 2017. Mevrouw C.E.M. Orlebeke volgde haar per dezelfde datum op.

Na twee zittingstermijnen stopte de heer E.H. Kok per 1 juli 2017 als onafhankelijk voorzitter van het pensioenfonds. Het bestuur benoemde de heer P.A.M. Loven per 1 februari 2018 tot onafhankelijk voorzitter.

De heer S.P.M. Steinbach trad in april 2017 toe tot het verantwoordingsorgaan. Met zijn benoeming is de sinds eind 2016 bestaande vacature vervuld.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van bestuurscommissies. Het bestuur heeft op de verschillende beleidsterreinen bestuurscommissies ingesteld, zoals asset liability management (ALM), audit, beleggingen, communicatie, pensioenzaken en risicomanagement. Deze commissies bereiden besluiten voor en zorgen in voorkomende gevallen ook voor de uitvoering van besluiten of het toezicht op de uitvoering.

De bestuurscommissies bestaan over het algemeen uit bestuursleden. In de beleggingsadviescommissie (overkoepelend voor de drie KLM-pensioenfondsen) zitten echter vijf externe beleggingsdeskundigen. Daarnaast nemen enkele bestuursleden deel aan de vergaderingen van deze commissie. De uitvoeringsorganisatie zorgt voor de inhoudelijke en secretariële ondersteuning van de commissies.

Wijzigingen in de beleggingsadviescommissie

Het bestuur benoemde de heer J. de Wit per 1 augustus 2017 voor een tweede termijn van twee jaar als voorzitter van de beleggingsadviescommissie. Verder verliet mevrouw I.T. van den Doel de commissie vanwege het aanvaarden van een andere functie per 1 oktober 2017. Zij is vanaf 15 januari 2018 opgevolgd door mevrouw K. Merkus. Eind 2017 nam de heer S. Bartlema na twee voltooide termijnen afscheid van de beleggingsadviescommissie. Zijn opvolger was ten tijde van het schrijven van dit jaarverslag nog niet bekend.

Het bestuur moet een aantal bestuursbesluiten vooraf voor advies aan het verantwoordingsorgaan voorleggen. In de overige gevallen geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar gezamenlijke vergaderingen van bestuur en verantwoordingsorgaan plaats of licht een bestuursdelegatie onderwerpen toe in vergaderingen van het verantwoordingsorgaan. Het oordeel van het verantwoordingsorgaan staat in het jaarverslag.

5.2 Overgang naar CDC-regeling

In januari 2017 kwamen arbeidsvoorwaardelijke partijen overeen, met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016, over te gaan naar een CDC-pensioenregeling (zie 1.5 Pensioenregelingen en 3.2 Pensioenregeling en uitvoering). Deze overgang zou plaatsvinden mits aan een vijftal opschortende voorwaarden, waaronder goedkeuring door de belastingdienst en kwalificatie door de accountant van de werkgever als een CDC-regeling, was voldaan.

De arbeidsvoorwaardelijke partijen vroegen het bestuur van het pensioenfonds de afspraken over de nieuwe pensioenregeling uit te voeren. Het bestuur stelde hierop begin 2017 een stuurgroep CDC in met afgevaardigden van de drie geledingen van het bestuur en van de uitvoeringsorganisatie, geleid door een externe projectleider. In de eerste helft van 2017 vond tijdens een intensief traject uitgebreid onderzoek plaats naar de financiële opzet, de evenwichtigheid en de uitvoerbaarheid van de nieuwe regeling. De resultaten uit dit onderzoek leidden op een aantal punten tot bijstelling van de afspraken van arbeidsvoorwaardelijke partijen. Het verantwoordingsorgaan adviseerde vanwege de overgang naar CDC positief over de uitvoeringsovereenkomst en de feitelijke premie.

Het bestuur besloot in juli 2017 onder enkele specifieke voorwaarden de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen in opdracht gegeven nieuwe pensioenregeling te aanvaarden. Met de bevestiging van de arbeidsvoorwaardelijke partijen dat aan de opschortende voorwaarden was voldaan en de ondertekening van de uitvoeringsovereenkomst door het pensioenfonds en de werkgever op 9 augustus 2017 was definitief sprake van een CDC-pensioenregeling. Daarmee ging het besluit tot opdrachtaanvaarding in.

In de tweede helft van het verslagjaar heeft het fonds de CDC-regeling geïmplementeerd, met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016. Na evaluatie van de opdrachtaanvaarding besloot het bestuur in december 2017 om de CDC-stuurgroep per 1 januari 2018 te ontbinden en enkele lopende onderwerpen aan bestaande bestuurlijke commissies over te dragen.

5.3 Governancetraject

Het bestuur meent dat het huidige paritaire bestuursmodel en de hiermee samenhangende bestuurlijke werkwijze op termijn onder druk komen te staan. Daarom begon in de tweede helft van 2016 een bestuurlijke werkgroep met een onderzoek naar de mogelijkheden van verbetering van de effectiviteit en efficiëntie van de governance van het pensioenfonds. De werkgroep verkende hierbij ook alternatieve bestuursmodellen. Het onderzoek vond plaats onder begeleiding van een externe deskundige.

De werkgroep stelde in het verslagjaar een lijst op met eisen aan de governance van het pensioenfonds op basis van een verkenning van knelpunten. Ze vulde deze lijst aan met voorgestelde aanpassingen van de huidige governance van het pensioenfonds als oplossing voor de geïdentificeerde knelpunten. Daarnaast verkende de werkgroep diverse bestuursmodellen om te zien of een wijziging van het bestuursmodel zou bijdragen aan het oplossen van knelpunten. Hieruit kwam het omgekeerd gemengd model als voorkeursmodel van de werkgroep naar voren.

Het bestuur besprak in september 2017 de oplossingen voor de knelpunten en de voorkeur van de werkgroep voor het bestuursmodel. Het kon zich vinden in het voorstel om met de diverse stakeholders van het pensioenfonds in gesprek te gaan over de toekomstige governance van het pensioenfonds en de voorkeursrichting. In de in oktober en november 2017 gevoerde gesprekken reageerden de stakeholders

op hoofdlijnen niet afwijzend op de voorkeursrichting. Zij gaven het pensioenfonds een aantal aandachtspunten en adviezen mee.

In december 2017 ging het bestuur akkoord met de analyse van knelpunten, oplossingen en de voorkeur voor het omgekeerd gemengd bestuursmodel van de werkgroep. Tevens stemde het in met een uitwerking van wat het omgekeerd gemengd bestuursmodel concreet voor het fonds inhoudt. Vervolgens riep het bestuur een projectgroep in het leven, die vanaf 2018 de uitwerking verzorgt.

5.4 Geschil over uitvoeringsovereenkomst

In het laatste kwartaal van 2015 ontstond tussen de arbeidsvoorwaardelijke partijen een geschil over de inhoud en totstandkoming van de in juni 2015 getekende uitvoeringsovereenkomst. Dit leidde er onder meer toe dat het pensioenfonds in september 2016 werd gedagvaard door de Vereniging Nederlands Cabinepersoneel (VNC) en een individuele deelnemer. Deze hadden KLM N.V. ook gedagvaard.

Uiteindelijk kwamen de arbeidsvoorwaardelijke partijen in december 2016 een nieuwe pensioenregeling overeen met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016. Aan deze nieuwe overeenkomst was een aantal opschortende voorwaarden verbonden. De VNC en de individuele deelnemer zouden de rechtszaken tegen het pensioenfonds en tegen KLM N.V. beëindigen, als aan alle voorwaarden was voldaan. Hiervan was sprake in augustus 2017, waarna beide rechtszaken werden ingetrokken. Het bestuur hield de toezicht-houder, het verantwoordingsorgaan, de visitatiecommissie, de deelnemers en andere belanghebbenden periodiek op de hoogte van de ontwikkelingen rondom de rechtszaak en het intrekken daarvan.

5.5 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioen-fonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijk geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft zelf invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste. De profielschets voor het bestuur bevat de vereiste kennis en ervaring en de benodigde competenties.

Als onderdeel van het opvolgingsbeleid biedt het bestuur bestuurskandidaten via het toehoorderschap de mogelijkheid om scholing en ervaring op te doen. Tot het moment van benoeming in augustus 2017 nam één kandidaat-bestuurslid in het verslagjaar als toehoorder deel aan de bestuursactiviteiten.

5.6 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer is een professionele organisatie nodig. Daarbij heeft deze de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat en tegen aanvaardbare kosten uit te voeren en het bestuur te ondersteunen. Hiervoor heeft het fonds samen met het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM pensioenuitvoerder BSG opgericht. De drie pensioenfondsen zijn aandeelhouder van deze onderneming. Belangrijk voordeel van deze constructie is dat de uitvoerder bekend is met de context en belangen van het fonds.

De uitbesteding vindt plaats met overeenkomsten die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven. Het pensioenfonds en BSG werken met een dienstverleningsovereenkomst voor pensioen-beheer, bestuursondersteuning en communicatie en een dienstverleningsovereenkomst voor vermogens-beheer.

5.7 Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezicht-houders. Verschillende functionarissen van de uitvoeringsorganisatie nemen namens het fonds deel aan commissies van de Pensioenfederatie.

5.8 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen. Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft de Code Pensioenfondsen aangewezen als de principes voor goed pensioenfondsbestuur zoals bedoeld in artikel 33, lid twee van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. Het betekent niet dat het fonds alle normen strikt moet volgen. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code onder voorwaarde dat het deze afwijking motiveert en toelicht aan belanghebbenden.

De sector heeft een commissie ingesteld om de naleving van de Code door de fondsen kritisch te beoordelen en daarover te rapporteren. Deze Monitoring Commissie deed in haar nalevingsrapport over 2016/2017 de aanbeveling om meer aandacht te besteden aan diversiteit in de samenstelling van besturen, het interne toezicht actief te betrekken bij de invulling van de normen uit de Code en een gezamenlijke site te ontwikkelen voor rapportage over de Code en het delen van ervaringen en goede praktijkvoorbeelden.

De meeste normen van de Code maakten in 2017 deel uit van de praktijk bij het pensioenfonds. Bij de beoordeling van de toepassing van de normen woog het bestuur mee dat verschillende normen een algemeen karakter hebben, gericht op gewenst gedrag. Dat gedrag moet in de praktijk blijken en kan niet door een eenmalige beoordeling of een document worden vastgesteld.

Van de volgende normen week het pensioenfonds in 2017 af:

- *Benoeming intern toezicht (norm 45)*
Volgens de statuten van het fonds benoemt het bestuur de leden van de visitatiecommissie na het horen van het verantwoordingsorgaan. Dit is in lijn met de wet, maar wijkt af van norm 45 van de Code die bepaalt dat het verantwoordingsorgaan een bindend advies geeft over benoeming of ontslag. Deze afwijking heeft een praktische reden, omdat het pensioenfonds met het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM een gezamenlijke visitatie-commissie heeft ingesteld. Dit gebeurde onder andere vanwege efficiëntie. Bindende voordrachten van drie verschillende verantwoordingsorganen passen niet goed in deze opzet. Het bestuur heeft het verantwoordingsorgaan in 2016, betrokken bij de benoemingsprocedure van de leden van de visitatie-commissie. Het bestuur heeft besloten om bij de benoemingsprocedure van de leden van de raad van toezicht niet langer van de Code af te wijken.
- *Evaluatie functioneren bestuur (norm 51)*
Op grond van de Code evalueert het bestuur in elk geval jaarlijks het functioneren van het bestuur als geheel en van de individuele bestuursleden. Vanwege de intensieve trajecten van de opdrachtaanvaarding en implementatie van de CDC-regeling en de toekomstige governance van het pensioenfonds in 2017 heeft het bestuur de jaarlijkse zelfevaluatie verschoven naar 2018. Wel evalueerde het bestuur in 2017 de besluitvorming aan het eind van elke bestuursvergadering.
- *Zittingsduur (norm 60)*
Het pensioenfonds mag op basis van de Code een bestuurslid hoogstens tweemaal herbenoemen. Dit is ook de hoofdregel in de statuten van het pensioenfonds. Deze statuten bieden echter ook de mogelijkheid tot een extra herbenoeming in bijzondere gevallen. Bij het fonds is bij de bestuurstermijn vanaf 2017 sprake van deze extra herbenoeming. Hierdoor wijkt het pensioenfonds strikt genomen af van norm 60. Motivering van het bestuur is dat strikte handhaving van de maximumtermijn in strijd

kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

- *Diversiteit (normen 66-68)*

Het bestuur stelde in september 2017 diversiteitsbeleid vast voor de gewenste samenstelling naar leeftijd en geslacht van de organen van het fonds. Hierdoor voldoet het pensioenfonds aan norm 66. Het bestuur hecht waarde aan kennis, competenties, professioneel gedrag en inbreng uit verschillende invalshoeken. Ook representativiteit is voor het bestuur een belangrijk aspect. Eens in de drie jaar evalueert het bestuur het diversiteitsbeleid. Voor het bestuur voldoet het pensioenfonds aan norm 67 (minstens één vrouwelijk bestuurslid) en norm 68 (ten minste één bestuurslid jonger dan 40 jaar). Wat betreft het verantwoordingsorgaan voldoet het fonds aan norm 67 (ten minste één vrouw), maar nog niet aan norm 68 (ten minste één lid jonger dan 40 jaar).

Gedragcode

Voor de leden van het bestuur geldt een gedragscode. Deze code moet (de schijn van) belangenverstremgeling en ongeoorloofde handelingen, zoals koersmanipulatie, voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

Vanwege de zelfevaluatie van het risico van belangenverstremgeling kent het pensioenfonds een op onderdelen aangescherpt beleid voor (melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen.

Bestuursleden hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze staan in bijlage Functies en nevenfuncties bestuur.

Mede vanuit de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de door de AFM gestelde eisen. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

In 2017 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer van het pensioenfonds. Deze functionaris is door het fonds aangesteld om toe te zien op de naleving van wet- en regelgeving binnen de organisatie. De uitvoeringsorganisatie heeft een eigen compliance officer. Het fonds integreert de conclusies van de compliance officer van de uitvoeringsorganisatie in de rapportage van de compliance officer van het bestuur.

5.9 Melding onregelmatigheden

In 2017 waren er geen meldingen op basis van de incidentenregeling en de klokkenluidersregeling van het pensioenfonds.

5.10 Privacybeleid

In 2017 werden twee zogeheten datalekken gemeld. Het betrof incidentele gevallen als gevolg van menselijk handelen, zoals het aan elkaar kleven van twee brieven, waardoor één brief bij de verkeerde adressant terecht is gekomen.

Verder stelde het bestuur ter voorbereiding op de inwerkingtreding van de (Europese) Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) per 25 mei 2018 een privacybeleid vast en benoemde de heer P. Paanen van BSG tot privacy officer van het pensioenfonds.

5.11 Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfondsen is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Dat beleid heeft als doel het voorkomen van het nemen van te grote risico's vanwege beloningselementen, zoals bonussen. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- *Beloning van het pensioenfondsbestuur*

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Deze tegemoetkoming bedroeg 6.250 euro (bruto) per jaar in 2017 met de mogelijkheid van verhoging voor enkele specifieke functies tot 8.490 euro (bruto) of 10.770 euro (bruto) per jaar. Deze bedragen leidde het fonds bij het vaststellen ervan in 2008 af van de toenmalige SER-regeling voor vacatiegelden. De vergoeding voor werkgeversleden in het bestuur betaalt het fonds aan KLM N.V. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste kostenvergoeding voor gebruik van privé-apparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een kilometervergoeding voor de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten. De kostenvergoeding is in overeenstemming met de zogenoemde vrijwilligersregeling en bedraagt 900 euro (bruto) per jaar. Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- *Beloning van externe deskundigen*

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld voor beleggingsadvies en intern toezicht. Zij krijgen een beloning op basis van een marktconform tarief (1.270 euro per dagdeel). De voorzitter ontvangt een vaste vergoeding, die eveneens gebaseerd is op een marktconform tarief en zijn urenbesteding. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

- *Beloning bij de uitvoeringsorganisatie*

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan BSG. Naast een vaste beloning verstrekt BSG ook een variabele beloning. Deze is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. BSG voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2014.

In 2017 betaalde het pensioenfonds 136 duizend euro (2016: 126 duizend euro) aan vergoedingen voor bestuursleden (inclusief de voorzitter) en 73 duizend euro (2016: 52 duizend euro) aan externe deskundigen. Een deel van het in 2017 aan externe deskundigen betaalde bedrag betrof werkzaamheden die in 2016 zijn uitgevoerd. Deze bedragen zijn voor zover van toepassing inclusief btw.

5.12 Sancties

In 2017 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 KOSTEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hierbij hanteert het fonds de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De kosten van bestuur en financieel beheer worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van het interne toezicht (de wettelijk voorgeschreven jaarlijkse visitatie) en die van de certificerend actuaire en accountant horen hierbij. Verder leidt nieuwe wetgeving regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het fonds maar beperkt beïnvloeden.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het fonds (bedragen in miljoenen euro's):

	2017	2016
Pensioenadministratie	2,8	1,9
Communicatie	0,4	0,4
Bestuursondersteuning	0,8	0,5
Bestuur en beheer pensioenfonds	0,2	0,1
Extern advies	0,1	0,1
Extern toezicht	0,1	0,1
Overig ⁸	0,1	0,1
Totale uitvoeringskosten	4,5	3,2

⁸ Betreft accountant, certificerend actuaire en contributies en bijdragen.

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het fonds past de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie over de wijze van bepalen van het aantal deelnemers toe. Daaruit volgt dat de gepresenteerde kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten zijn. Deze worden hierna nader toegelicht.

	2017	2016
Kosten pensioenuitvoering (in miljoenen euro's)	4,5	3,2
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden	10.880	10.468
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	419	303
Btw pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	65	-
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	354	303
Eenmalige pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	66	14
Reguliere pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	288	289

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

Tot en met 2016 gold een btw-vrijstelling voor de dienstverlening van de uitvoeringsorganisatie BSG. De Belastingdienst bepaalde dat deze vrijstelling moest verdwijnen. Vanaf 1 januari 2017 brengt BSG daarom btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot een structurele toename van de uitvoeringskosten.

In de totale kosten pensioenadministratie van 2,8 miljoen euro zit 0,5 miljoen euro btw. In de totale kosten communicatie en bestuursondersteuning van 2,0 miljoen euro zit 0,3 miljoen euro btw. 60% van de communicatie en bestuurskosten wordt toegerekend aan pensioenuitvoering. Dit betekent dat de totale btw in de kosten per deelnemer 0,7 miljoen euro bedraagt (65 euro per deelnemer). Zonder btw zouden de kosten per deelnemer 354 euro bedragen.

Het pensioenfonds onderzocht in 2017 de mogelijkheden om de btw-last te mitigeren. Het bestuur besloot in dit kader onder andere bezwaar aan te tekenen bij de belastingdienst.

Eenmalige kosten

De totale kosten pensioenuitvoering van 2,8 miljoen euro bevatten 0,5 miljoen eenmalige kosten voor het implementeren van de CDC-regeling en overige werkzaamheden pensioenadministratie.

De totale kosten communicatie en bestuursondersteuning van 2,0 miljoen euro bevatten 0,3 miljoen euro eenmalige kosten, waarvan 60% (0,2 miljoen euro) wordt toegerekend aan pensioenuitvoering. Hiervan zijn 0,1 miljoen euro voor het implementeren van de CDC-regeling en 0,1 miljoen euro voor overige werkzaamheden bestuursondersteuning, waaronder het uitwerken van de road map risicomangement en extra trainingen.

De eenmalige pensioenuitvoeringskosten in verband met de CDC-regeling bedragen 0,6 miljoen euro (54 euro per deelnemer) en de eenmalige overige pensioenuitvoeringskosten bedragen 0,1 miljoen euro (12 euro per deelnemer).

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix;
- schaalgrootte;
- mate van actief of passief beheer;
- mate van directe of indirecte beleggingen.

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix wordt wel rekening gehouden met de kosten, maar deze zijn daarvoor niet doorslaggevend. Door de beleggingsportefeuille samen te voegen (poolen) met die van Algemeen Pensioenfonds KLM, Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en een aantal andere, kleinere partijen in beleggingsfondsen (pools) kunnen schaalvoordelen worden gerealiseerd. De mate van actief beheer of passief beheer is stuurbaar. Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief beheer. Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen betreffen indirecte beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat de vermogensbeheerkosten van alle lagen van structuren zoveel mogelijk inzichtelijk worden gemaakt. Naast de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen. De door de operationele managers in rekening gebrachte beheervergoeding vormt de belangrijkste kostencategorie. Verreweg het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerde vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een klein deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtkosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten vermogensbeheer bedragen totaal 16,6 miljoen euro (2016: 13,4 miljoen euro):

	2017	2016
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	10,6	8,1
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer (BSG)	3,5	3,4
Overig	2,5	1,9
Totaal	16,6	13,4

In het volgende overzicht zijn de kosten vermogensbeheer per beleggingscategorie en gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen weergegeven (bedragen in miljoenen euro's):

	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer- vergoeding	Prestatie- afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief (in %)
2017						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	130	0,2	-	0,1	0,3	0,23
Niet-beursgenoteerd	158	1,7	0,3	0,9	2,9	1,84
Totaal	288	1,9	0,3	1,0	3,2	1,11
Aandelen						
Beursgenoteerd	1.326	3,8	0,2	2,6	6,6	0,50
Niet-beursgenoteerd	49	1,7	-	0,8	2,5	5,07
Totaal	1.375	5,5	0,2	3,4	9,1	0,66
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	1.037	2,0	-	1,2	3,2	0,31
Onderhands	263	0,7	-	0,4	1,1	0,42
Totaal	1.300	2,7	-	1,6	4,3	0,33
Totaal	2.963	10,1	0,5	6,0	16,6	0,56
2016						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	131	0,2	-	0,1	0,3	0,22
Niet-beursgenoteerd	136	1,1	0,2	0,7	2,0	1,50
Totaal	267	1,3	0,2	0,8	2,3	0,87
Aandelen						
Beursgenoteerd	1.134	3,3	0,1	2,4	5,8	0,52
Niet-beursgenoteerd	32	0,9	-	0,5	1,4	4,20
Totaal	1.166	4,2	0,1	2,9	7,2	0,62
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	1.012	1,7	-	1,3	3,0	0,30
Onderhands	224	0,6	-	0,3	0,9	0,39
Totaal	1.236	2,3	-	1,6	3,9	0,32
Totaal	2.669	7,8	0,3	5,3	13,4	0,49

De vermogensbeheerkosten zijn zowel absoluut als relatief gestegen ten opzichte van 2016 als gevolg van de keuze om meer te beleggen in niet-beursgenoteerd vastgoed en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity). Dit zijn indirecte beleggingen door middel van investeringen in onder meer beleggingsfondsen en partnerships met relatief hoge beheervergoedingen. De gepresenteerde kosten vermogensbeheer met betrekking tot niet-beursgenoteerd vastgoed komen bovendien relatief hoger uit dan de beheerkosten met betrekking tot beursgenoteerd vastgoed, doordat de beheerkosten bij beursgenoteerd vastgoed conform de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie verondersteld worden te zijn geïntegreerd in de beurskoers en buiten beschouwing worden gelaten. De vermogensbeheerkosten van de andere categorieën beleggingen zijn in absolute zin gestegen als gevolg van een stijging van het belegd vermogen door waardestijgingen van de beleggingen. Verder zijn de kosten van fiduciair beheer gestegen doordat over een deel van de beheervergoeding vanaf 1 januari 2017 btw moet worden berekend.

6.3 Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. Dit wil zeggen dat in geval van beleggingsfondsen behalve de in- en uitstapvergoedingen ook het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking wordt genomen. In geval van fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen hierin begrepen. De berekende kosten worden verlaagd met het aandeel in de in- en uitstapvergoedingen van de beleggingsfondsen, die voor het beleggingsfonds immers opbrengsten vormen.

De transactiekosten bedragen totaal 5,8 miljoen euro (2016: 5,2 miljoen euro):

	2017			2016		
	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (in %)	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (in %)
Vastgoed	288	0,3	0,11	267	0,3	0,11
Aandelen	1.375	2,4	0,18	1.166	2,0	0,18
Vastrentende waarden	1.300	2,7	0,21	1.236	2,6	0,21
Totaal excl. derivaten	2.963	5,4	0,18	2.669	4,9	0,18
Derivaten		0,4	0,01		0,3	0,01
Totaal	2.963	5,8	0,19	2.669	5,2	0,19

De transactiekosten zijn in absolute zin gestegen, maar in relatieve zin gelijk gebleven ten opzichte van vorig jaar als gevolg van een stijging van het belegd vermogen door waardestijgingen van de beleggingen.

6.4 Verhouding rendement en kosten

In het volgende overzicht wordt een indicatie gegeven van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

(In %)

	2017	2016
Bruto totaalrendement	9,4	10,9
Kosten vermogensbeheer	-0,6	-0,5
Transactiekosten	-0,2	-0,2
Netto totaalrendement	8,6	10,2

7 RISICOMANAGEMENT

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de risicomanagementorganisatie en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het fonds werkt met integraal risicomanagement (IRM). Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Risicoprofiel

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt'). Daarnaast gaat het pensioenfonds uit van de eisen van het COSO ERM-raamwerk (ERM: Enterprise Risk Management) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, de ISO-kwaliteitseisen en best practices. Het pensioenfonds onderscheidt de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's

Financiële risico's zijn risico's die direct slaan op de financiële positie van een pensioenfonds. Het fonds hanteert hiervoor de volgende indeling:

1. rentemismatchrisico;
2. inflatierisico;
3. aandelen- en vastgoedrisico;
4. valutarisico;
5. kredietrisico en tegenpartijrisico;
6. verzekeringstechnische risico's;
7. concentratierisico;
8. actief risico;
9. risico's van derivaten;
10. liquiditeitsrisico.

Niet-financiële risico's

De term 'niet-financieel' bij niet-financiële risico's betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het fonds. Het zegt alleen dat er geen rechtstreekse relatie is tussen deze risico's en de financiële positie van het fonds. Het fonds onderscheidt deze niet-financiële risico's:

11. uitbestedingsrisico;
12. operationeel risico;
13. juridisch risico;
14. IT-risico;
15. omgevingsrisico;
16. integriteitsrisico.

Risicobeschrijving

Hierna worden de risicocategorieën en de wijze waarop het bestuur het beleid voor de beheersing van de financiële en niet-financiële risico's vorm heeft gegeven, weergegeven.

Financiële risico's

1. *Rentemismatchrisico*

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de verplichtingen niet gelijk zijn. Dit rentemismatchrisico vangt het fonds op door een belangrijk deel van de vastrentendewaardenportefeuille te beleggen in langlopende staatsobligaties. Daarnaast gebruikt het fonds renteswaps voor een verdere beperking van het mismatchrisico. Het fonds voert een dynamisch renteafdeckingsbeleid waarbij de hoogte van de renteafdekking afhankelijk is van het niveau van de rente.

2. *Inflatierisico*

De koopkracht van de door deelnemers opgebouwde pensioenaanspraken is gevoelig voor de inflatie. Het pensioenfonds heeft als ambitie een waardevast pensioen te kunnen betalen, en daarvoor de pensioenaanspraken te indexeren met de stijging van het prijspeil dan wel met de algemene loonronde van KLM. Om dit mogelijk te maken heeft het fonds in de beleggingsstrategie oog voor de inflatiegevoeligheid van de beleggingen. Onder andere beleggingen in inflation linked bonds, aandelen en vastgoed spelen daarbij een rol.

3. *Aandelen- en vastgoedrisico*

Het aandelen- en vastgoedrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst dit risico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie). Hiervoor vindt periodiek een risico-rendementsanalyse plaats.

4. *Valutarisico*

Het pensioenfonds belegt ook in beleggingsinstrumenten gedeneerd in niet-euro valuta's. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te beheersen, hanteert het fonds een valuta-afdeckingsbeleid waarbij de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar worden afgedekt.

5. *Kredietrisico en tegenpartijrisico*

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden (lening, deposito of obligatie) in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven.

De kredietwaardigheid van de portefeuille is een belangrijke indicator voor het kredietrisico. Dit risico wordt in beginsel beheerst door voldoende spreiding over verschillende instrumenten. Daarnaast heeft ruim 80% van de vastrentende portefeuille een 'investment grade' credit rating⁹.

Tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico. Het pensioenfonds sluit contracten af met tegenpartijen. Daarbij loopt het fonds een zogeheten tegenpartijrisico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door alleen gebruik te maken van verschillende, solide tegenpartijen. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval ze haar verplichtingen toch niet nakomt. Het fonds beheerst en monitort het tegenpartijrisico dagelijks.

6. *Verzekeringstechnische risico's*

Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de Prognosetafel AG2016 met correcties voor ervaringssterfte. Hierdoor houdt het fonds rekening met toekomstige verbetering van de levensverwachting.

7. *Concentratierisico*

Concentratierisico treedt op wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in zijn beleggingsstrategie daarom voor een weloverwogen spreiding. Er kan zich ook concentratierisico voordoen binnen het deelnemersbestand. Het deelnemersbestand van het fonds is echter divers met een groot aantal deelnemers en een verdeling over verschillende leeftijdsklassen. Dat beperkt dit concentratierisico.

⁹ Onderdeel hiervan is de portefeuille woninghypotheken met een indicatie AA-rating.

8. *Actief risico*

Het pensioenfonds bepaalt met asset liability management (ALM) de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. Indien mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze portefeuille een representatieve benchmark vast. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, wat leidt tot zogenaamd actief risico. Het fonds hanteert hiervoor de (ex-ante) tracking error, een maatstaf voor de verwachte rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het fonds beheerst het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

9. *Risico's van derivaten*

In het strategisch beleggingsbeleid heeft het pensioenfonds beleggingsrisico's gedefinieerd die het expliciet wil beheersen. Het gaat om het renterisico en het valutarisico. Voor de beheersing hiervan is de inzet van derivaten onder voorwaarden toegestaan. Ook dit brengt risico's met zich mee. Het fonds let hier dan ook op bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

10. *Liquiditeitsrisico*

Liquiditeitsrisico is het risico dat het pensioenfonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan de verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat vastgoed kunnen leiden tot contractuele verplichting tot bijstorting en dus liquiditeitsrisico. Het liquiditeitsrisico is nagenoeg afwezig bij het fonds. Dat komt ten eerste doordat het de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kan bekostigen uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten. Daarnaast bestaat verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille uit liquide vermogenstitels. Ontwikkelingen op het gebied van central clearing hebben impact op de wijze waarop liquiditeitsrisico zich in de toekomst kan gaan manifesteren. Het pensioenfonds zal zijn risicobeheersing daarop gaan aanpassen.

Niet-financiële risico's

11. *Uitbestedingsrisico*

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het pensioenfonds besteedt de pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan BSG. Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat BSG niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA). De uitvoeringsorganisatie legt periodiek verantwoording af over de beheersing van de processen. Ze overlegt hierbij ook een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'. Deze beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die BSG voor het fonds uitvoert. De rapportage is gecertificeerd door een onafhankelijke accountant.

12. *Operationeel risico*

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten. Het heeft te maken met niet-afdoende of falende interne processen, menselijke gedragingen en systemen of externe gebeurtenissen. Het fonds heeft de uitvoering van genoemde activiteiten uitbesteed. Hierdoor vindt de beheersing van het operationeel risico vooral plaats door de uitbestedingsrelatie (zie uitbestedingsrisico).

13. *Juridisch risico*

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet-afdwingbaar of niet-correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Hierbij onderkent het fonds onder andere niet of niet-tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving. Dit vergroot het risico dat het fonds wet- en regelgeving op onderdelen overtreedt. Daarnaast omvat het compliancerisico ook

het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt plaats door afspraken in de SLA met BSG over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

14. IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat IT bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet-continu of onvoldoende beveiligd ondersteunt. Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust op de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. Het audit comité heeft IT periodiek op de agenda staan. Het beoordeelt de inrichting van de IT bij uitvoeringsorganisatie BSG met de ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen daarvan zijn de beschrijving van de IT, de IT-processen, bijbehorende beheersmaatregelen en de bevindingen van de externe accountant. Het fonds heeft een IT-risicobeleid met daarbij onder andere beheersmaatregelen en een daarop aansluitend rapportage.

15. Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Deze kunnen bijvoorbeeld concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en het ondernemingsklimaat betreffen. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

16. Integriteitsrisico

Bij het Integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het beleid en transparante communicatie met belanghebbenden. Daarnaast heeft het fonds een integriteitsbeleid vastgesteld. Dit omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt en de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt. Verder bevat het maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Het pensioenfonds voert periodiek een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uit om de integriteitsrisico's beter zichtbaar te maken. Hiermee identificeert het fonds de relevante integriteitsrisico's binnen en buiten het fonds en in de uitvoeringsorganisatie (BSG). Het bestuur en de risk & controlcommissie investeren veel tijd in SIRA, omdat het voor het pensioenfonds meer is dan een wettelijke noodzaak.

7.2 Risicomanagementorganisatie

Risicoraamwerk

Het risicoraamwerk omvat het beleid, het risicoproces en de risicogovernance van het pensioenfonds. Het fonds begon in 2016 met dit raamwerk en ontwikkelde het verder in 2017. Deze vaste structuur met een continu proces geeft het fonds een betere controle en overzicht over de (beheersing van de) risico's. Dit zorgt er voor dat het bestuur de risico's goed in beeld heeft en de juiste besluiten kan nemen en tijdig kan bijsturen.

Het fonds heeft het integraal risicomanagement in 2017 verder vormgegeven met beheersingsmaatregelen en het opstellen van risicorapportages. Dit gebeurde op basis van het risicoraamwerk.

Risicogovernance

Om integraal risicomanagement (IRM) te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, het audit committee, de risk & controlcommissie (RCC), de toezichthouders, de afdeling risicomanagement van BSG en overige belanghebbenden betrokken. Juist omdat het om meerdere partijen gaat, is de (vastlegging van de) rolverdeling van groot belang.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Dit betekent voldoende functiescheiding om te voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch uitvoerbaar zijn. Hierbij spelen mee de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de minimale tijdsbesteding die je aan functies als vereiste kan en moet stellen.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds een risico-inventarisatie uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor elk risico en elke beheersing legt het bestuur bij commissies neer. De RCC bewaakt risico's die het bestuur niet kan toedelen aan commissies. Het bestuur is en blijft uiteraard 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De commissies rapporteren minstens tweemaal per jaar op vaste momenten hun risicoperceptie aan de RCC. De leden van de RCC nemen deel aan de diverse commissies. Hierdoor kunnen zij als verbindingsschakel fungeren. De RCC rapporteert vervolgens in de bestuursvergadering aan het voltallige bestuur. Op basis hiervan kan het bestuur de risicobeheersing aanpassen.
- Het bestuur van het pensioenfonds wordt bij IRM ondersteund door de afdeling risicomanagement van BSG. Deze heeft als belangrijkste doelstelling het pensioenfonds te ondersteunen bij de uitvoering en inrichting van het risicomanagement. Het hoofd van deze afdeling is formeel in dienst bij BSG, maar heeft binnen BSG een onafhankelijke positie. Daarbij rapporteert deze risicomanager direct aan de raad van commissarissen en de verschillende KLM-pensioenfonds.

Ontwikkeling risicomanagement in 2017

In 2017 vonden de volgende ontwikkelingen van het risicomanagement plaats:

- verdere uitwerking van een limietenkader: betere risicorapportage voor financiële risico's, het aanscherpen van limieten voor de beleggingsportefeuille met een rapportage en inrichting van de monitoring van de limieten;
- het uitwerken van risicoparagrafen (documenten voor besluitvorming van het bestuur bij grote bestuurlijke trajecten) voor het ALM-beleid, dynamisch rentebeleid en de CDC-regeling;
- verbetering incidentenprocedure en -rapportage: deze richten zich op alles wat fout kan gaan bij het pensioenfonds en uitvoerder BSG; betere aansluiting tussen het fonds en de uitvoerder in de incidentenprocedure, aangescherpte evaluatie en een verbeterde rapportage; de incidentenprocedure is in 2017 vastgesteld door het bestuur;
- strategische, integrale risico-inventarisatie afgerond: beheersingsraamwerk verbeterd, beheersingskader doorlopen en versterkt, risico's en beheersmaatregelen en de aansluiting tussen beide geïnventariseerd;
- betere IT-risicobeheersing: aanscherping van het informatie- en beveiligingsbeleid en de beheersmaatregelen voor de IT-risicobeheersing; in 2017 goedgekeurd door het bestuur en geïmplementeerd;
- versterking IRM-beleid: evaluatie en aanscherping met bijbehorend beleidsstuk: dit is nog niet vastgesteld door het bestuur.

Risicomanagement in 2018

Belangrijke onderwerpen op het gebied van risicomanagement waaraan het fonds in 2018 aandacht zal schenken, zijn:

- risicorapportage niet-financiële risico's met aandacht voor het verbeteren van de risicohouding en -bereidheid voor de niet-financiële risico's;
- afronding evaluatie en aanscherping IRM-beleid;
- verder uitwerken risicogovernance: bekijken 'three lines of defence' voor de risicogovernance op basis van de IORP II-richtlijn (Europese regelgeving voor pensioenfondsen op met name het gebied van bestuur en transparantie); aanscherpen risicomanagementfunctie binnen risicogovernance;
- periodieke update systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA);
- aanscherpen crisisplan en het uitvoeren van een crisisoefening met crisisteam.

8 TOEKOMSTVERWACHTING 2018

Herstel

Het fonds heeft een nieuw herstelplan per 1 januari 2018, omdat het nog niet uit het reservetekort is. Hierbij is - bij gelijkblijvende omstandigheden - sprake van twee jaar eerder herstel dan in het oude herstelplan per 1 januari 2017. Het bestuur denkt dat een net zo snelle stijging van de dekkingsgraad als in 2017 onwaarschijnlijk is in 2018.

Wereldindex

Uit een diversificatiestudie voor de aandelen bleek dat het fonds beter kan overschakelen van een regioverdeling naar een meer algemene verdeling met large en small caps. Het fonds stopt daarom met de regio-indeling en gaat in de loop van 2018 de wereldindex volgen. Dit hangt ook samen met een keuze voor meer passief in plaats van actief beleggen.

ESG-beleid

Het fonds wil in 2018 een sprong voorwaarts maken op ESG-gebied. Het bestuur wil de kaders van het ESG-beleid goed neerzetten en het beleid uitwerken met meer ambities. Het bestuur legt veel nadruk op de duurzaamheid, waaronder de CO₂-reductie. ESG-eisen vanuit IORP II spelen hierbij bijvoorbeeld ook een rol. Al in het eerste kwartaal van 2018 zijn het bestuur en commissies gestart met de uitwerking van het ESG-beleidskader.

Omgekeerd gemengd bestuursmodel

In 2018 onderzoekt een projectgroep wat het omgekeerd gemengd bestuursmodel concreet voor het fonds betekent. Rond september wil het bestuur een beslissing nemen over invoering van dit model. Vervolgens moet het nieuwe model medio 2019 in werking zijn getreden. Het bestuur vindt het belangrijk dat er voldoende draagvlak bij de belanghebbenden is voor het nieuwe bestuursmodel.

IORP II

Op 13 januari 2019 moet het pensioenfonds voldoen aan IORP II. Dit betekent een nieuwe professionaliseringsslag in het bestuur. Voldoen aan IORP II is lastig om in te passen in de bestaande organisatie van het fonds. Een omgekeerd gemengd bestuursmodel met een onderscheid tussen uitvoerende en niet-uitvoerende bestuurders maakt dit gemakkelijker.

9 ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

Financiële positie

Het fonds behaalde in het eerste kwartaal van 2018 een rendement van -1,3%. De waarde van de beleggingsportefeuille was ultimo maart 2018 3,2 miljard euro. De verplichtingen zijn in het eerste kwartaal van 2018 gestegen van 2,7 miljard euro naar 2,8 miljard euro. Als gevolg van de lichte stijging van de verplichtingen en de daling van de waarde van de beleggingsportefeuille, daalde de maandelijkse nominale dekkingsgraad ultimo maart 2018 van 116,6% naar 113,9% en de beleidsdekkingsgraad steeg in het eerste kwartaal van 2018 van 114,0% naar 115,7%.

Verhoging pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar

Per 1 januari 2018 heeft de wetgever de pensioenrichtleeftijd voor de pensioenopbouw van een ouderdomspensioen verhoogd van 67 naar 68 jaar. Vanwege deze verhoging heeft het pensioenfonds de pensioenopbouw van de deelnemers vanaf 1 januari 2018 verlaagd, omdat hun pensioenrichtleeftijd ongewijzigd blijft. Het opbouwpercentage van de voorwaardelijke eindloonregeling is verlaagd naar 1,17% van de pensioengrondslag en het opbouwpercentage van de middelloonregeling is verlaagd naar 1,33% van de pensioengrondslag.

Herstelplan geactualiseerd

Bij een tekort moet een pensioenfonds jaarlijks een herstelplan voor de komende tien jaar indienen. Het pensioenfonds verkeerde begin 2018 nog in een reservetekort en diende daarom in maart 2018 een geactualiseerd herstelplan per 1 januari 2018 in bij DNB. In dit herstelplan laat het pensioenfonds zien hoe het met de beschikbare sturingsmiddelen binnen de wettelijke termijn van tien jaar weer voldoet aan het wettelijk vereist vermogen. DNB heeft op 23 mei 2018 ingestemd met het herstelplan per 1 januari 2018.

Beleggingzaken

Het fonds kent sinds februari 2018 een eigen commissie beleggingzaken in oprichting. Dit komt nog voort uit het beleggingsonderzoek van DNB in 2015 bij het Algemeen Pensioenfonds KLM. DNB vond de afstand tussen de overkoepelende beleggingsadviescommissie van de drie KLM-pensioenfonds en de beleggingsbesluiten van de individuele pensioenfonds te groot.

Verplichtstelling raad van toezicht

Bij Koninklijk Besluit van 28 maart 2018 trad de Verzamelwet pensioenen 2017 in werking. Op grond van dit besluit moeten ondernemingspensioenfonds met een belegd vermogen van ten minste 1 miljard euro per 1 januari 2019 een raad van toezicht instellen. Deze raad van toezicht vervangt dan de visitatiecommissie van het fonds, die het intern toezicht tot dat moment houdt. Op het moment van vaststelling van dit jaarverslag liep de wervings- en selectieprocedure voor de leden van de raad van toezicht.

Indexatie actieve deelnemers per 1 januari 2018

In het begin 2018 afgesloten cao-akkoord Cabine 2016-2019 is onder meer een loonronde per 1 januari 2018 overeengekomen. In verband hiermee heeft het bestuur in april 2018 besloten om met terugwerkende kracht per 1 januari 2018 een indexatie aan actieven van 0,23% toe te kennen, waarbij de collectieve loonstijging boven 1% als individuele loonstijging wordt aangemerkt. Aangezien het besluit in 2018 is genomen, is dit niet in de jaarrekening verwerkt.

10 VERSLAG VISITATIECOMMISSIE

De visitatiecommissie (VC) van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel houdt toezicht op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het fonds. De VC ziet in het bijzonder toe op een adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

De visitatie vindt gespreid over het jaar plaats en heeft daarmee een continu karakter. Door de visitatie over het gehele jaar te spreiden, kunnen eventuele bevindingen of aanbevelingen in een vroegtijdig stadium met het bestuur van het fonds worden gedeeld. Van tevoren bepaalt de VC welke thema's in dat jaar centraal staan.

De visitatie 2017 is aan de hand van de volgende thema's uitgevoerd:

1. Strategie;
2. Compliance en integriteit;
3. Jaarwerkproces;
4. De (invulling van de) aandeelhoudersrol van het fonds;
5. Transitieproces naar een collective defined contribution-regeling;
6. Communicatie met belanghebbenden.

Naast deze thema's, heeft de VC zich een beeld gevormd van de algemene gang van zaken bij het fonds. De beoordeling daarvan omvat de beheersing van het bestuur van de verschillende processen, de regievoering en het in control zijn. In dat kader heeft de VC adequate risicobeheersing als permanent aandachtspunt. Tot de algemene gang van zaken behoren ook eventuele actuele ontwikkelingen of dossiers en de wijze waarop het bestuur daarmee omgaat.

Verder heeft de VC gekeken naar de wijze waarop het bestuur de evenwichtige belangenafweging waarborgt en onderzocht de VC de opvolging van eerdere aanbevelingen.

Aan de hand van documentatie en gesprekken met bestuursleden en diverse andere betrokkenen bij het fonds heeft de VC een afgewogen beeld van het functioneren van het fonds opgebouwd.

Op basis hiervan heeft de VC bevindingen en aanbevelingen geformuleerd, die hieronder samengevat worden weergegeven. Het volledige rapport van bevindingen is opvraagbaar bij het fonds.

Bevindingen en aanbevelingen

Strategie

Het fonds heeft goede voortgang geboekt in het governancetraject. De VC is van mening dat het traject gedegen en zorgvuldig verloopt. Een omgekeerd gemengd model heeft de voorkeur van het fonds. Deze voorkeur is getoetst bij diverse stakeholders en er lijken op voorhand geen bezwaren te bestaan. Finale besluitvorming moet echter nog plaatsvinden, met 1 juli 2019 als beoogde implementatiedatum. Voorafgaand aan definitieve besluitvorming door het bestuur over de toekomstige governance van het fonds wordt het omgekeerd gemengd bestuursmodel verder in detail uitgewerkt. Daarmee laat het fonds zien dat ze voldoende tijd neemt voor de invoering van een ander bestuursmodel, hetgeen volgens de VC getuigt van zorgvuldigheid en realiteitszin.

Met name voor het omgekeerd gemengd model wordt verondersteld dat er bij het fonds momenteel sprake is van een bestuurscultuur waarin de competenties om te delegeren goed ontwikkeld zijn. De VC vraagt zich af of deze cultuur in de huidige situatie als zodanig aanwezig is en is daarom nog niet overtuigd dat het omgekeerd gemengd model de beste oplossing is voor de governance van het fonds. De VC vraagt hier aandacht voor bij het bestuur. Uit gesprekken met het verantwoordingsorgaan van het Cabine Fonds is de VC gebleken dat het verantwoordingsorgaan (nog) geen uitgesproken voorkeur heeft voor het omgekeerd gemengd model, ook hiervoor vraagt de VC aandacht. De VC geeft in overweging om bij de detailuitwerking van het omgekeerd gemengd model en bij de besluitvorming daarover voldoende tijd te nemen voor reflectie op de bestaande praktijk.

De VC ziet dat op verschillende terreinen aandacht is voor samenwerking met het Algemeen Fonds. De gezamenlijke auditcommissie is daar een voorbeeld van. Vanwege de basis die er al ligt zou het effect van meer samenwerking, of uiteindelijk zelfs samengaan, van beide fondsen naar de mening van de VC groot kunnen zijn, met een kostenbesparing tot gevolg. Het uiteenlopen van de voorgenomen governance modellen van beide fondsen draagt naar de mening van de VC echter niet bij aan synergie. De VC heeft de indruk dat het belang van meer samenwerking gezien wordt, maar dat de tijd nu nog niet rijp is voor samengaan van beide fondsen. Op de langere termijn kan dit veranderen. De VC acht het derhalve zinvol dat de tijd genomen wordt om een mogelijke samenwerking te onderzoeken en nader vorm te geven.

Los van de governance ziet de VC dat het fonds actief bezig is om oplossingsrichtingen vorm te geven voor de strategische issues die benoemd zijn. De VC constateert dat zaken stuk voor stuk worden beoordeeld op uitvoerbaarheid en effectiviteit en in gestaag tempo stappen voorwaarts worden gezet. De intentie van het fonds om meer aandacht te hebben voor maatschappelijk verantwoorde beleggingen, juicht de VC toe. De VC beveelt aan op dit gebied meer proactiviteit richting fiduciair te tonen.

Beleggingszaken

Gedurende het verslagjaar heeft het fonds zich voorbereid op het optuigen van een fondsspecifieke Commissie Beleggingszaken (CBZ). Tot nu toe kende het fonds alleen een Beleggingsadviescommissie (Belco) die ten dienste stond van alle drie de KLM-fondsen. De VC juicht de instelling van een CBZ toe en verwacht dat met de komst hiervan meer ruimte voor verdieping in de materie ontstaat, en het beleggingsbeleid specifiek op het fonds kan worden afgestemd.

Compliance en integriteit

Op basis van de gesprekken die de VC heeft gevoerd en de documentatie waarvan kennis genomen is, kwalificeert de VC de wijze waarop de compliance momenteel is ingericht als sober. De inventarisatie die gedaan is naar de nadere invulling van de compliance functie, beoordeelt de VC in dat kader als positief, evenals het opzetten van een compliance rapportage vanuit de uitvoerder aan de compliance officer van de fondsen. De VC ervaart de intentie en de wil om de compliance bij de fondsen in te vullen, doch vindt de invulling tot nu toe onderbelicht. In dat kader attendeert de VC op de mate van bezetting van de afdeling risk en compliance bij de uitvoerder. De werkzaamheden op het gebied van risicomanagement, compliance en audit zijn allemaal bij deze afdeling belegd. Dat vraagt om grote toewijding van de medewerkers en de huidige bezetting van deze afdeling vormt daarmee in aanleg een risico.

Jaarwerkproces

De audit committee had in 2016 een sturende rol in het jaarwerkproces. Voorheen was dat niet het geval. De VC is verheugd over de actieve wijze waarop de audit committee deze sturende rol ingevuld heeft. De jaarwerkplanning is verbeterd, waarbij de betrokkenheid van de audit committee bij het jaarwerk niet langer reactief is, maar vooraf is bepaald. Een en ander leidt tot een kanteling in het proces, waarbij de audit committee steeds meer leidend is. Dit vertaalt zich in een positief kritische opstelling jegens de uitvoeringsorganisatie, hetgeen door alle partijen als waardevol wordt ervaren. Men kijkt met elkaar terug op een jaarwerk dat goed is verlopen. De VC ervaart dat de audit committee professioneel bestuurd wordt en nadrukkelijk verantwoordelijkheid neemt in het jaarwerkproces en spreekt hier oprechte waardering voor uit. Ook is de VC positief over de toenemende betrokkenheid van de audit committee bij het jaarlijks controleplan en beveelt aan om ook de mogelijkheid voor het bestuur om input te leveren nadrukkelijker in het proces te verankeren.

De (invulling van de) aandeelhoudersrol van het fonds

Het bestuur van het fonds is tevens aandeelhouder van BSG. De VC heeft zich verdiept in de ervaringen met de invulling van de rol als aandeelhouder naast die van de rol van pensioenfondsbestuur als opdrachtgever. Specifiek aandachtspunt zijn de eventuele conflicts of interest die bij de invulling van beide rollen kunnen ontstaan. Het fonds onderkent de noodzaak tot groei voor BSG. Alle stakeholders hebben tenslotte belang bij een gezonde uitvoerder. Dat maakt de kans op spanning in de

aandeelhoudersrelatie gering, aldus het bestuur. Het fonds is zich er terdege van bewust dat het sentiment een strakke scheiding van de rollen niet in de weg mag staan. De VC ziet dat in de praktijk gezocht wordt naar een manier om de rollen nog meer te verzakelijken en ondersteunt deze beweging. Punt van aandacht voor de VC is dat aandeelhouder en fonds tegengestelde belangen kunnen hebben als het om de tariefstelling gaat. BSG heeft een kostenmodel ontwikkeld, dat het fonds gelegenheid biedt om meer inzicht te hebben in de tarieven die BSG hanteert. De VC beveelt aan om de kosten per deelnemer en de ontwikkeling daarvan kritisch te volgen teneinde de balans tussen kosten en kwaliteit te kunnen beoordelen. De VC adviseert daartoe de scope voor kostenmonitoring uit te breiden, bijvoorbeeld door een periodiek vergelijk met kosten van andere pensioenuitvoerders in de beoordeling te betrekken, ofwel door het opstellen van een eigen interne benchmark waartegen de kosten kunnen worden afgezet.

Overall constateert de VC dat er bij alle partijen voldoende bewustzijn bestaat inzake de dubbelrol die het fonds vervult en dat bovendien goed nagedacht is over de manier waarop dit gebeurt. Mocht zich een conflict voordoen dan bestaat het vertrouwen dat men er met elkaar uit komt. De VC constateert dat de sterke verwevenheid nog niet tot conflicten geleid heeft, maar roept op om in de steeds veranderende omgeving alert te blijven zodat de onderscheiden invulling van beide rollen goed gewaarborgd blijft.

Transitieproces naar een collective defined contribution-regeling

De nieuwe pensioenregeling zoals door het arbeidsvoorwaardelijk overleg overeengekomen betreft een collective defined contributionregeling (CDC). Om te kunnen beoordelen of de opdracht om de regeling uit te voeren kon worden aanvaard heeft het bestuur een stuurgroep opgericht. Dezelfde stuurgroep heeft, nadat de opdrachtaanvaarding had plaatsgevonden, de implementatie van de nieuwe pensioenregeling gecoördineerd. De eerste maanden van 2017 is onderzoek gedaan naar de financiële opzet, de evenwichtigheid en de uitvoerbaarheid van de nieuwe regeling. De resultaten uit dit onderzoek hebben op een aantal punten geleid tot bijstelling van de afspraken van arbeidsvoorwaardelijke partijen. De VC heeft kennis genomen van de beslisnotitie opdrachtaanvaarding waarin de evenwichtige belangenafweging expliciet aan de orde wordt gesteld en beoordeelt deze processtap als zeer positief. De VC constateert dat het proces op evenwichtige en solide wijze plaatsgevonden heeft en dat stakeholders naar behoren meegenomen zijn in de ontwikkelingen, voortgang en de besluitvorming. Het initiatief om een stuurgroep als “linking pin” in te stellen ten behoeve van de implementatie beoordeelt de VC als efficiënt en effectief. Discussies, documenten en besluitvorming werden in de stuurgroep voorbereid, waarna besluitvorming in het bestuur plaatsvond. Bestuursleden werden tijdig aangehaakt en beschikten over voldoende informatie om te kunnen beslissen. Tevens is op gedegen wijze aandacht besteed aan de evaluatie van het transitieproces. Al met al is de VC van mening dat het bestuur de juiste stappen gezet heeft om de CDC-regeling te implementeren en constateert dat deze projectmatige aanpak uitstekend als voorbeeld kan dienen voor toekomstige implementaties.

Flexibiliteit van de IT-systemen

De VC heeft zich gebogen over de mate van aanpasbaarheid flexibiliteit van de IT, welke relevant is bij de implementatie van majeure regelingswijzigingen. Op basis van de ervaringen tot nu toe ziet de VC dat de aanpasbaarheid van het IT-systeem hoog is. Veranderingen kunnen snel worden doorgevoerd en er zijn geen gevallen bekend waarin de flexibiliteit van het IT-systeem problemen gegeven heeft. De VC heeft geen reden om aan te nemen dat dit in de nabije toekomst anders zal zijn.

Communicatie met belanghebbenden

De VC had reeds een goede indruk van de communicatie door het fonds. Deze indruk is in de gesprekken die de VC met (delegatie van) de communicatiecommissie heeft gevoerd bevestigd. De VC constateert een grote mate van betrokkenheid van het bestuur bij de deelnemers. De mogelijkheden die voorhanden zijn om deelnemers bij hun pensioen te betrekken worden ruimschoots benut. Vanuit het bestuur, maar evenzo vanuit de deelnemers, wordt invulling gegeven aan de mogelijkheden tot direct contact. Deelnemersbijeenkomsten worden goed bezocht, uitingen worden vooraf getoetst op leesbaarheid en aan evaluatie achteraf wordt voldoende aandacht geschonken. De VC realiseert zich dat de groep cabinepersoneel zich goed leent voor face-to-face communicatie en is onder de indruk van de inspanningen die

door de PIT'ers gedaan worden om hun collega's geïnteresseerd te krijgen voor pensioen. Ook de inspanningen en de zorgvuldigheid waarmee het bestuur de communicatie over de CDC-regeling vormgegeven heeft verdienen een compliment. De VC is ervan overtuigd dat dit de resultaten van de communicatie en het pensioenbewustzijn ten goede komt.

Risicobeheersing

In 2017 zijn goede vervolgstappen gezet op het gebied van risicomanagement. Met behulp van diverse beleidsdocumenten is de opzet van het riskmanagement nader vormgegeven, waarna nu meer focus op de werking is gelegd. Zo wordt omvangrijke bestuurlijke besluitvorming tegenwoordig voorzien van een aparte risicoparagraaf. Hiermee is een stap voorwaarts gezet om risicomanagement bij de besturen tot onderdeel van het dagelijkse denken te maken. Het expliciet maken en vastleggen van de wijze waarop het bestuur bij besluitvorming rekening houdt met de risico's, is echter een aandachtspunt. De VC spreekt wederom oprechte waardering uit voor de hoeveelheid werk die verzet is. Nu aan het risicomanagementproces steeds meer invulling is gegeven, is het aan de besturen om het te koppelen aan het periodiek heroverwegen van doelstellingen en strategie van het fonds, zodat het een instrument voor besturing en beleidsvorming wordt. Vanwege het grote belang van risicomanagement, heeft de VC enige zorg met betrekking tot de beschikbaarheid van voldoende gekwalificeerde medewerkers op dit terrein en vraagt hier aandacht voor.

Ten slotte

Voorgaande jaren sloot de VC het visitatierapport af met een toelichting op de visitatieplannen voor het komende jaar. Vanwege de invoering van de Verzamelwet pensioenen bestaat de mogelijkheid dat de visitatie over 2017 de laatste zal blijken te zijn. Afhankelijk van de datum van het inwerking treden van de wet, zal de VC haar werkzaamheden voortzetten en in overleg met het bestuur bezien op welke wijze het beste invulling kan worden gegeven aan het lopende visitatieproces en eventueel overdracht naar de rvt.

Amstelveen, mei 2018

P.D. Eenshuistra
(voorzitter)

Q.G. Ligtenstein

R.L.S. Verjans

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van het rapport van de visitatiecommissie. De door de visitatiecommissie benoemde thema's hebben de aandacht en het bestuur zal na afronding van het jaarverslag de aanbevelingen nader bespreken en eventuele acties formuleren. Het bestuur dankt de visitatiecommissie voor het uitgevoerde interne toezicht.

11 VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Algemeen

Het verantwoordingsorgaan heeft de taak een oordeel te geven over het door het bestuur gevoerde beleid en de beleidskeuzes voor de toekomst. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan op diverse terreinen adviserende bevoegdheden.

Ten behoeve van de oordeelsvorming is onder meer gebruikgemaakt van het concept jaarverslag 2017, het concept actuariële rapport 2017, het concept accountantsrapport 2017, het rapport van bevindingen van de visitatiecommissie 2017, de besluitenlijsten van het bestuur, het jaarplan beleggingen en het jaarplan communicatie. Daarnaast hebben gesprekken met bestuurders en presentaties van de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group het verantwoordingsorgaan bij bepaalde onderwerpen extra informatie en diepgang gegeven.

Twee hoofdpunten kenmerkten afgelopen jaar: de implementatie van een nieuwe pensioenregeling en de opstart van een toekomstbestendige governance van het fonds. Op beide punten wordt onder aandachtspunten verder ingegaan.

Het verantwoordingsorgaan is in het jaar 2017 tienmaal bij elkaar gekomen. Behalve autonome vergaderingen is viermaal met een delegatie van het bestuur overlegd en éénmaal met het voltallige bestuur. Deze manier van vergaderen draagt bij aan een intensievere dialoog met het bestuur en heeft geholpen om de complexe onderwerpen van afgelopen jaar goed te doorgronden. Het verantwoordingsorgaan spreekt waardering uit richting het bestuur voor de open en constructieve manier van overleg. Tijdens diverse vergaderingen zijn ook deskundigen van de Blue Sky Group aangeschoven voor verdere toelichting. Daarnaast is tweemaal met de visitatiecommissie overlegd over de voortgang van de visitatiewerkzaamheden en de bevindingen die daaruit kwamen. Ten slotte is er een opleidingsmiddag georganiseerd, waarin een toelichting is gegeven op het nieuwe pensioenstelsel en Asset and Liability Management met focus op bestuurlijke besluitvorming.

Adviezen

In 2017 heeft het verantwoordingsorgaan advies uitgebracht over de nieuwe uitvoeringsovereenkomst en de feitelijke premie. Uiteindelijk heeft het verantwoordingsorgaan hierover een positief advies gegeven met de kanttekening om de NAP-regeling expliciet onderdeel te laten uitmaken van de uitvoeringsovereenkomst. Het bestuur heeft dit advies overgenomen.

Aandachtspunten

Het verantwoordingsorgaan heeft voor verslagjaar 2017 vier extra aandachtspunten bepaald. Dit zijn de nieuwe pensioenregeling, risicomanagement, evenwichtige belangenafweging en toekomstbestendige governance:

Nieuwe pensioenregeling

Eind 2016 zijn de arbeidsvoorwaardelijke partijen van KLM-Cabinepersoneel een Collective Defined Contribution regeling overeengekomen. 2017 was een intensief jaar dat in het teken stond van de verdere uitwerking en implementatie van deze regeling. Het bestuur heeft alle middelen ingezet om dit op tijd voor elkaar te krijgen. Deze inzet kenmerkte zich onder andere door een aangestelde dedicated projectleider, veel tijd en doorzettingsvermogen van Blue Sky Group en het bestuur en door goede afstemming met alle stakeholders van het fonds, waaronder het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan is door het bestuur voortdurend op de hoogte gehouden en regelmatig bijgepraat over de voortgang. Daarbij heeft het verantwoordingsorgaan kritisch gekeken naar de uitvoerbaarheid enerzijds en naar de impact voor zowel de actieve deelnemers als de pensioengerechtigden anderzijds. Ook communicatie is in deze belangrijk en het verantwoordingsorgaan is content over de

wijze waarop meerdere communicatiemiddelen zijn ingezet, zoals informatie via de website, informatie naar de pensioengerechtigden en de Cabine Pensioenplein bijeenkomsten van het fonds met deelnemers. Het traject was complex en kende de nodige hobbels, maar is uiteindelijk met goed gevolg afgelegd.

Risicomanagement

Risicomanagement is een onderwerp dat ook afgelopen jaar continu aandacht van het bestuur heeft gekregen. De stappen die hierbij gezet zijn, passen in de volle breedte binnen het beleid van integraal risicomanagement (IRM). Het dashboard IRM dat het fonds in 2014 heeft ontwikkeld, is daarbij een belangrijke houvast.

Met behulp van diverse beleidsdocumenten is de opzet van het risicomanagement nader vormgegeven, waarna nu de focus op de werking van IRM is gelegd. Zo wordt omvangrijke bestuurlijke besluitvorming tegenwoordig voorzien van een aparte risicoparagraaf. Hiermee is een stap voorwaarts gezet om risicomanagement bij het bestuur tot onderdeel van het dagelijkse denken te maken. Daarnaast adviseert het verantwoordingsorgaan om in het dashboard IRM ook expliciet aandacht te geven aan de mitigerende acties om het risiconiveau omlaag te brengen.

Het verantwoordingsorgaan is van oordeel dat het bestuur IRM in 2017 op een hoger niveau heeft gebracht en moedigt het bestuur aan hier ook in 2018 mee door te gaan.

Evenwichtige belangenafweging

Met betrekking tot de nieuwe pensioenregeling voor het cabinepersoneel heeft het verantwoordingsorgaan uitvoerig gekeken naar de evenwichtige belangen van zowel actieven, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Het verantwoordingsorgaan is met regelmaat door het bestuur bijgepraat over de voortgang. Met name het open einde bij de inleg in de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) baarde het verantwoordingsorgaan zorgen, omdat dit – gezien de gevolgen voor de dekkingsgraad – direct gevolgen kon hebben voor de pensioengerechtigden. Dit heeft het verantwoordingsorgaan in zijn advies aan het bestuur overgebracht. Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur in de uiteindelijke besluitvorming heeft gezorgd voor een evenwichtige belangenbehartiging die recht doet aan de verschillende groeperingen binnen het fonds.

Toekomstbestendige governance

In 2016 is voor het eerst gesproken over de toekomstige governance van het fonds. De centrale vraag hierbij was of het cabine fonds groot genoeg is voor een eigen fonds of dat het anders georganiseerd moet worden. 2016 en 2017 hebben voor het grootste deel in het teken gestaan van de overgang naar en implementatie van een nieuwe Collective Defined Contribution regeling. Hierdoor is het risicoprofiel van de stakeholders van het fonds veranderd, waardoor ook de governance opnieuw op tafel kwam. Andere elementen om over de toekomstige governance van het fonds na te denken zijn de almaar oplopende kosten en de toenemende druk op bestuursleden door toenemende regelgeving en expertise eisen. Ook speelde de verplichting om te komen tot een Raad van Toezicht. Het bestuur heeft een werkgroep Governance ingesteld, die eind 2017 tot de uitwerking van een aantal opties voor toekomstige governance is gekomen. Deze werkgroep heeft hier ook enkele malen met het verantwoordingsorgaan over gesproken. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan met de visitatiecommissie van gedachten gewisseld over de governance van het fonds. Het bestuur heeft eind 2017 op basis van de voorstellen het omgekeerd gemengd bestuursmodel als voorkeursrichting bepaald en besloten dit model in 2018 verder uit te werken. Na besluitvorming door het bestuur in de loop van 2018 over de governance van het fonds, wordt ernaar gestreefd de implementatie van het nieuwe bestuursmodel uiterlijk 1 juli 2019 af te ronden.

Het verantwoordingsorgaan is van mening dat het omgekeerd gemengd bestuursmodel kan werken, mits een aantal voorwaarden goed ingevuld wordt. Daarbij gaat het onder andere om duidelijke mandaatstelling, een concrete schets van rollen, verantwoordelijkheden en taken en vooraf helderheid over escalatieprocedures. Ook zal extra aandacht moeten worden besteed aan de oplopende kosten van het uitvoeren van de pensioenregeling en zal een cultuur van delegeren moeten worden bewerkstelligd. In de tussentijd zal in elk geval op 1 januari 2019 een raad van toezicht (al dan niet tijdelijk) moeten zijn ingesteld. Het verantwoordingsorgaan is tot nu toe goed en vroegtijdig betrokken bij al deze veranderingen.

Oordeel verantwoordingsorgaan

Het verantwoordingsorgaan heeft op basis van de verstrekte informatie en alles afwegende geconcludeerd dat het bestuur afdoende rekening heeft gehouden met de verschillende belanghebbenden en op zorgvuldige en evenwichtige wijze invulling heeft gegeven aan zijn taak.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 8 juni 2018 het verslag en het oordeel met het verantwoordingsorgaan besproken. Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn oordeel over het door het bestuur in 2017 gevoerde beleid.

JAAAR REKEN ING

BALANS PER 31 DECEMBER

(na resultaatbestemming, bedragen in miljoenen euro's)

	2017	2016
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
• Vastgoed (1)	301,9	279,4
• Aandelen (2)	1.425,8	1.341,2
• Vastrentende waarden (3)	1.352,3	1.249,7
• Derivaten (4)	142,8	81,7
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	3.222,8	2.952,0
Deelnemingen (5)	4,6	4,5
Vorderingen en overlopende activa (6)	25,9	17,2
Liquide middelen (7)	0,5	0,6
Totaal activa	3.253,8	2.974,3
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves (8)		
• Bestemmingsreserves	35,8	7,7
• Overige reserves	463,8	163,0
Totaal stichtingskapitaal en reserves	499,6	170,7
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (9)	2.730,7	2.688,7
Derivaten (4)	20,4	82,1
Schulden en overlopende passiva (10)	3,1	32,8
Totaal passiva	3.253,8	2.974,3

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 63 tot en met 73.

REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

	2017	2016
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies (11)	161,6	61,5
Waardeoverdrachten, per saldo (12)	0,6	0,3
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
• Pensioenopbouw (13)	-118,2	-66,0
• Indexering (14)	-3,1	-
• Rentetoevoeging (15)	6,0	1,4
• Wijziging rekenrente (16)	42,1	-257,8
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (17)	25,2	34,9
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (18)	-0,6	-0,3
• Wijziging actuariële grondslagen (19)	4,5	-4,0
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (20)	2,1	2,1
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	-42,0	-289,7
Pensioenuitkeringen (21)	-24,0	-29,4
Pensioenuitvoeringskosten (22)	-4,5	-3,2
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	91,7	-260,5
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsopbrengsten (23)	11,5	11,8
Indirecte beleggingsopbrengsten (23)	234,5	252,7
Kosten van vermogensbeheer (23)	-4,8	-4,3
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (24)	-4,0	2,2
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	237,2	262,4
Resultaat	328,9	1,9

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 89 tot en met 100.

KASSTROOMOVERZICHT

(bedragen in miljoenen euro's)

	2017	2016
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies	118,7	66,4
Ontvangen waardeoverdrachten	1,9	0,4
Betaalde pensioenuitkeringen	-23,8	-29,4
Betaalde waardeoverdrachten	-1,3	-0,1
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-3,3	-2,8
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	92,2	34,5
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen	474,0	352,1
Verkopen en afwikkeling derivaten, per saldo	-0,1	18,9
Directe beleggingsopbrengsten	11,5	11,6
Aankopen beleggingen	-569,1	-420,0
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	-2,8	4,9
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-5,5	-3,9
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten	-0,3	2,0
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	-92,3	-34,4
Mutatie liquide middelen	-0,1	0,1

TOELICHTING ALGEMEEN

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan werknemers en oud-werknemers in een cabinefunctie met een arbeidscontract vallend onder de cao voor KLM-Cabinepersoneel en voor cabinepersoneel in algemene dienst bij KLM Cityhopper B.V. Uitgezonderd zijn assistent-pursers, pursers en senior pursers die tot het zogeheten Kerncorps Cabinepersoneel behoren. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41198994.

Pensioenregeling

Ouderdomspensioen

Het pensioenfonds kent twee regelingen voor ouderdomspensioen: een voorwaardelijke eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) en een middelloonregeling (pensioenreglement 2008B). Daarnaast kent het pensioenfonds de Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP).

Het ouderdomspensioen is in de voorwaardelijke eindloonregeling bij volledige indexering gebaseerd op het laatstverdiende salaris en het aantal deelnemersjaren. Het eindloonsysteem is alleen van toepassing op individuele salarisverhogingen en dus niet op collectieve salarisverhogingen. De pensioenopbouw bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,20% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In de middelloonregeling is het ouderdomspensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris tijdens de diensttijd en het aantal deelnemersjaren en bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,36% van de pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. In beide regelingen is de pensioengrondslag gelijk aan het pensioengevend salaris verminderd met een franchise. Het pensioengevend salaris is gelijk aan twaalfmaal het maandsalaris (inclusief eventuele leeftijdstoelage), uitgaande van volle productie, verhoogd met 16,33% in verband met vakantietoelage en eindejaarsuitkering. Het pensioengevend salaris is gemaximeerd op EUR 103.317 (2016: EUR 101.519) naar aanleiding van de fiscale maximering. De franchise is gelijk aan 100/66,28 van de AOW-uitkering voor een gehuwde.

De normpensioendatum is de eerste dag van de maand waarin de deelnemer 60 jaar wordt.

De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan. De vroegst mogelijke pensioendatum is de dag waarop de deelnemer 50 jaar wordt. Het is mogelijk om later met pensioen te gaan, maar uiterlijk op de dag waarop de deelnemer de AOW-gerechtigde leeftijd bereikt. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van deeltijdpensioen. Deeltijdpensioen kan ingaan in de periode tussen de leeftijd van 50 jaar en één maand voorafgaand aan de dag waarop de AOW-gerechtigde leeftijd wordt bereikt. Verder kunnen de deelnemers kiezen voor een tijdelijke verhoging of verlaging van het pensioen, met als omslagpunt de AOW-gerechtigde leeftijd, waarbij de laagste uitkering niet lager is dan 75% van de hoogste uitkering.

Netto Aanvullende Pensioenregeling (NAP) vult het ouderdomspensioen uit de basispensioenregeling aan met een extra levenslang ouderdomspensioen vanaf de normpensioenleeftijd van 60 jaar. Deelname aan de regeling is vrijwillig. Na beëindiging van deelname kan eenmalig opnieuw tot de regeling worden toegetreden. De deelnemers betalen een extra premie die wordt ingehouden op het nettoloon. Over het te zijner tijd uit te keren pensioen is geen loonbelasting of inkomstenbelasting verschuldigd. De levenslange aanvullende uitkering kan op pensioendatum worden omgezet in een tijdelijke aanvullende uitkering tot de AOW-gerechtigde leeftijd. Het is mogelijk om uiterlijk op pensioendatum de levenslange uitkering te laten afkopen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van uitgestelde afkoop, dat wil zeggen een eenmalige uitkering aan de nabestaanden bij overlijden van de deelnemer.

Partnerpensioen

Het facultatief partnerpensioen is op risicobasis verzekerd. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent. De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Het pensioen bedraagt zowel in de voorwaardelijke eindloonregeling als in de middelloonregeling per deelnemersjaar 1% van de laatste pensioengrondslag. Toekomstige jaren van deelneming tot de normpensioendatum zijn meeverzekerd. Verder kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds ook vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, tot de 27-jarige leeftijd. Indien het pensioen is ingegaan vóór 1 januari 2015 wordt de uitkering, bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat, verstrekt tot de leeftijd van 25 jaar. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 14% van het (bereikbare) ouderdompensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

In geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (IVA) van de deelnemer wordt een arbeidsongeschiktheidspensioen uitgekeerd. De uitkering gaat in na afloop van het tweede ziektejaar. Daarnaast wordt de pensioenopbouw volledig en premievrij voortgezet. Dit geldt eveneens voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen en voor het Anw-hiaatpensioen.

Bij volledige of gedeeltelijke niet-duurzame arbeidsongeschiktheid (WIA) gaat het pensioen in op het moment waarop de loongerelateerde WIA-uitkering eindigt. Het arbeidsongeschiktheidspensioen is een percentage van het pensioen dat wordt uitgekeerd bij volledige arbeidsongeschiktheid. Bij een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid tussen 35% en 80% wordt de pensioenopbouw premievrij voortgezet, afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid. Premievrije voortzetting geldt ook voor de verzekering van het facultatief partnerpensioen, maar niet voor de verzekering van het Anw-hiaatpensioen.

In geval van een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid van minder dan 35% bestaat geen recht op arbeidsongeschiktheidspensioen. De pensioenopbouw wordt wel premievrij voortgezet en is afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de normpensioendatum.

Reductiebepalingen

In 2017 zijn met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 reductiebepalingen in de pensioenregeling opgenomen. Indien in enig jaar de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, ontoereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, wordt de pensioenopbouw verlaagd, tenzij anderszins in het premietekort kan worden voorzien. In dit verband wordt de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, getoetst aan een zogenoemde toetspremie. De toetspremie is de hoogste van de gedempt kostendekkende premie en een gedempte premie waarbij de actuariële benodigde premie voor de pensioenopbouw wordt berekend op basis van een rentevoet van 3,2% en de solvabiliteitsopslag wordt vastgesteld op 21,3%. Indien in enig jaar de totale premie lager is dan de toetspremie, wordt de pensioenopbouw in dat jaar zodanig verlaagd, dat de (verlaagde) toetspremie weer gelijk is aan de totale premie. Hierbij wordt eerst de backserviceverhoging in de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) naar rato verminderd. Indien de totale premie na deze verlaging van de pensioenopbouw nog steeds lager is dan de toetspremie, wordt de reguliere pensioenopbouw van alle deelnemers verlaagd naar rato van het resterende premietekort.

Het voorgaande betekent dat het verzekeringstechnisch risico en het beleggingsrisico volledig bij het pensioenfonds en daarmee indirect bij de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden ligt. KLM kan hiervoor niet worden aangesproken.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronden.

Verder streeft het pensioenfonds ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (actieve en gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de (niet-afgeleide) prijsindex.

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt jaarlijks op basis van de financiële positie van het fonds of de opgebouwde pensioenrechten van actieve deelnemers, de premievrije pensioenrechten van (actieve en) gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen kunnen worden verhoogd.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan ten hoogste een vijfde deel van het vermogen beschikbaar voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

Financiering en premie

In 2017 is overeengekomen dat de financiering met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 wordt gebaseerd op het zogenaamde Collective Defined Contribution systeem (CDC). Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie is afgesproken. Zoals hiervoor onder Reductiebepalingen als onderdeel van de pensioenregeling is beschreven, heeft KLM geen enkele verplichting tot het betalen van aanvullende bedragen, ook niet als bij het pensioenfonds een vermogenstekort ontstaat. Hier staat tegenover dat KLM (in geval van een overschot bij het pensioenfonds) geen recht heeft op terugstorting van en/of korting op de vaste premie. De overschotten- en tekortenregeling is hiermee met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 beëindigd.

Voor 2016 en 2017 is de vaste premie vastgesteld op 36,3% van de totale pensioengrondslagsom exclusief de deelnemersbijdragecompensatie (DBC) en inclusief een opslag voor maandbetaling. De vaste premie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,6% (2016: 1,6%) van de bijdragegrondslag in geval van verzekering van het facultatief partnerpensioen en met een deelnemersbijdrage van EUR 20,00 per maand (2016: EUR 18,90 per maand) in geval van verzekering van het Anw-hiaat. De deelnemersbijdrage ten behoeve van NAP bedraagt 2,0% (2016: 2,0%) van de bijdragegrondslag.

Indien de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, niet toereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, kunnen de arbeidsvoorwaardelijke partijen afspreken de deelnemersbijdrage voor de reguliere pensioenopbouw te

verhogen ter (gedeeltelijke) voorkoming van de hiervoor onder Reductiebepalingen beschreven korting van de pensioenopbouw.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2017, dat is geëindigd op 31 december 2017.

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. Dit is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben. De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2017	2016	2015
Amerikaanse dollar	1,2008	1,0548	1,0863
Canadese dollar	1,5045	1,4145	1,5090
Australische dollar	1,5352	1,4566	1,4931
Japanse yen	135,270	123,021	130,676
Britse pond	0,8876	0,8536	0,7371
Zwitserse frank	1,1701	1,0720	1,0874
Zweedse kroon	9,8315	9,5820	9,1582

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin rechtstreeks wordt geparticipeerd, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele markttrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele markttrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van één of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor één of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutatermijncontracten, aandelenputopties en interest rate swaps.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een putoptie op aandelen is een contract waarbij de koper het recht heeft om een overeengekomen aantal aandelen te verkopen gedurende een vooraf vastgestelde periode tegen een vooraf vastgestelde prijs. De onderliggende waarde kan ook een aandelenindex zijn. Tegenover het recht van de koper staat een verplichting van de verkoper. Voor het recht betaalt de koper een prijs (optiepremie).

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarkttrente, waarbij als referentie Euribor of Eonia wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de markttrente van staatsobligaties.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingmodellen.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuariel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en partnerpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. De voorziening voor nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers is gelijk aan de som van de in de jaarpremie van het verslagjaar en de jaarpremie van het vorige jaar begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2016 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2016 (ongewijzigd);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalf jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 1,9% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2017 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,5% worden afgeleid (2016: 1,4%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforwardrentes. In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de forwardrente wordt gemiddeld met de UFR. De UFR bedraagt ultimo 2017 2,6% (2016: 2,9%).

Schulden

Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsopbrengsten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan. Dit is de periode waarin de premiekorting of extra premie onvoorwaardelijk is geworden.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

TOELICHTING OP DE BALANS

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed

	2017	2016
Beursgenoteerd	124,7	132,1
Niet-beursgenoteerd	177,2	147,3
Totaal	301,9	279,4

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2017	2016
Winkels	97,5	87,0
Kantoren	72,8	69,2
Bedrijfsruimten	45,6	32,1
Woningen	49,9	47,5
Overig	36,1	43,6
Totaal	301,9	279,4

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2017	2016
Europa	161,1	139,3
Verenigde Staten	78,0	80,5
Azië	62,8	59,6
Totaal	301,9	279,4

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2017	2016
Tuckerman US REIT Index CTF Fund	21,3	16,7
RREEF America REIT II Inc	13,3	14,2

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 2,4 miljoen (2016: EUR 1,3 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 2,5 miljoen (2016: EUR 1,4 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen

	2017	2016
Beursgenoteerd	1.367,5	1.299,0
Niet-beursgenoteerd (private equity)	58,3	42,2
Totaal	1.425,8	1.341,2

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2017	2016
Financiële instellingen	313,0	291,4
Informatietechnologie	221,3	177,3
Energie	68,4	65,7
Telecommunicatie	52,0	58,3
Consument cyclisch	170,9	156,0
Consument defensief	121,9	141,9
Industrie	162,5	147,1
Basismaterialen	88,3	94,6
Gezondheidszorg	135,1	125,2
Nutsbedrijven	56,1	56,5
Overig	36,3	27,2
Totaal	1.425,8	1.341,2

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2017	2016
Europa	362,3	429,8
Verenigde Staten	529,8	382,3
Canada	50,3	42,1
Japan	87,8	84,2
Overig Pacific	88,6	85,5
Opkomende markten	307,0	317,3
Totaal	1.425,8	1.341,2

Het pensioenfonds heeft voor EUR 0,3 miljoen (2016: nihil) belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt totaal EUR 82,0 miljoen (2016: EUR 68,2 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een

AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 85,7 miljoen (2016: EUR 71,2 miljoen).
Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden

	2017	2016
Staatsobligaties	816,4	730,9
Ondernemingsobligaties	264,0	252,3
Totaal beursgenoteerde obligaties	1.080,4	983,2
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	188,1	183,3
Overige onderhandse leningen	78,3	80,5
Banktegoeden in rekening-courant	5,5	2,7
Totaal	1.352,3	1.249,7

De specificatie naar rentetype is als volgt:

	2017	2016
Inflation linked	524,4	469,6
Vaste rente	822,4	777,4
Variabele rente	5,5	2,7
Totaal	1.352,3	1.249,7

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente.
Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

	2017	2016
Korter dan 1 jaar	203,3	192,8
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	267,4	277,1
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	402,6	372,5
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	256,4	244,8
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	199,4	144,0
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	14,8	14,8
Langer dan 40 jaar	8,4	3,7
Totaal	1.352,3	1.249,7

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2017	2016
AAA-rating	491,5	446,1
AA-rating	196,3	156,4
A-rating	56,6	71,2
BBB-rating	144,1	139,3
Lagere rating dan BBB	260,5	248,0
Geen rating	203,3	188,7
Totaal	1.352,3	1.249,7

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 188,1 miljoen (2016: EUR 183,3 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vast-rentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een tweetal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2017	2016
Europa	662,1	589,6
Verenigde Staten	375,6	349,1
Opkomende markten	236,3	234,2
Overig	78,3	76,8
Totaal	1.352,3	1.249,7

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

	2017	2016
Staatsobligaties Duitsland	177,1	157,2
Staatsobligaties Frankrijk	115,7	131,2
Staatsobligaties Verenigde Staten	143,6	91,3
AeAM Dutch Mortgage Fund	152,1	147,1

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 1,4 miljoen (2016: EUR 1,6 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Een deel van de onderliggende obligatieportefeuille met een totale marktwaarde van EUR 9,9 miljoen (2016: EUR 65,1 miljoen) is gestort in een gesepareerd depot als zekerheid voor derivaten met een negatieve marktwaarde. Deze obligaties staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Per saldo
2017			
Valutaderivaten	89,9	-0,4	89,5
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	52,9	-20,0	32,9
Totaal	142,8	-20,4	122,4
2016			
Valutaderivaten	17,3	-74,9	-57,6
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	64,4	-7,2	57,2
Totaal	81,7	-82,1	-0,4

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	Contract- omvang	2017 Markt- waarde	Contract- omvang	2016 Markt- waarde
Valutatermijncontracten				
Gekocht	24,0	0,1	9,9	0,4
Verkocht	1.558,4	89,4	1.416,2	-58,0
Aandelenindexopties (average price putoptie)				
Gekocht	-	-	55,0	-
Interest rate swaps				
Gekocht	540,9	32,9	540,9	57,2

Valutaderivaten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken.

De aandelenputopties betroffen average price putopties (putopties op een wereldwijd mandje met aandelen, waarbij de waarde op expiratedatum gelijk is aan nihil of het positieve verschil tussen de uitoefenprijs en de gemiddelde prijs gedurende een bepaalde periode). De aandelenputopties dienden ter afdekking van het aandelenmarktrisico.

Als gekocht aangeduide interest rate swaps zijn zogenoemde receiver swaps, waarbij een vaste rente wordt ontvangen en een variabele rente wordt betaald. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De valutatermijncontracten, aandelenputopties en interest rate swaps zijn niet-beursgenoteerde contracten.

De valutatermijncontracten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De aandelenputopties zijn geëxpireerd in april 2017.

De portefeuille gekochte interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	Contract- omvang	2017 Markt- waarde	Contract- omvang	2016 Markt- waarde
Korter dan 10 jaar	-	-	-	-
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	295,2	11,2	295,2	20,1
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	207,7	13,9	207,7	26,0
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	38,0	7,8	38,0	11,1
Langer dan 40 jaar	-	-	-	-
Totaal	540,9	32,9	540,9	57,2

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde:

	2017	2016
Morgan Stanley	68,9	61,1
ABN Amro	29,5	5,3
Société Générale	21,1	0,2
Barclays	13,8	3,8
Royal Bank of Scotland	9,3	10,1

Voor derivaten met een positieve marktwaarde zijn zekerheden verkregen tot een bedrag van totaal EUR 124,2 miljoen (2016: EUR 60,8 miljoen). Voor derivaten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven tot een bedrag van totaal EUR 9,9 miljoen (2016: EUR 65,1 miljoen).

5 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

	2017	2016
Totaal	4,6	4,5

De mutaties zijn als volgt:

	2017	2016
Balanswaarde begin van het jaar	4,5	4,3
Resultaat	0,1	0,2
Balanswaarde eind van het jaar	4,6	4,5

6 Vorderingen en overlopende activa

	2017	2016
Werkgever	24,9	16,6
Dividenden	0,1	0,2
Bronbelastingen	0,5	0,4
Overige vorderingen en overlopende activa	0,4	-
Totaal	25,9	17,2

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

7 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2017	2016
Banktegoeden in rekening-courant	0,5	0,6
Totaal	0,5	0,6

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 35,0 miljoen (2016: EUR 35,0 miljoen).

Passiva

8 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestem- mings- reserves	Overige reserves	Totaal
2017			
Stand begin van het jaar	7,7	163,0	170,7
Resultaat	28,1	300,8	328,9
Stand eind van het jaar	35,8	463,8	499,6
2016			
Stand begin van het jaar	7,3	161,5	168,8
Resultaat	0,4	1,5	1,9
Stand eind van het jaar	7,7	163,0	170,7

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De mutaties in de bestemmingsreserves zijn als volgt:

	Toeslag- reserve	Premie- reserve	Totaal
2017			
Stand begin van het jaar	7,7	-	7,7
Resultaat	0,6	27,5	28,1
Stand eind van het jaar	8,3	27,5	35,8
2016			
Stand begin van het jaar	7,3	-	7,3
Resultaat	0,4	-	0,4
Stand eind van het jaar	7,7	-	7,7

De toeslagreserve is bestemd voor de financiering van de aanvullende indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers. In het verslagjaar is EUR 0,6 miljoen (2016: EUR 0,4 miljoen) rente toegevoegd op basis van het totaalrendement van de beleggingen.

In 2014 en 2015 heeft de werkgever tijdelijk gelden aan het pensioenfonds in beheer gegeven tot een bedrag van totaal EUR 30,6 miljoen. Als onderdeel van de CDC-regeling is met de werkgever overeengekomen dat met terugwerkende kracht over de jaren 2014 tot en met 2016 rente wordt toegevoegd aan de in beheer genomen gelden op basis van de over deze jaren gerealiseerde totale beleggingsrendementen. Naar aanleiding hiervan is ten laste van het resultaat over 2017 de verplichting verhoogd met een bedrag van totaal EUR 3,8 miljoen. De resulterende verplichting van EUR 34,4 miljoen is in 2017 als extra premiebate verwerkt. Overeenkomstig de met de werkgever hierover gemaakte afspraak is voor hetzelfde bedrag een zogenoemde premiereserve gevormd.

De mutaties in de premiereserve zijn als volgt:

	2017	2016
Stand begin van het jaar	-	-
Vorming reserve vanuit extra premie	34,4	-
Toevoeging rente verslagjaar	2,2	-
Ottrekking verslagjaar	-9,1	-
Stand eind van het jaar	27,5	-

De rentetoevoeging van EUR 2,2 miljoen is gebaseerd op het totale beleggingsrendement over 2017. De onttrekking van totaal EUR 9,1 miljoen heeft betrekking op de over 2015 eenmalig toegekende extra pensioenrechten (backservice) aan de deelnemers aan de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) van EUR 8,8 miljoen en de tijdelijk hogere pensioengrondslag voor de deelnemers aan de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) van EUR 0,3 miljoen. De hierna resterende reserve van EUR 27,5 miljoen is bestemd voor egalisatie van toekomstige werknemerspremies.

De bestemmingsreserves blijven buiten beschouwing bij de bepaling van het aanwezig vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 79 tot en met 88.

9 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:

	2017		2016	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	9.779	2.034,3	9.132	2.041,8
Arbeidsongeschikte deelnemers	216	85,7	205	89,2
Gewezen deelnemers	2.552	150,1	2.702	153,2
Ingegaan ouderdompensioen	1.172	387,2	1.036	332,2
Ingegaan partnerpensioen	67	22,0	60	21,8
Ingegaan wezenpensioen	45	0,5	46	0,4
Totaal pensioenuitkeringen	13.831	2.679,8	13.181	2.638,6
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		50,9		50,1
Totaal	13.831	2.730,7	13.181	2.688,7

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2017	2016
Opgebouwde pensioenrechten	63,5	69,1
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	10,0	8,2
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	6,7	6,7
Totaal arbeidsongeschikte deelnemers	80,2	84,0
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	5,5	5,2
Totaal	85,7	89,2

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2017	2016
Korter dan 1 jaar	36,6	31,0
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	187,8	162,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	337,0	307,7
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	834,6	810,6
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	720,0	735,0
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	421,2	439,1
Langer dan 40 jaar	193,5	203,3
Totaal	2.730,7	2.688,7

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2017	2016
Stand begin van het jaar	2.688,7	2.399,0
Reguliere pensioenopbouw verslagjaar	77,3	55,9
Reguliere pensioenopbouw voorgaand jaar	13,3	-
Extra pensioenopbouw verslagjaar	0,4	-
Extra pensioenopbouw voorgaand jaar	11,3	-
Individuele salarisontwikkeling	13,8	9,0
Opslag pensioenuitvoeringskosten	2,1	1,1
Inkomende waardeoverdrachten	1,7	0,4
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,1	-0,1
Rentetoevoeging	-6,0	-1,4
Wijziging rekenrente	-42,1	257,8
Indexering	3,1	-
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-24,8	-34,5
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-0,4	-0,4
Wijziging actuariële grondslagen	-4,5	4,0
Actuariële resultaten	-1,9	-2,2
Overig	-0,2	0,1
Stand eind van het jaar	2.730,7	2.688,7

De in 2017 verwerkte reguliere pensioenopbouw (diensttijdopbouw) over 2016 vloeit voort uit een verbreding van de brutopensioengrondslag per 1 januari 2016 naar aanleiding van de invoering van de CDC-regeling per dezelfde datum.

De extra pensioenopbouw 2017 van EUR 0,4 miljoen heeft betrekking op de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) en de in 2017 verwerkte extra pensioenopbouw over 2016 van EUR 11,3 miljoen heeft betrekking op de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A). De extra toegekende pensioenrechten vloeien voort uit afspraken terzake naar aanleiding van de invoering van de CDC-regeling per 1 januari 2016.

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2017 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,5% worden afgeleid. Ultimo 2016 was de afgeleide rekenrente 1,4%.

10 Schulden en overlopende passiva

	2017	2016
Werkgever	-	30,6
Toekomstige premiekorting deelnemers	0,2	0,2
Belastingen en premies sociale verzekeringen	0,6	0,5
Pensioenuitkeringen	0,7	0,6
Overige schulden en overlopende passiva	1,6	0,9
Totaal	3,1	32,8

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie beleggingen

Beleggingsportefeuille

De totale beleggingsportefeuille bedraagt EUR 3.203,1 miljoen (2016: EUR 2.869,9 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2017	2016
Vastgoed	301,9	279,4
Aandelen	1.425,8	1.341,2
Vastrentende waarden	1.352,3	1.249,7
Derivaten activa	142,8	81,7
Derivaten passiva	-20,4	-82,1
Totaal exclusief vorderingen en schulden	3.202,4	2.869,9
Vorderingen en overlopende activa	0,8	0,6
Schulden en overlopende passiva	-0,1	-0,6
Totaal	3.203,1	2.869,9

Marktwaaarde beleggingen

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende richtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheken en over-the-counter aandelenopties gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe marktnotering	Afgeleide marktnotering	Waarderingsmodellen en -technieken	Totaal
2017				
Vastgoed	124,7	-	177,2	301,9
Aandelen	1.335,2	32,3	58,3	1.425,8
Vastrentende waarden	1.085,9	78,3	188,1	1.352,3
Derivaten activa	-	142,8	-	142,8
Derivaten passiva	-	-20,4	-	-20,4
Totaal	2.545,8	233,0	423,6	3.202,4
2016				
Vastgoed	132,1	-	147,3	279,4
Aandelen	1.266,3	32,7	42,2	1.341,2
Vastrentende waarden	985,9	80,5	183,3	1.249,7
Derivaten activa	-	81,7	-	81,7
Derivaten passiva	-	-82,1	-	-82,1
Totaal	2.384,3	112,8	372,8	2.869,9

Mutaties beleggingen

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2017				
Balanswaarde begin van het jaar	279,4	1.341,2	1.249,7	2.870,3
Aankopen	57,3	354,4	157,4	569,1
Verkopen	-45,8	-410,5	-17,7	-474,0
Waardeveranderingen	11,0	140,7	-39,9	111,8
Mutatie deposito's en liquiditeiten			2,8	2,8
Balanswaarde eind van het jaar	301,9	1.425,8	1.352,3	3.080,0
2016				
Balanswaarde begin van het jaar	268,9	1.053,4	1.230,3	2.552,6
Aankopen	42,6	242,6	134,8	420,0
Verkopen	-48,6	-75,7	-227,8	-352,1
Waardeveranderingen	16,5	120,9	117,3	254,7
Mutatie deposito's en liquiditeiten			-4,9	-4,9
Balanswaarde eind van het jaar	279,4	1.341,2	1.249,7	2.870,3

De mutaties in de portefeuille valutaderivaten (valutatermijncontracten) zijn als volgt:

	2017	2016
Balanswaarde begin van het jaar	-57,6	-0,1
Verkopen en afwikkeling, per saldo	0,1	-18,0
Waardeveranderingen	147,0	-39,5
Balanswaarde eind van het jaar	89,5	-57,6
Derivaten activa	89,9	17,3
Derivaten passiva	-0,4	-74,9
Per saldo	89,5	-57,6

De mutaties in de portefeuille aandelenderivaten zijn als volgt:

	Putopties	Futures	Totaal
2017			
Balanswaarde begin van het jaar	-	-	-
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-	-	-
Waardeveranderingen	-	-	-
Balanswaarde eind van het jaar	-	-	-
Derivaten activa	-	-	-
Derivaten passiva	-	-	-
Per saldo	-	-	-
2016			
Balanswaarde begin van het jaar	2,7	0,2	2,9
Verkopen en afwikkeling	-2,6	1,5	-1,1
Waardeveranderingen	-0,1	-1,7	-1,8
Balanswaarde eind van het jaar	-	-	-
Derivaten activa	-	-	-
Derivaten passiva	-	-	-
Per saldo	-	-	-

De mutaties in de portefeuille rentederivaten zijn als volgt:

	Interest rate swaps	Futures	Totaal
2017			
Balanswaarde begin van het jaar	57,2	-	57,2
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-	-	-
Waardeveranderingen	-24,3	-	-24,3
Verandering lopende rente	-	-	-
Balanswaarde eind van het jaar	32,9	-	32,9
Derivaten activa	52,9	-	52,9
Derivaten passiva	-20,0	-	-20,0
Per saldo	32,9	-	32,9
2016			
Balanswaarde begin van het jaar	17,6	-	17,6
Verkopen en afwikkeling	-	0,2	0,2
Waardeveranderingen	39,5	-0,2	39,3
Verandering lopende rente	0,1		0,1
Balanswaarde eind van het jaar	57,2	-	57,2
Derivaten activa	64,4	-	64,4
Derivaten passiva	-7,2	-	-7,2
Per saldo	57,2	-	57,2

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken. Het pensioenfonds tracht door middel van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. Het pensioenfonds voert het bezwaartraject na zorgvuldige voorbereiding en na overleg met de Belastingdienst. De uit de bezwaarprocedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 0,4 miljoen.

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2017	2016	Maximale looptijd
Vastgoed	25,2	13,9	2 jaar
Private equity	113,2	102,4	7 jaar
Totaal	138,4	116,3	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 101,4 miljoen (2016: EUR 90,4 miljoen).

De door actieve deelnemers opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Algemene loonronde	Toegekend	Vershil
1 januari 2018	1,00%	0,23%	0,77%
1 januari 2012	3,03%	0,11%	2,92%

De toeslag per 1 januari 2018 van 0,23% is niet verwerkt in de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2017, omdat het bestuursbesluit terzake na deze datum is genomen. De hiervoor vermelde toeslag van 0,11% is per 1 januari 2015 toegekend als inhaalindexering.

De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de prijsindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toegekend	Vershil
1 januari 2018	1,30%	0,30%	1,00%
1 januari 2017	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2016	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2015	0,70%	0,68%	0,02%
1 januari 2014	0,90%	0,43%	0,47%
1 januari 2013	2,00%	0,00%	2,00%
1 januari 2012	2,30%	0,00%	2,30%

Jaarlijks neemt het bestuur een besluit over de indexering van de pensioenrechten, inclusief de inhaal van de ontstane indexeringsachterstand.

RISICOBEBEER

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen bedraagt EUR 283,9 miljoen (2016: tekort EUR 571,2 miljoen):

	2017	2016
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	164,2	155,2
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	549,2	546,2
• Valutarisico	138,5	139,5
• Commodityrisico	-	-
• Kredietrisico	143,5	134,1
• Verzekeringstechnisch risico	127,6	130,0
• Liquiditeitsrisico	-	-
• Concentratierisico	-	-
• Operationeel risico	-	-
• Actief risico	68,4	67,5
Totaal	1.191,4	1.172,5
Diversificatie van risico's	-443,7	-438,3
Totaal vereist eigen vermogen	747,7	734,2
Aanwezig eigen vermogen	463,8	163,0
Tekort	283,9	571,2

Het vereist eigen vermogen van EUR 747,7 miljoen (2016: EUR 734,2 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar.

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB is als volgt berekend:

	2017	2016
Totaal stichtingskapitaal en reserves	499,6	170,7
Af: toeslagreserve	-8,3	-7,7
Af: premiereserve	-27,5	-
Aanwezig eigen vermogen FTK	463,8	163,0

Op grond van het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen (FTK) mogen de toeslagreserve en de premiereserve niet tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend. De bestemmingsreserves blijven ook voor de berekening van de dekkingsgraad buiten beschouwing.

De aldus berekende nominale dekkingsgraad bedraagt 117,0% (2016: 106,1%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de voorziening pensioenverplichtingen. De met het vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 127,4% (2016: 127,3%).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 732,2 miljoen (2016: EUR 756,5 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 126,8% (2016: 128,1%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 268,4 miljoen (2016: tekort EUR 593,5 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 114,3 miljoen (2016: EUR 111,9 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2016: 104,2%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 114,0% (2016: 100,0%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 13,4 procentpunten (2016: 27,3 procentpunten) lager dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Het pensioenfonds heeft ingevolge artikel 138 Pensioenwet in 2017 het bestaande herstelplan geactualiseerd en het geactualiseerde herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het actuele herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 10 jaar vanaf 1 januari 2017 weer beschikt over het strategisch vereist vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt binnen de termijn van 10 jaar de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkingsgraad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad in het verslagjaar ten opzichte van de prognose volgens het herstelplan is als volgt:

	2017		2016	
	Realisatie	Herstelplan	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	106,1%	106,1%	106,7%	106,7%
Premies	1,1%	-0,8%	-0,5%	-0,5%
Pensioenuitkeringen	0,1%	0,1%	0,4%	0,1%
Indexering pensioenrechten	-0,2%	0,0%	0,0%	0,0%
Wijziging rekenrente pensioenverplichtingen	1,6%	0,0%	-10,3%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	9,0%	5,1%	11,0%	5,1%
Wijziging actuariële grondslagen	0,1%	0,0%	-0,1%	0,0%
Overige oorzaken	-0,8%	0,0%	-1,1%	-0,1%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	117,0%	110,5%	106,1%	111,3%

Als gevolg van de overgang op een CDC-regeling met terugwerkende kracht per 1 januari 2016 is het resultaat op premies gestegen en is de dekkingsgraad verbeterd. De gemiddelde rekenrente behorend bij de verwachte kasstromen van de pensioenuitkeringen is in 2017 gestegen van 1,4% tot 1,5%. In het herstelplan wordt uitgegaan van een onveranderde rentetermijnstructuur DNB. Het over 2017 behaalde rendement van 8,6% is beduidend hoger dan het in het herstelplan verwachte rendement van 4,6%. Het herstel ligt voor op de verwachting, zodat per 1 januari 2018 toeslagen kunnen worden verleend.

In het eerste kwartaal van 2018 is een geactualiseerd herstelplan op basis van de vermogenspositie ultimo verslagjaar bij DNB ingediend. Hierin zijn geen nieuwe herstelmaatregelen opgenomen.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden.

De reële dekkingsgraad bedraagt 79,6% (2016: 71,6%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,2% (2016: negatief 0,3%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2017	2016
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	71,6%	75,6%
Premies	0,5%	-0,6%
Pensioenuitkeringen	0,0%	0,1%
Indexering pensioenrechten	0,5%	0,3%
Wijziging rekenrente rentedeel	2,9%	-7,4%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	-0,4%	-3,6%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	6,2%	7,8%
Wijziging actuariële grondslagen	-0,3%	0,2%
Overige oorzaken	-1,4%	-0,8%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	79,6%	71,6%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 91,9% (2016: 81,3%). De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 12,3 procentpunten (2016: 9,7 procentpunten) hoger uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode. Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties), de technische voorziening en de portefeuille interest rate swaps geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vast- rentende waarden	Technische voorziening	Positie vóór rente- derivaten	Interest rate swaps	Netto positie
2017					
Korter dan 1 jaar	203,3	-36,6	166,7	-540,9	-374,2
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	267,4	-187,8	79,6	-	79,6
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	402,6	-337,0	65,6	-	65,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	256,4	-834,6	-578,2	306,3	-271,9
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	199,4	-720,0	-520,6	221,7	-298,9
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	14,8	-421,2	-406,4	45,8	-360,6
Langer dan 40 jaar	8,4	-193,5	-185,1	-	-185,1
Totaal	1.352,3	-2.730,7	-1.378,4	32,9	-1.345,5
2016					
Korter dan 1 jaar	192,8	-31,0	161,8	-540,9	-379,1
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	277,1	-162,0	115,1	-	115,1
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	372,5	-307,7	64,8	-	64,8
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	244,8	-810,6	-565,8	315,3	-250,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	144,0	-735,0	-591,0	233,7	-357,3
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	14,8	-439,1	-424,3	49,1	-375,2
Langer dan 40 jaar	3,7	-203,3	-199,6	-	-199,6
Totaal	1.249,7	-2.688,7	-1.439,0	57,2	-1.381,8

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2017	2016
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	9	8
Interest rate swaps (op basis van marktrente)	16	17
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	21	21
Mismatch bij renteschok van 0,01%	11	12
Mismatch bij renteschok van 1,0%	13	13

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en de interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2017 ongeveer 40% (2016: ongeveer

47%). Deze effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2017 ongeveer 46% (2016: ongeveer 46%).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2017 ongeveer 31% (2016: ongeveer 29%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt (2016: 0,9 procentpunt). Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2016: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt (2016: 0,9 procentpunt). Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2016: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 13 procentpunten (2016: ongeveer 12 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 15 procentpunten (2016: ongeveer 14 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verslechtering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2016: ongeveer 15 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 18 procentpunten (2016: ongeveer 17 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 9% (2016: ongeveer 10%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed van 15%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2016: ongeveer 2 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2016: ongeveer 2 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 45% (2016: ongeveer 47%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 17 procentpunten (2016: ongeveer 16 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 17 procentpunten (2016: ongeveer 16 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal	Valutaafdekking	Nettopositie
2017						
Euro	120,9	185,8	699,2	1.005,9	1.623,9	2.629,8
Amerikaanse dollar	78,7	601,7	413,6	1.094,0	-1.038,1	55,9
Canadese dollar	-	47,9	19,5	67,4	-66,5	0,9
Australische dollar	20,0	36,3	51,0	107,3	-107,3	-
Japanezen yen	15,7	87,4	-	103,1	-102,6	0,5
Britse pond	20,8	93,5	40,0	154,3	-147,3	7,0
Zwitserse frank	3,5	42,6	-	46,1	-	46,1
Zweedse kroon	8,3	18,6	42,2	69,1	-72,6	-3,5
Overige valuta's	34,0	312,0	86,8	432,8	-	432,8
Totaal	301,9	1.425,8	1.352,3	3.080,0	89,5	3.169,5
2016						
Euro	96,5	212,5	584,5	893,5	1.348,7	2.242,2
Amerikaanse dollar	81,0	445,6	410,7	937,3	-882,5	54,8
Canadese dollar	-	47,3	20,8	68,1	-70,1	-2,0
Australische dollar	14,7	34,2	51,5	100,4	-107,3	-6,9
Japanezen yen	19,1	85,3	-	104,4	-105,3	-0,9
Britse pond	21,3	116,6	40,6	178,5	-167,2	11,3
Zwitserse frank	4,3	55,1	-	59,4	-	59,4
Zweedse kroon	9,9	22,7	41,7	74,3	-73,9	0,4
Overige valuta's	32,6	321,9	99,9	454,4	-	454,4
Totaal	279,4	1.341,2	1.249,7	2.870,3	-57,6	2.812,7

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%. Hiermee overeenkomende dalingen van de valutakoersen ten opzichte van de euro resulteren in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 6 procentpunten (2016: ongeveer 7 procentpunten). Hiermee overeenkomende stijgingen van de valutakoersen resulteren in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 6 procentpunten (2016: ongeveer 7 procentpunten).

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 36% (2016: ongeveer 36%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 14% (2016: ongeveer 12%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevenrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2016 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevenrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen nabestaandenpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige arbeidsongeschiktheidspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat

ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden. Het totaal van de illiquide beleggingen maakt ongeveer 16% (2016: ongeveer 16%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse, Franse en Amerikaanse staatsleningen en een beleggingsfonds dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 44% (2016: ongeveer 42%) uit van de totale portefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor bijna 100% (2016: ongeveer 98%) betrekking op vijf (2016: vijf) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 11% (2016: ongeveer 6%) van de marktwaarde van de portefeuille vastrentende waarden. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2017 (en 2016) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2017 tussen 0,2% en 0,3% bewogen (2016: tussen 0,3% en 0,4%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,3% (2016: 2,5%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB wordt alleen rekening gehouden met het actieve risico in de aandelen-

portefeuille. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt slechts 0,2 procentpunt (2016: 0,1 procentpunt).

Naast de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 79,6% (2016: 71,6%).

TOELICHTING OP DE REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

11 Premies

	2017	2016
Reguliere premie verslagjaar	85,6	49,5
Aanpassing reguliere premie voorgaand jaar	33,3	-
Extra premie verslagjaar	34,4	-
Totaal werkgeversdeel	153,3	49,5
Reguliere premie verslagjaar	10,5	12,0
Aanpassing reguliere premie voorgaand jaar	-2,2	-
Totaal werknemersdeel	8,3	12,0
Totaal	161,6	61,5

In 2017 is overeengekomen om de financiering met terugwerkende kracht tot 1 januari 2016 te baseren op het zogenoemde Collective Defined Contribution systeem (CDC). Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie is afgesproken en de overschotten- en tekortenregeling is vervallen. Als gevolg hiervan is de reguliere premie gestegen van 24,8% van de premiegrondslagsom tot 36,3% van de premiegrondslagsom. De premie is verder gestegen als gevolg van een verbreding van de brutopensioengrondslag van alle deelnemers.

In 2014 en 2015 heeft de werkgever tijdelijk gelden aan het pensioenfonds in beheer gegeven tot een bedrag van totaal EUR 30,6 miljoen. Met terugwerkende kracht is over de jaren 2014 tot en met 2016 rente hieraan toegevoegd tot een bedrag van EUR 3,8 miljoen. Naar aanleiding van de gemaakte afspraken inzake de CDC-regeling is de resulterende verplichting van EUR 34,4 miljoen in 2017 als extra premiebate verwerkt.

De feitelijke premie bedraagt EUR 161,6 miljoen (2016: EUR 61,5 miljoen).

De kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 1 Pensioenwet bedraagt EUR 154,6 miljoen (2016: EUR 87,4 miljoen) en de gedempt kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 81,0 miljoen (2016: EUR 48,5 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempt kostendekkende premie zijn als volgt samengesteld:

	Kosten- dekkende premie	Gedempte premie
2017		
Pensioenopbouw 2017	72,7	28,4
Pensioenopbouw 2016	13,1	6,2
Extra pensioenopbouw	11,4	4,5
Individuele salarisontwikkeling	13,8	4,9
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	5,1	4,0
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	6,2	4,9
Solvabiliteitsopslag	32,3	13,3
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	14,8
Totaal	154,6	81,0
2016		
Pensioenopbouw	51,3	23,0
Individuele salarisontwikkeling	9,1	3,5
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	4,6	3,7
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	3,9	3,3
Solvabiliteitsopslag	18,5	8,6
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	6,4
Totaal	87,4	48,5

De kostendekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendekkende premie bedraagt 1,5% (2016: 1,9%).

De gedempt kostendekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte (reële) rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 3,2% (2016: 3,2%).

De feitelijke premie wordt jaarlijks getoetst aan de kostendekkende premie en de gedempt kostendekkende premie. De feitelijke premie is EUR 7,0 miljoen hoger dan de kostendekkende premie en EUR 80,6 miljoen hoger dan de gedempt kostendekkende premie. De feitelijke premie was vorig jaar EUR 25,9 miljoen lager dan de kostendekkende premie, maar EUR 13,0 miljoen hoger dan de gedempt kostendekkende premie.

12 Waardeoverdrachten

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2017	2016
Inkomende waardeoverdrachten	1,9	0,4
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,3	-0,1
Saldo	0,6	0,3

13 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar. Ook is hieronder opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van de individuele salarisontwikkeling.

	2017	2016
Reguliere pensioenopbouw verslagjaar	77,3	55,9
Reguliere pensioenopbouw voorgaand jaar	13,3	-
Extra pensioenopbouw verslagjaar	0,4	-
Extra pensioenopbouw voorgaand jaar	11,3	-
Totaal pensioenopbouw actieve deelnemers	102,3	55,9
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	13,8	9,0
Totaal pensioenopbouw en individuele salarisontwikkeling	116,1	64,9
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	2,1	1,1
Totaal	118,2	66,0

De in 2017 verwerkte reguliere pensioenopbouw (diensttijdopbouw) over 2016 vloeit voort uit een verbreding van de brutopensioengrondslag per 1 januari 2016 naar aanleiding van de invoering van de CDC-regeling per dezelfde datum.

De extra pensioenopbouw 2017 van EUR 0,4 miljoen heeft betrekking op de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) en de in 2017 verwerkte extra pensioenopbouw over 2016 van EUR 11,3 miljoen heeft betrekking op de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A). De extra toegekende pensioenrechten vloeien voort uit afspraken terzake naar aanleiding van de invoering van de CDC-regeling per 1 januari 2016.

14 Indexering

Onder indexering is opgenomen de toegekende indexering onder zowel de middelloonregeling als de eindloonregeling. Het effect van de individuele salarisontwikkeling onder de eindloonregeling is opgenomen onder pensioenopbouw.

	2017	2016
Actieve deelnemers	1,4	-
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	1,7	-
Totaal	3,1	-

De pensioenrechten van de actieve deelnemers aan zowel de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) als de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) zijn per 1 januari 2018 verhoogd met 0,23% (1 januari 2017: niet verhoogd). Deze verhoging is echter niet in het verslagjaar verwerkt, omdat het bestuursbesluit terzake na 31 december 2017 is genomen.

De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten van de actieve en de gewezen deelnemers zijn per 1 januari 2018 verhoogd met 0,30% (1 januari 2017: niet verhoogd). Deze toeslag is wel verwerkt in het verslagjaar, omdat het bestuursbesluit vóór 31 december 2017 is genomen.

15 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2017	2016
Totaal	-6,0	-1,4

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,22% (2016: negatief 0,06%).

16 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2017	2016
Totaal	42,1	-257,8

De afgeleide rekenrente is in 2017 gestegen van 1,4% tot 1,5% en in 2016 gedaald van 1,8% tot 1,4%.

17 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariëel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2017	2016
Onttrekking pensioenuitkeringen	24,8	34,5
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	0,4	0,4
Totaal	25,2	34,9

18 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2017	2016
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-1,7	-0,4
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,1	0,1
Saldo	-0,6	-0,3

19 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2017	2016
Levensverwachting	-	-4,4
Flexibele keuzemogelijkheden	4,8	-
Overig	-0,3	0,4
Totaal	4,5	-4,0

In 2017 zijn de flexibiliseringsfactoren aangepast, resulterend in een verlaging van de voorziening pensioenverplichting met een bedrag van totaal EUR 4,8 miljoen.

In 2016 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuariëel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn in 2016 eveneens opnieuw vastgesteld.

20 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2017	2016
Actuariële resultaten, per saldo	1,9	2,2
Overig	0,2	-0,1
Totaal	2,1	2,1

21 Pensioenuitkeringen

	2017	2016
Ouderdomspensioen	20,0	16,6
Partnerpensioen	1,1	1,0
Wezenpensioen	0,1	0,1
Arbeidsongeschiktheidspensioen	0,9	0,9
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	22,1	18,6
Totaal afkopen pensioenen	1,9	10,8
Totaal	24,0	29,4

De afkopen hebben tot een bedrag van EUR 1,8 miljoen betrekking op de Netto Aanvullende Pensioenregeling (2016: EUR 10,8 miljoen).

22 Pensioenuitvoeringskosten

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de pensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2017	2016
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	4,9	3,3
Overige kosten	0,8	0,7
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	5,7	4,0
Toegerekend aan vermogensbeheer	-1,2	-0,8
Totaal	4,5	3,2

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2016: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

De kostenstijging wordt voor het grootste deel veroorzaakt door de vanaf 1 januari 2017 over de dienstverlening door BSG Pension Management B.V. berekende omzetbelasting.

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

23 Beleggingsopbrengsten

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs- verande- ring	Valuta- verande- ring	Totaal
2017				
Vastgoed	1,1	25,2	-14,2	12,1
Aandelen	-	233,4	-92,7	140,7
Aandelenderivaten	-	-	-	-
Vastrentende waarden	-	25,3	-65,2	-39,9
Rentederivaten	10,4	-24,3	-	-13,9
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	11,5	259,6	-172,1	99,0
Valutaderivaten			147,0	147,0
Totaal vóór kosten	11,5	259,6	-25,1	246,0
Kosten van vermogensbeheer				-4,8
				241,2
2016				
Vastgoed	2,2	12,8	3,7	18,7
Aandelen	-	90,3	30,6	120,9
Aandelenderivaten	-	-1,8	-	-1,8
Vastrentende waarden	-	93,1	24,2	117,3
Rentederivaten	9,6	39,3	-	48,9
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	11,8	233,7	58,5	304,0
Valutaderivaten			-39,5	-39,5
Totaal vóór kosten	11,8	233,7	19,0	264,5
Kosten van vermogensbeheer				-4,3
				260,2

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (aandelenderivaten, rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2017	2016
Beheer beleggingen	1,9	1,8
Advies	1,6	1,6
Overig	0,1	0,1
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	3,6	3,5
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	1,2	0,8
Totaal	4,8	4,3

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogensbeheer	Transactie-kosten fondsen	Toe- en uittreedvergoeding
2017			
Vastgoed	2,4	0,3	0,1
Aandelen	6,4	2,4	1,0
Vastrentende waarden	3,0	2,7	0,4
Totaal beleggingsfondsen	11,8	5,4	1,5
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	-	-
Valutaderivaten	-	0,4	0,4
Totaal	11,8	5,8	1,9
2016			
Vastgoed	1,6	0,3	0,1
Aandelen	4,9	2,0	0,5
Vastrentende waarden	2,6	2,6	0,3
Totaal beleggingsfondsen	9,1	4,9	0,9
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	-	-
Valutaderivaten	-	0,3	0,3
Totaal	9,1	5,2	1,2

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

24 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten

	2017	2016
Resultaat deelnemingen	0,1	0,2
Opslag termijnbetaling	0,9	2,0
Aanpassing opslag termijnbetaling voorgaand jaar	-1,2	-
Rente tijdelijk in beheer genomen gelden werkgever	-3,8	-
Totaal	-4,0	2,2

De rentetoevoeging aan de tijdelijk van de werkgever in beheer genomen gelden is gebaseerd op het over de jaren 2014, 2015 en 2016 gerealiseerde totale beleggingsrendement.

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2017	2016
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	285,3	6,0
Resultaat op premies	40,1	-7,5
Resultaat op waardeoverdrachten	-	-
Resultaat op pensioenuitkeringen	0,8	5,1
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	-0,8	0,2
Wijziging actuariële grondslagen	4,5	-4,0
Actuariële resultaten	1,9	2,2
Resultaat op indexering	-3,1	-
Overige resultaten	0,2	-0,1
Totaal	328,9	1,9

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2017	2016
Resultaat beleggingsactiviteiten exclusief vastrentende waarden en interest rate swaps	225,8	120,2
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	25,3	93,1
Resultaat interest rate swaps	-13,9	49,1
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	237,2	262,4
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	6,0	1,4
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	42,1	-257,8
Totaal	285,3	6,0

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2017 bedraagt 8,6% tegen 10,2% over 2016. De rentetoevoeging aan de voorziening

pensioenverplichtingen is in 2017 gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,22% (2016: negatief 0,06%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2017 gestegen van 1,4% tot 1,5% en in 2016 gedaald van 1,8% tot 1,4%.

Resultaat op premies

	2017	2016
Premies	161,6	61,5
Beschikbaar voor administratiekosten	-3,7	-3,4
Beschikbaar voor excassokosten	-1,7	-0,7
Beschikbaar voor pensioenopbouw en individuele salarisontwikkeling	156,2	57,4
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-102,3	-55,9
Individuele salarisontwikkeling actieve deelnemers	-13,8	-9,0
Totaal	40,1	-7,5

De premies en de pensioenopbouw zijn gestegen ten opzichte van vorig jaar als gevolg van de overgang op de CDC-regeling met terugwerkende kracht per 1 januari 2016, resulterend in een verbetering van het resultaat op premies. Het resultaat op premies over 2017 is verder fors beïnvloed door de in dit verslagjaar verwerkte extra premie van EUR 34,4 miljoen, waartegenover extra opgebouwde pensioenrechten staan tot een bedrag van ongeveer EUR 11,7 miljoen.

De premies worden aangewend voor onder meer de inkoop van pensioenrechten, kostendekking en versterking van het eigen vermogen. Er is geen specifiek voor de financiering van voorwaardelijke indexering bestemde premiecomponent overeengekomen. Een positief resultaat op premies wordt aangewend voor versterking van het eigen vermogen.

Resultaat op waardeoverdrachten

	2017	2016
Inkomende waardeoverdrachten	1,9	0,4
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-1,7	-0,4
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	0,2	-
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,3	-0,1
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,1	0,1
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	-0,2	-
Totaal	-	-

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2017	2016
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	24,8	34,5
Werkelijke pensioenuitkeringen	-24,0	-29,4
Totaal	0,8	5,1

Het resultaat op pensioenuitkeringen wordt mede veroorzaakt door de afkopen pensioenen met betrekking tot de Netto Aanvullende Pensioenregeling.

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2017	2016
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	5,4	4,1
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-2,1	-1,1
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	0,4	0,4
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	3,7	3,4
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-4,5	-3,2
Totaal	-0,8	0,2

Wijziging actuariële grondslagen

	2017	2016
Levensverwachting	-	-4,4
Flexibele keuzemogelijkheden	4,8	-
Overig	-0,3	0,4
Totaal	4,5	-4,0

In 2017 zijn de flexibiliseringsfactoren aangepast, resulterend in een verlaging van de voorziening pensioenverplichting met een bedrag van totaal EUR 4,8 miljoen.

In 2016 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn in 2016 eveneens opnieuw vastgesteld.

Actuariële resultaten

	2017	2016
Kortlevenrisico	2,4	1,4
Langlevenrisico	1,2	-0,1
Sterfte, per saldo	3,6	1,3
Arbeidsongeschiktheid	-0,4	2,1
Flexibele keuzemogelijkheden	-1,3	-1,2
Totaal	1,9	2,2

Het resultaat op arbeidsongeschiktheid bestaat voornamelijk uit het voordelige verschil tussen de gevraagde risicopremie en de benodigde toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van arbeidsongeschiktheid.

Op flexibele keuzemogelijkheden is een verlies geboekt van EUR 1,3 miljoen (2016: verlies EUR 1,2 miljoen). De keuzemogelijkheden betreffen onder meer wijziging in de verhouding tussen ouderdomspensioen en partnerpensioen en pensioenvervroeging.

Resultaat op indexering

	2017	2016
Beschikbaar uit premies	-	-
Indexering	-3,1	-
Totaal	-3,1	-

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de onafhankelijke, externe voorzitter van het pensioenfonds;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen en hun nauwe verwanten.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 56.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM en Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 76% (2016: ongeveer 76%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de onafhankelijke, externe voorzitter) bedraagt totaal EUR 136 duizend (2016: EUR 126 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 78 duizend (2016: EUR 59 duizend) en hebben volledig betrekking op de controle van de jaarrekening en de jaarstaten DNB.

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Gebeurtenissen na balansdatum

In april 2018 heeft het bestuur van het pensioenfonds besloten om de pensioenrechten van de actieve deelnemers aan zowel de eindloonregeling (pensioenreglement 2008A) als de middelloonregeling (pensioenreglement 2008B) per 1 januari 2018 te verhogen met 0,23%. Als gevolg hiervan stijgt de voorziening pensioenverplichtingen met EUR 4,8 miljoen. Dit komt overeen met 0,2 procentpunt daling van de dekkingsgraad.

Amstelveen, 8 juni 2018

Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel,

Mevrouw P.J.G. van den Berk	R.C. Koster
S. Geerlings	D.B.M. Nijssen
E.J.J.A. van Halder	Mevrouw mr. C.E.M. Orlebeke
mr. P.J.M. Jansen	T. Tilgenkamp
drs. A.R. de Jong RC	

namens het bestuur,

drs. A.R. de Jong RC	R.C. Koster
vicevoorzitter	vicevoorzitter

OVERIGE GEGEVENS

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht. Overeenkomstig de in de ABTN vastgelegde regeling wordt een deel van het resultaat toegevoegd of onttrokken aan bestemmingsreserves.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel te Amstelveen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2017.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 22 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 865 duizend te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 vanwege een reservetekort.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, maar ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 8 juni 2018

drs. H. Zaghdoudi AAG
Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2017

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel per 31 december 2017 en van het resultaat en de kasstromen over 2017, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel ('de Stichting') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening omvat:

1. de balans per 31 december 2017;
2. de rekening van baten en lasten over 2017;
3. het kasstroomoverzicht over 2017; en
4. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

MATERIALITEIT

- Materialiteit van EUR 22 miljoen
- 0,7% van het pensioenvermogen

KERNPUNTEN

- De waardering van beleggingen
- De waardering van technische voorzieningen
- Verwerking van de overgang naar een CDC-regeling

GOEDKEUREND OORDEEL

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 22 miljoen (2016: EUR 20 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen. De materialiteit is 0,7% van het pensioenvermogen in 2017 (2016: 0,7%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de beleidsdekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de EUR 1,1 miljoen rapporteren aan het bestuur alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V., zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde ISAE 3402 type II-rapportage.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverlener met vertegenwoordigers van de dienstverlener. Op basis daarvan evalueren wij de in de ISAE 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2017 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten van premiebijdragen en uitkeringen hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen en mutaties in de pensioenadministratie aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen verkregen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkste waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

De waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen vormen een significante post op de balans van de Stichting. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 2,5 miljard (79%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op marktnoteringen en dat voor EUR 657 miljoen (21%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van deze beleggingscategorie een kernpunt in onze controle.

In de toelichting op pagina 58 en 59 geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' zijn de gehanteerde waarderingmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de ISAE 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport door de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende evaluatie op, periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen, waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools (level 1, 2 en 3) hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen beschikbaar zijn, hebben wij de onderliggende beleggingen in de Blue Sky beleggingspools getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen.

De waardering van participaties in private equity- en vastgoedfondsen (level 1 en 3), hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 35,8 miljoen (1,1% van de beleggingsportefeuille) van de niet-beursgenoteerde beleggingscategorieën de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wij hebben hier de volgende aanvullende procedures op uitgevoerd:

- Wanneer niet tijdig een jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager is afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken frontoffice-medewerkers van de Stichting/vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.
- De waardering van derivaten (level 2) hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie verkregen na balansdatum van de waarde van beleggingen op balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingen vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderingen op basis van zelfstandig verkregen in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn.

Wij vinden de waardering van de beleggingen evenwichtig bepaald.

De waardering van de technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen vormen een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorzieningen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de markttrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank).

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariële deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt in onze controle.

Het bestuur heeft in de toelichting op pagina 59 en 60 de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf 'Risicobeheer' is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de Overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het resultaat in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaaris.

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig bepaald en de toelichting toereikend.

Verwerking van de overgang naar een CDC-regeling

Omschrijving

Zoals toegelicht op pagina 55 tot en met 57 van de jaarrekening zijn sociale partners begin 2017 een nieuwe pensioenovereenkomst overeengekomen. De nieuwe regeling betreft een collectieve beschikbare premieregeling (collective defined contribution-regeling, hierna: 'CDC-regeling'). De inhoud van de CDC-regeling wordt ook nader toegelicht in het bestuursverslag, waaronder in paragraaf 1.5 'Pensioenregelingen', 3.2 'Pensioenregeling en uitvoering' en 5.2 'Overgang naar CDC-regeling', en de toelichting op de verschillende posten in de jaarrekening.

Gezien de complexiteit en omvang van de overgang naar een CDC-regeling, vormt de verwerking van de CDC-regeling in de jaarrekening een kernpunt in onze controle. De toerekening aan het boekjaar, de juistheid en volledigheid van de financiële verwerking van de overgang alsmede de toelichting op de overgang in de jaarrekening hebben een significant effect op de jaarrekening.

Onze aanpak

Wij hebben in onze controle de kennis, de relevante feiten en omstandigheden omtrent de CDC-regeling eigen gemaakt. Daartoe hebben wij de gemaakte afspraken tussen sociale partners, de overeenkomst tussen werkgever en pensioenfonds, gespreksverslagen en vastleggingen van besluitvorming en opdrachtaanvaarding door het bestuur van de Stichting geanalyseerd. Op basis van deze feiten en omstandigheden hebben wij de adequaatheid en toereikendheid van de verantwoording in het boekjaar getoetst aan de van toepassing zijnde verslaggevingsrichtlijnen (Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving).

Wij hebben gegevensgerichte werkzaamheden, waaronder het uitvoeren van cijferanalyses en het maken van aansluitingen naar brondocumentatie, uitgevoerd om de juistheid van de wijzigingen in de deelnemersadministratie, die met terugwerkende kracht per 1 januari 2016 zijn doorgevoerd, vast te kunnen stellen. Wij hebben middels een deelwaarneming op basis van brondocumentatie getoetst of wijzigingen in de premie en pensioenopbouw over 2016 als gevolg van de overgang naar de CDC-regeling

juist en volledig zijn verwerkt. Wij hebben bij aanvang en afronding van onze werkzaamheden afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen aanpak, de aandachtspunten en de uitkomsten inzake de overgang naar de CDC-regeling.

Wij hebben geëvalueerd of de toelichting ten aanzien van de overgang naar de CDC-regeling in het bestuursverslag en de jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving.

Onze observatie

De uitkomsten van onze werkzaamheden ten aanzien van de overgang naar een CDC-regeling waren bevredigend en wij vinden de in het bestuursverslag en jaarrekening opgenomen toelichtingen in dat kader toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- introductie;
- kerncijfers;
- bestuursverslag;
- overige gegevens; en
- bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie zoals vereist door Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een entiteit haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amstelveen, 8 juni 2018

KPMG Accountants N.V.

F.M. van den Wildenberg RA

BIJ LAGEN

PERSONALIA

(stand per 8 juni 2018)

Bestuur

Voorzitter

P.A.M. Loven (1956)

Benoemd door de werknemers

Mevrouw P.J.G. van den Berk (1963),
S. Geerlings (1972), R.C. Koster (vicevoorzitter, 1962),
T. Tilgenkamp (1983)

Benoemd door de KLM

mr. P.J.M. Jansen (1967), drs. A.R. de Jong RC (vice-
voorzitter, 1958), D.B.M. Nijssen (1963),
mevrouw mr. C.E.M. Orlebeke (1970),
vacature

Benoemd door de pensioengerechtigden

E.J.J.A. van Halder (1952)

Plaatsvervangende (werknemers)leden

Mevrouw drs. A. Groeneveld (1959), K. Porskamp (1975)

Bestuurssecretariaat

Mevrouw drs. N.J.H. Merk-Loeff
(senior bestuurssecretaris)

Directeur

drs. B.A.A.M. van der Stee

Compliance officer

P.A.M. Loven

Privacy officer

mr. P. Paanen (BSG)

Adviserend actuaaris

Mevrouw B. van Buuren AAG (BSG)

Risicomanager

drs. A.L. Leeters RBA FRM (BSG)

Beleggingsadviescommissie

Voorzitter

J. de Wit

Leden

Mevrouw drs. M. van Beusekom,
professor dr. D. Brounen, mevrouw drs. K. Merkus,
vacature

Vertegenwoordigers van het bestuur

S. Geerlings, drs. A.R. de Jong RC, R.C. Koster

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers

Mevrouw M.C.G. Moquette (voorzitter),
R.G. Tunzi, S.P.M. Steinbach

Benoemd door de KLM

P.J. Wensveen RC, drs. G. Woelders

Benoemd door de pensioengerechtigden

A.N.C. Volkerts

Visitatiecommissie

drs. P.D. Eenshuistra (voorzitter), Q.G. Ligtenstein
en mr. R.L.S. Verjans

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Willis Towers Watson Netherlands B.V.

Uitvoeringsorganisatie

Blue Sky Group Holding B.V., Amstelveen
(BSG Asset Management B.V.,
BSG Fund Management B.V.,
BSG Pension Management B.V.)

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR

P.A.M. Loven

Functie in het bestuur:	Onafhankelijk voorzitter (vanaf 1 februari 2018)
Functie:	Directeur/eigenaar Paul Loven Coaching en Bestuursadvies B.V.
Relevante nevenfuncties:	Onafhankelijk voorzitter Algemeen Pensioenfonds KLM, onafhankelijk voorzitter Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, commissaris (vicevoorzitter RvC en voorzitter AC) Stichting Espria

Mevrouw P.J.G. van den Berk

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2001)
Voordragende organisatie:	VNC
Functie:	Senior purser
Relevante nevenfuncties:	Vicevoorzitter ondernemingsraad KLM N.V. (vanaf juli 2017), lid kascommissie VNC (tot juli 2017)

S. Geerlings

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2010)
Voordragende organisatie:	FNV
Functie:	Purser
Relevante nevenfuncties:	n.v.t.

Mevrouw drs. A. Groeneveld

Functie in het bestuur:	Plaatsvervangend lid (vanaf 2010)
Voordragende organisatie:	VNC
Functie:	Senior purser
Relevante nevenfuncties:	Algemeen voorzitter VNC, voorzitter Coöperatieve Vereniging Meerewijck

E.J.J.A. van Halder

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 1994)
Voordragende organisatie:	Vereniging Oud-Cabinepersoneel voor KLM (VOC KLM)
Functie:	Pensioengerechtigd
Laatste functie bij KLM:	Senior purser
Relevante nevenfuncties:	Penningmeester Vereniging Oud-Cabinepersoneel voor KLM (VOC KLM), lid financiële commissie Vereniging van Eigenaren Westerpark Rijnsburg

mr. P.J.M. Jansen

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2011)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Manager Pensions & Insurable Risks
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Algemeen Pensioenfonds KLM, bestuurslid Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

drs. A.R. de Jong RC

Functie in het bestuur: Vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 2009)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Senior Vice President Internal Audit & Organization Air France-KLM
Relevante nevenfuncties: Vicevoorzitter Algemeen Pensioenfonds KLM, vicevoorzitter Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM (tot 2018), lid financiële adviescommissie Stichting Sport Service Noord-Holland, lid Financiële Adviescommissie VVE Op Zuid

R.C. Koster

Functie in het bestuur: Vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 2010)
Voordragende organisatie: VNC
Functie: Senior purser
Relevante nevenfuncties: n.v.t.

D.B.M. Nijssen

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2013)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Vice President HR Inflight Services
Relevante nevenfuncties: n.v.t.

Mevrouw mr. C.E.M. Orlebeke

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 10 augustus 2017)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Director HR KLM Cityhopper B.V. & KLC UK Ltd.
Relevante nevenfuncties: n.v.t.

K. Porskamp

Functie in het bestuur: Plaatsvervangend lid (vanaf 2010)
Voordragende organisatie: VNC
Functie: Purser
Relevante nevenfuncties: Lid gemeenteraad Oost Gelre, bestuurslid stichting Care For Blue als afgevaardigde namens de ondernemingsraad KLM N.V., lid ledenraad VNC, Public Affairs VNC, lid kascommissie Vereniging van Eigenaren 'de Beltrummerpoort'

T. Tilgenkamp

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2013)
Voordragende organisatie: VNC
Functie: Purser
Relevante nevenfuncties: Voorzitter VNC-fractie in ondernemingsraad KLM N.V., lid financieel-economische commissie ondernemingsraad KLM N.V.

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantal per einde vorig verslagjaar	9.132	2.702
Bij wegens		
• (Her)indiensttreding	885	
• Uitdiensttreding		116
• Toekennen van een pensioen		
• Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen		
• Revalidatie		
• Overige oorzaken		1
Af wegens		
• Invaliditeit	28	
• Overlijden	7	3
• Toekennen van een ouderdomspensioen	87	40
• Uitdiensttreding	116	
• Emigratie/afkoop/overdracht		224
• Afloop arbeidsongeschiktheidspensioen		
• Afloop wezenpensioen		
• Revalidatie		
• Herindiensttreding		
• Overige oorzaken		
Aantal per einde verslagjaar	9.779	2.552

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms- pensioen	Nabestaan- den- pensioen	Wezen- pensioen	Arbeids- ongeschikt- heids- pensioen	Totaal pensioen- gerechtig- den
Aantal per einde vorig verslagjaar	1.036	60	46	205	1.347
Bij wegens					
• (Her)indiensttreding • Uitdiensttreding • Toekennen van een pensioen • Afloop arbeidsongeschiktheids- pensioen • Revalidatie • Overige oorzaken	142	7	1	28	178
Af wegens					
• Invaliditeit • Overlijden • Toekennen van een ouderdoms- pensioen • Uitdiensttreding • Emigratie/afkoop/overdracht • Afloop arbeidsongeschiktheids- pensioen • Afloop wezenpensioen • Revalidatie • Herindiensttreding • Overige oorzaken	6			2 15	8 15
			2		2
Aantal per einde verslagjaar	1.172	67	45	216	1.500

ONTWIKKELINGEN 2008-2017

	2017	2016	2015	2014	2013
Aantal deelnemers	9.779	9.132	9.247	9.183	9.213
• Mannen	1.677	1.590	1.614	1.590	1.604
• Vrouwen	8.102	7.542	7.633	7.593	7.609
Aantal gewezen deelnemers	2.552	2.702	2.416	2.406	2.675
• Mannen	256	276	240	228	248
• Vrouwen	2.296	2.426	2.176	2.178	2.427
Aantal pensioengerechtigden	1.500	1.347	1.209	1.100	1.021
Ouderdomspensioen	1.172	1.036	898	789	721
• Mannen	145	121	96	91	80
• Vrouwen	1.027	915	802	698	641
Partnerpensioen	67	60	55	49	44
Wezenpensioen	45	46	48	49	43
Arbeidsongeschiktheidspensioen	216	205	208	213	213
• Mannen	18	18	17	18	18
• Vrouwen	198	187	191	195	195
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	162	62	62	73	90
Kostendeckende premie	155	87	81	75	85
Gedempt kostendeckende premie	81	49	60	72	77
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	22	18	16	14	13
Afkopen pensioenen	2	11	13	1	-
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	419	303	270	267	311
Voorziening pensioenverplichtingen	2.731	2.689	2.399	2.207	1.708

	2012	2011	2010	2009	2008
Aantal deelnemers	9.132	9.265	8.643	8.716	8.818
• Mannen	1.591	1.620	1.506	1.516	1.528
• Vrouwen	7.541	7.645	7.137	7.200	7.290
Aantal gewezen deelnemers	2.687	2.658	2.629	2.621	2.671
• Mannen	248	229	220	217	228
• Vrouwen	2.439	2.429	2.409	2.404	2.443
Aantal pensioengerechtigden	920	821	741	679	633
Ouderdomspensioen	639	567	491	436	380
• Mannen	63	54	50	42	38
• Vrouwen	576	513	441	394	342
Partnerpensioen	38	34	31	28	27
Wezenpensioen	36	36	33	26	23
Arbeidsongeschiktheidspensioen	207	184	186	189	203
• Mannen	16	15	14	17	18
• Vrouwen	191	169	172	172	185
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Feitelijke premie	79	63	55	64	51
Kostendekkende premie	89	68	61	67	46
Gedempt kostendekkende premie	75	63	59	58	
Pensioenuitkeringen					
Periodieke pensioenuitkeringen	12	10	9	8	6
Afkopen pensioenen	-	-	-	-	-
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	285	299	259	353	290
Voorziening pensioenverplichtingen	1.722	1.547	1.241	1.010	983

	2017	2016	2015	2014	2013
Beleggingen					
Vastgoed	302	279	269	258	149
Aandelen	1.426	1.341	1.053	1.081	941
Vastrentende waarden	1.352	1.250	1.230	1.075	872
Overig	123	-	21	93	116
Totaal	3.203	2.870	2.573	2.507	2.078
Rendement					
Vastgoed	8,7%	6,0%	9,5%	15,9%	6,9%
Aandelen	16,2%	8,7%	2,9%	10,7%	18,1%
Vastrentende waarden	2,5%	7,6%	-0,9%	10,7%	-7,9%
Totaalrendement	8,6%	10,2%	0,7%	17,3%	1,5%
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	117,0%	106,1%	106,7%	114,1%	122,8%
Beleidsdekkingsgraad	114,0%	100,0%	108,5%		
Vereiste dekkingsgraad volgens					
FTK	127,4%	127,3%	127,8%	121,3%	121,3%
Reële dekkingsgraad	79,6%	71,6%	75,6%	80,1%	76,5%
Wettelijke reële dekkingsgraad	91,9%	81,3%	87,3%		

	2012	2011	2010	2009	2008
Beleggingen					
Vastgoed	148	132	131	94	85
Aandelen	836	735	742	610	421
Vastrentende waarden	787	712	606	608	602
Overig	217	86	17	-1	-47
Totaal	1.988	1.665	1.496	1.311	1.061
Rendement					
Vastgoed	14,8%	0,1%	16,4%	3,8%	-25,0%
Aandelen	16,3%	-9,2%	11,9%	31,7%	-42,5%
Vastrentende waarden	14,2%	12,1%	8,8%	9,6%	2,8%
Totaalrendement	15,8%	7,7%	10,8%	17,9%	-21,3%
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	116,0%	107,7%	120,6%	129,8%	108,0%
Beleidsdekkingsgraad					
Vereiste dekkingsgraad volgens					
FTK	118,7%	119,6%	121,0%	120,7%	125,0%
Reële dekkingsgraad	67,0%	64,3%	69,9%	71,5%	73,0%
Wettelijke reële dekkingsgraad					

Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel

Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen
Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmcabinefonds.nl
T 020 426 62 30

2017

www.klmcabinefonds.nl | www.facebook.com/klmcabinefonds

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group

Colofon | Uitgegeven door Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel
Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen
Ontwerp Frissewind in communicatie en design, Amsterdam
Realisatie Domani B.V., Den Haag